

دکتر فیروز رفاهی علمداری

آذربایجان ادبی دیلینین گوئی قولو

نشر الکترونیکی: WWW.ISHIQ.NET

تهران

۱۳۹۲

بیرینجی بۆلوم

آذربایجان آدبی دیلینین گۆنئی قولو

آذربایجان آدبی دیلی آرتیق فورمالاشمیش بیر وارلیقدیر. او، هرگۆن زنگینلشیر و بوتون باشقا دیلر کیمی یئنی چالارلار کسب ائدیر. بورادا بیر شئی آیدینلاشدیرماق چوخ واجیبدير؛ او دا بودور کی، هر بیر جانلی دیلین یالنینز بیر آدبی دیلی اولاییلر. جغرافیا عامیلی تک باشینا بیر قول یا بوداق یارادا بیلمز و یالنینز آدبی دیلده بیر سایاق سویه سینده تاثیر گۆسته ره بیلر. مثال اوچون فرانسیز و یا انگلیس دیلینی اؤرنگ اولاراق باخماق لازیمدیر. بورادا انگلیس آداسندا اولان آدبی دیل ایله امریکادا اولان آدبی دیل آراسیندا آدبی دیل آنلامی باخیمیندان هئج بیر فرق یوخدور. یالنینز سایاق باخیمیندان ، ایستر سؤزلرین معناسی و یا سؤزلرین جمله ده سیرالانماسیندا فرق اولاییلر. آدبی دیلین یارانماسینا لازیم اولان شرایط و نورملار هر یئرده عینیدیر و دئییشیلمزدير. خالقین دیلی او زامان آدبی دیل کیملیینی قازانا بیلر کی، بۆتۆن بو شرایط و نورملار موجود اولسون. اگر بیر دیل بیر یئرده بو شرایطه مالیک اولسا و آدبی دیل فورمالاشسا ، عینی زاماندا باشقا بیر یئرده (ایستر یاخین ، ایستر اوزاق) بو شرایط هله موجود اولماسا یئنه آدبی دیل فورمالاشمیش ساییلیر و حقوقی وارلیق ده یرینه مالیک اولور.

آذربایجان آدبی دیلی اون دوققوزونجو عصرین آخیرلاریندا مکمللشمیش و بو حقوقو قازانمیشدير. آدبی دیلین یارانماسی اوچون

واجیب اولان شرطلردن بیرینجیسی نورمالارین ثابتلشمه سی و ایکینجیسی اوسلوبلارین وارلیغیدیر. هر هانسی بیر دیلین ادبی فورماسینین یارانماسی اوچون اونون بدیعی اوسلوب ، علمی اوسلوب، دینی اوسلوب و پوبلیسیست اوسلوبلارین آن آزی بیرینین اورتادا اولماسی لازیمدیر.

آذربایجان دیلینین آن قدیمدن - یازی دؤوروندن، بدیعی اوسلوبونون وارلیغی بیزه معلومدور. سونرالار دینی اوسلوب بورایا علاوه اولونور. دینی اوسلوب دئییه نده هر هانسی معین بیر دین نظره آیینمایدیر، بلکه مختلف دینلرین همین دیلده یارانمیش اثرلری داها اؤنملیدیر. علمی اوسلوبوموزا گلینجه بیز قدیم و اورتا عصرلردن علمی اثرلرین یازیلماسی و وارلیغیندان خبریمیز وار. البته اولای بیلسین کی، بؤتؤن علم ساحه لرینده ایشلریمیز و اثرلریمیز اولماسین ، آنجاق بورادا صحبت اوسلوبون مئیدانا گلمه سیندن گئدیر؛ اونون گئنیشلیندن یوخ. بئله لیکله اون دوققوزونجو عصرین سونوندا پوبلیسیست یازیلارین مئیدانا گلمه سی و ژورنال و قزئتلرین یارانماسی ایله آذربایجان ادبی دیلی دولغون بیر وارلیق کیمی اؤز مؤوجودلوغونو اعلام ائدیر. سونراکی دؤورلرده ادبی دیل زنگینلشیر و بو پروسس بو دیل یاشایانجان داوام ائدجکدیر .

آذربایجان ادبی دیلینین مؤختلیف اوسلوبلاری ایلر بویو گؤنئیده و قؤزئیده واحید بیر شکیلده مئیدانا گلیمیش و اینکیشاف ائتمیشدیر . بونلاردان یالنیز پوبلیسیست اوسلوب اؤنجه قؤزئیده یارانمیش، سونرالار گؤنئیده مئیدانا گلیمیشدیر.

بیز بو یازیدا چالیشاجاییق حاضیردا گۆنئیده مؤجود اولان اوسلوبلار و نورمالارا گۆز گزديرک و ادبی دیلیمیزین بو تایددا اولان اؤزونه مخصوص اؤزلیکلرینی آشکار ائدک.

آختاریشیمیزا باشلانمادان قاباق، بیر عائله دن اولان دیلترین باشقالاشماسی و مستقیل بیر قولاً چئوریلمه سینه گۆز گزديرک. بوگون تورکییه اراضیسینده اولان تۆرک دیلی ایله آذربایجان تورپاقلاریندا اولان تۆرک دیلی آراسیندا فرقلر اونلارا مستقیل بیر کیملیک و ئرمیش و اونلار بو یولدا اینکیشاف ائدیر. بورادا آیریلمانین آن مۆهوم عامیللریندن بیری ایکی خالقین مختلیف مستقل سیاسی قورولوش و حۆکومتین نظارتی آلتیندا یاشاماسیدیر. سوروشا بیلرسیز کی، اگر بیزیم آرامیزدا جغرافیایی فاصله بئله بیر شرایط یارادیدیر بس نئچون بو انگلیس و آمریکالیلارین آراسیندا ، یاخود آفریقادا اولان فرانسیز دیلی ایله فرانسادا اولان دیلین آراسیندا بوقدر فرق اورتایا گلمه میشدیر. بو سوآلین جاوابی یوخاریدا دئیله نلره گۆره چوخ آیدیندیر. انگلیس دیلی باشقا یئرلره او زامان گئدیبدیر کی، اونون بؤتؤن اوسلوبلاری یارانمیش و آرتیق ثابت نورمایا مالک اولموشدور. هرگاه بونلار اولماسایدی ایندی بیز بیر قروپا داخل اولان ایکی یا بیر نئچه قارداش انگلیس دیلیندن صوحبت ائده بیلردیک. ترکیه ده تۆرک دیلی اؤزونه مخصوص نورمالارینی تثیت ائتمیش و اونون آساسیندا اؤزونه مخصوص سؤز ایمکانیندان یارارلانمیش و اوسلوبلارینی دا بو چرچیوه ده اورتایا قویموشدور. بئله لیکله بیز تۆرک ادبی دیلی و آذربایجان ادبی دیلی آدیندا ایکی مستقل قارداش وارلیقدان سؤز ائده بیلیریک . بونو دا دئمک یئرسیز دییل کی، اگر بو گون قوزئی و گۆنئی آراسیندا هئچ بیر علاقه اولماسایدی و اونلار موختلیف ضید حاکمیتلرین حۆکمؤ آلتیندا اوزون مددت

ياشاسايديلار، بلکه بير نچه ايلدن سونرا ديللرين آراسيندا موختليف اينکيشاف مئيللری اونلاری ائله يئرہ چاتديراردی کی، بيز آرتيق ايکی قارداش ديلدن دانيشمالي اولاردیق. آنجاق حاضیرکی شرايط و ديللرين اوتای-بوتایدا سوپه-سی ایله آرامیزدا اولان باغلار ديليميزين فرقلی اينکيشافينا يئر قويمور.

بوگون آذربايجان أدبی ديلينين نورمالاری یعنی گراماتيک و لکسيک نورمالاری ثابت بير وضعيتده دير. آنجاق بو او دئمک دئييل کی، او تايدا و بو تايدا اونلارين آراسيندا هئچ بير ده نه ده فرق يوخدور. وار، آنجاق بو فرق ثابتلشميش بير فرق دئييل و بو فرقلر آن چوخ لهجه لريميزين تاثيری آلتيندادير. بورادا دا چوخ لکسيک فرقلر گؤزه چارپير و بئله سؤزلر داها چوخ بدیعی ديلده ايشله نیلير. بيرده قيد ائتمک لازيمدير کی، بيز قرافیک و یازی قايدالاريميزدا دا ثابتلشميش بير نورمایا چاتميشيق و عینی زاماندا نشر اولونان دؤوری نشريياتيميزدا بونو گؤرمک بير او قدر چتين دئييل. بيز بئله حاللارين اورتادا اولماسینی بير نورما يوخ اونو داها چوخ نورمادان کنار حال ساييريق. نورمادان کنار حاللارين یارانماسی داها چوخ بو ديلين اوزون مددت تزويق آلتيندا اولماسيندان و اونون اؤيرنمک و اؤيره ديلمسينين قاداغان اولدوغو و باشقا عاميللردن آسيللی اولدوغونو آيدین بيليریک. بيزيم بو تايدا نورمادان کناردا ايشله نیلن يئرلی سؤزلر پوبليسيست يازيلاردا و دؤوری مطبوعاتدا، دینی يازيلاردا و دینی تبليغاتدا، علمی کاراکترلی يازيلاردا و آن چوخو نثر و شعر ديللرينده گؤروروک. بو بير چاتماملیق يوخ داها چوخو اوسلوبلاردا و بو تايين ديلينده اولان چالارلاری گؤسترير. اوندان دوزگون و يئری يئرینده ايستفاده ائتمک بيزيم أدبی ديليميزه رنگارنگليک و گؤزه للیک بخش ائده بيلر. آنجاق

بوجور يارانمانين حديني بيلمك لازيمدير. حددى آشساق و ايفراطا
وارساق ديلي كؤبود انده بيلريك.

بيز بوندان سونراكي يازيلاردا نشر اولونان اثرلرده گؤنئي ادبي ديلينده
گؤرونن نورما و اوسلوب حاللاريني بير- بير تحليل ائتميه
چاليشاجاييق.

فونٹیک — اور فوقرافیک نورما

قاباکی بؤلومده قئید ائتدییمیز کیمی ادبی دیلین یارانماسی اوچون اساس پرینسیپلردن بیرى و آن اونجه سی نورمالارین یارانماسیدیر. نورما نه دئمکدیر؟ دیلچیلیک ادبیاتیندا نورما ائله بیر پروسه دیر کی، اونون نتیجه سینده هرھانسی بیر دیل قایداسی ثابتله شیر و بوتون اهالی طرفیندن واحد بیر شکیلده ایشله نیلیر. /ایضاحی دیلچیلیک ترمینلرینین مؤللیفلرینه گؤره " نورما دیلده عینی واختدا مؤوجود اولان نیطق واریانتلاریندان اؤز فونکسیاسینی آن نومونوی شکیلده یئرینه یئتیرمه باخیمیندان فرقلندیریلیب سئچیلن و ایشله دیلن واریانت"^۱ ساییلیر. بو پروسس موقایسه و سئچمه نتیجه سینده باش وئیریر. موقایسه و سئچمه پروسسی اوزون مدتلی بیر فعالیتدیر. هرھانسی بیر وضعیت و اصول بورادا نورما حقوقونو قازاندیقدا سونرا بیر چرچیوه داخیلینده سیستئم شکلینی آلیر. نورما دیلین باشقا خصوصیتلری کیمی جانلیدیر و زامان گئچدیگجه ینیله شیر و کؤهنه نورمالار دیلین طلباتینا گؤره یئرینی یئنی سئچیلیمیش نورمالارا وئره بیلر. بو ایضاحا اساسلاناراق دئییه بیلر ریک فونٹیک و اورفوقرافیک نورما ائله چرچیوه دیر کی، اونا تابع اولماق و اونون طلباتی کیمی یازیب دانیشماق دیلین قانونلارینا رعایت ائتمکدیر؛ عکس تقدیرده یازیب دانیشماق نورمادان کنار و شخصی داورانیشدیر. البته نظرده آلساق کی، نورمالارین فورمالاشماسیندا همین دیلی ایشله دن بؤتؤن دیلداشلار ایشتراک ائدیب و اونون ثابتلشمه سینده تاثیرلری اولور بو، او دئمکدیر کی، نورمادان کنار حالارین مؤوجودلوغو بیر نؤوع یئنی آدیم و تشبؤث ساییلمالیدیر. میثال اوچون بو گون

^۱. ایضاحی دیلچیلیک لوغتی

آهنگ قانونو بیر دمیر قانون کیمی بیزیم دیلین بیر نورماسینا تبدیل اولوب و اونو رعایت ائتمک همین دیلین طلبیدیر و هرکس بونو رعایت ائتمه سه بو نه اینکی بیر تشبؤث سایلماییر، بلکه دیلین فونکسیاسینا زیان یئتیریر. میثال اوچون بیز قالین سسلردن سونرا قالین و اینجه سسلردن سونرا اینجه سسی اؤز سؤزلریمیزده ایشلمیه مجبوروق . بوقایدا بیزیم سؤزلرده استثنا یا یول وئرمه ملیدیر. آنجاق آلینما سؤزلرده وضعیت باشقا شکیلده اولابیلر.

بو گون آذربایجان ادبی دیلی شیمالدا مؤحکم فونتیک و اورفوقرافیک نورمایا مالیکدیر و بؤتؤن وطنداشلار طرفیندن منیمسه لینیب و ایشله نیلیر. اورادا قرافیک و الفبانیب بیر نئچه دفعه دیشیلمه سینه باخمایاراق یازی قایدالاریندا هر بیر دؤورده سیستماتیک چرچیوه مؤوجود اولوبدور. قوزئی آذربایجاندا قرافیک اشاره لرین دقیقلییی ایمكان وئیر کی، بیز سؤزلری نئجه دئییریک ائله یازاق و نئجه یازیریق ائله ده اوخویاق. بو بؤیوک نایلیتدیر. چونکی الفبانیب کیفیتیی و بیرنجی وظیفه سی اوخویوب ، یازماغی قولایلاشدیرماق و نتیجه ده ساوادلانمانی گئنیشلندیمکدیر. قرافیک اشاره لر گرگ موختصر و دقیق اولسون . فونتیک نورمایا گلینجه او، دیلدن کنار عامیللر و شخصی سلیقه لرین تاثیرینده اولمامالیدیر.

گونئی آذربایجانا گلینجه بیز اوزون موددت دئیل کی، دیلی میلی سویه ده ایشله دیریک و بونا گؤره ده یازیلاریمیزدا نورمادان کنار حالارا راستلاشیریق. نورمالارین ایشلمه سی میلی بیر خصوصیتدیر و بونا گؤره ده اونو رعایت ائتمه مک میللیکدن اوزاقلشماقدیر. هرگاه بیر نفر آتاسینا بیر مکتوب یازیرسا اونو دانیشیق شکلینده یازا بیلر. آتاسی دا اونو اوخویارکن اوندان اینتیم و شخصی حیسلر یارانان

بیلر. آنجاق اگر بیر یازیدا بؤتؤن جاماعات نظره آلینیرسا و یازیدا یالیز شخصی شیوه و لهجه گودولورسه - یعنی هئج بیر نورما رعایت اولونماییرسا، او زمان کؤتله او یازیدا غریبه حالارا راستلاشاجاق و بئله یازماغی طبیعی ساپمایاجاق.

بیز گونئی آذربایجان ادبی دیلینده نورمادان کنار حالارا تئز-تئز راستلاشیریق. بورادا بیر یاندان قرافیکده ، باشقا بیر یاندان فونتیکیده بئله حالاری مؤشاهیده ائتمک مومکوندور.

قرافیکده یارانان نورماسیزلیق حالاری بیرباشا عرب ألفباسینین تاثیرینده عمله گلیر. بیز بو حالاری بئله قروپلاشدیرا بیله ریک:

۱- تورک سؤزلرینین یازیسیندا.

۲- آلیما سؤزلرینین یازیسیندا.

تورک سؤزلرینین یازیسیندا بئله حالار چوخ آزدير. بورادا اساسن سائطلرین یازیلما ماسی داها قاباریق گؤرونور. عرب ألفباسینین محدود ایمکانی بئله نتیجه یی اورتایا قویور و بیز سؤزلری نئجه دئییریک یازا بیلیمیریک.

سون ایلرده یازینین ثابتلشمه سی اوچون موعین قایدالار یازانلاریمیز طرفیندن ایشلنیلیر و اورتا قویولور. سائطلرین دوزگون یازیلما سی و اوخونولما سی اوچون دیاکرتیک ایشاره لردن گئنیش ایستیفاده اولونور. دیاکرتیک ایشارلرین ایشلتمسيله یازانلاریمیزین اساس مقصدلری عرب قرافیکاسینی سائطلشدیرمکدیر. بیلیرسیز کی ، عرب قرافیکاسی سامیط سیستملی بیر ایشاره سیستمیدیر. آنجاق دیاکرتیک ایشاره ار واسیطه سیله اونو سائطلشدیرمک اولور. آنجاق

سۆز بوردادیر کی ، بیر یاندان واحید بیر قایدا-قانون یوخدور. کیم نئجه ایستیر ائله یازیر. باشقا طرفدن آنا بابالاریمیزین حکمتلی سۆزونه خاطرلاداق کی ، بیر عاقلسیز داشی ائله قویوبا آتیر کی ، مین عاقیللی اونو چیخاردا بیلیمیر. بو گون بیلیمکن ائله دیاکرتیک ایشارلری دب ائدیبلر کی، ایللر چکر اونو اورتادان قالدیراق. میثال اوچون سائط ایشاره (کی دیلده نفس آلماق اوچون لازیمدیر) اوستونده سکون ایشاره سی قویورلار کی ، اونو باشقا جور اوخوسونلار. نییه سکون ایشاره سی سائط اوستونده. یا دیاکرتیک ایشارلرین چوخلوغو آدمی چاش باش سالییر.

سامطلرین قرافیکینده "س" و "ص" سسلرین پارالل ایشلمنه سینین شاهیدییک . بو دا کلاسیک عنعنه نین تاثیری نتیجه سینده دیر. قدیم و اورتا عصر یازیلاریمیزدا قالین سائطلرله "ص" قرافیکی ایشله نیبیر. مثال :

"اهل عشقنک آهینی گل عاشق جانانه صور
خسرو حسنک مقامین روضه ی رضوانه صور"

(حقیقی)

"صولو یاقوتنه مرجان صوصدیسه نه عجب،
که عقیق یمنه لعل بدخشان صوصدی"

(نسیمی)

"دون سایه صالیدی باشمه بر سرو سربلند،
کیم قدی دلربا ایدی رفتاری دلپسند"

(فضولی)

همين دؤورده "ت" و "ط"، "خ" و "ق" سسلرى ده قالين و اينجه اولاراق سؤزلرده ايكي شكيلده يازيلىدبر. بو عنعنه كئچميشه سؤيگه نير و بلله قايدانى اورحون - يئنى سئى يازيلاريندا دا موشاهيده ائديرىك.

مؤعاصير دؤورده گؤنئيده بو سسلر اؤز اشاره لريله يازيلماليدير. آنجاق ، يازيلاريميزدا ثابت بير سيستم اولمادىغي اوچون موختليف سليقه لر يازيميزى دولاشيق بير حالا ساليب و نورمادان کنار حالارا تئز-تئز راستلاشماق مومكوندور. بورادا ز//ذ، ت//د، ح//ه، س//ص، ا//ع، گ//ى، ق//غ و س. مووازي شكيلده يازيلماسينين شاهيديك . بير پارا سؤزلرده بير قرافيكى باشقا بير سيينه چئويريرىك . باشقا سؤزلرده همين اشاره نى كسيرىك. آشاغيداكى مثالار گؤستري كى، بيزيم آن چتين ايشيزيم و بيزى چاش باش سالان حال آلينما سؤزلرين ايملاسيدير. من باشا دوشمورم نييه بيز گرگ باشدا اولان «غ» اشاره سيني «ق» ايله «ذ» اشاره سيني «ز» ايله «ص» اشاره سيني «س» ايله عوض ائدك و مثلن «ط»، «ظ»، «ض»، «ث» اشاره لرينده بو ايشه بيگانه ياناشاق. بيرده نييه يالنيز سؤزون باشيندا ؟ بس سؤزون اورتاسيندا و سونوندا نئجه اولسون؟ دوغروسو آلينما سؤزلرده گرگ يالنيز سائلر دياكرتيك اشاره لر بير بيريندن فرقلسين و تلفوظو آيدينلاشديرسين . سامط سسلرين دئيشيلمه سى يانليش بير عملدير. آشاغيداكى مثالارا گؤز گزديره ك¹:

¹. اورنكلر چوخ اولدوغو اوچون يالنيز نومونه اولاراق بيرنئجه سى آذرى درگيسيندن سنجيلىدبر. عيني وضعييتى باشقا درگيلرده و كيتابلاردا دا گورمك مومكوندور. مثالاردا ايلك رقم درگينين سايبى و سونراكى رقم صحيفه نى گؤستريير.

ساباه (۳-۵۱)، صاباحیسی (۲-۲۴)، صوب (۱-۶)، ساین (۲-۶۷)،
 صابین (۱-۷)، روخت (۱-۱۰۰)، هیرسلنسین (۳-۵۲)، هیرس
 لندی (۲-۲۳)، دغه (۲-۷)، نیگار رفی بیلی (۲-۲۵)، نوولرینده (۲-۸۰)،
 بوغ (۲-۲۱)، اؤرگه نره م، اؤیرن (۲-۲۲)، دؤیه م (۲-۲۳)، توکانینی (۲-
 ۲۴)، زیروه سی (۲-۲۵)، زووقو (۲-۸۶)، ذووقونو (۲-۱۲۹)، آزوقه (۳-
 ۱۱۷)، آغا من (۲-۳۰)، ایگید (۲-۴۲)، اییدلیک (۲-۷۸)، ایه ر- ایه
 رسه (۲-۴۲)، مگر (۱-۷۳)، عاگیلا (۲-۴۳)، ساهات (زامان معناسیندا ۲-
 ۴۸)، ساحت (زامان معناسیندا ۱-۹۶)، سآت (۱-۳۴)، قم - قوصه (۳-
 ۸)، قم (کدر معناسیندا ۲-۴۹)، قوربت ده دیر (۲-۶۵)، قوباردی (توز
 معناسیندا ۳-۷۳)، قونچه (۱-۴۴، ۱۲)، اولدویومو (۲-۸۲)، سیگار (۱-
 ۹۶)، سیغاز (۲-۶۷)، دگیشلیب (۲-۵۰)، دگیشلیب (۱-۶)، دگسه (۱-
 ۹۶)، شوآلارینین (ایشیق معناسیندا ۲-۶۵)، شوعله (۱-۱۸)، جوما (۲-
 ۶۷)، تاروف (۲-۶۷)، خلت (۱-۱۰۱)، داوا (دالاشماق معناسیندا ۳-
 ۱۱۸)، آبیده لریمیزین (۲-۱۵)، آیب، امللی (۲-۸۵)، خان ائیوازین (۱-
 ۹۴)، تشبوسو (۲-۱۰۹)، تشبوئو (۱-۵۹)، تایفالاری (۲-۱۱۵)،
 قوتوسو (۱-۳۱)، تووله (۱-۶)، طیاره (۱-۱۲)، تلاتوملی (۱-۶۸)،
 تیلیسیم لرینی (۱-۷۰)، پوچت (۱-۲۴)، پوست (۱-۳۱)، شئیتان (۱-
 ۲۴)، حیه ط (۱-۲۴)، حیط (۱-۶۷)، حیاطلاری نین (۱-۷۱)،
 چئشیدلی (۲-۱۲۱)، یاشیدلاری (۱-۷۳)، سوراق لی (۱-۴۰)،
 او یغودا (۱-۵۰)، او یخویا (۱-۴۹)، زارافاتدان (۱-۶۳)، خنده ک ده (۱-
 ۶۴)، خنده یه (۱-۶۴)، دوشمنی (۱-۷۴)، دوشمان (۱-۹۴)، وقت (۱-
 ۷۸)، واختدان (۱-۹۹)، دوتا (توتماقدان ۱-۹۷)، تئخنیکانین (۳-
 ۳)، تئکنیکی (۳-۶).

بو ميثاللار گۇستىرير كى، ثابت بىر سىستىمە چاتماق اوچون يا
علمى اوصولاردان يارارلانمايلىق يا دا باشقا مىللەتلەرنى تىرىكە لىرىنە
مراجەت ائىتمەك لازىم دىر.

يازى سىستىمىمىز دە اولان باشقا و يىنى بىر جەت دە شكىلچىلەرنى
علاوہ اولونمىسى و اونون يازى سىستىمىندە عكس اولونمىسىدۇر.
بىلمىمىز بو يانلىش عنىنە نىن بانىسى كىم اولوب كى، بعضى
شكىلچىلەر كۆك سۆزە قووشوق يازىلەر و بعضىلەرنىڭ يازىلەر.
عومومىتە بىر سۆز دوزلدىچى و سۆز يارادىچى شكىلچىلەر واسىپە
سىلە دىلەمىز دە يىنى سۆز يا دا يىنى قراماتىك فورما يارادىرىق.
دئىمەك شكىلچى يىنى فورمانىن بىر سئمانتىك يا قراماتىك حىصە
سى سايىلەر . مادام كى، شكىلچى سۆزۈن آيرىلمىغان حىصە سىدىر
اوندا اونو آيرى يازماق باشدان آياغا يانلىشىدۇر و گرگ بوتون
شكىلچىلەر سۆزلەرنى كوكلىرىنە بىرلىشىك يازىلسىن.

بىدىعى يارادىچىلىغىمىزىن ماقىسە لى تىلىلى گۇستىرير كى، فونتىكە
نورمادان كىنار حالار داھا چوخ دىلەندە اۋزۈنو گۇستىرير و نىر
دىلەمىز دە بئە حالار چوخ اۋزىدۇر. بونون دا سىبى بودور كى، بىز بئە
حالار كلاسىك ادبىياتىمىزدا دا چوخ راستلاشىرىق و بوگونە
قدر كلاسىك ادبىياتىمىز بو تايدا اۋسكى شكىلدە نىر اولونوبدۇر. بو
نىرلەرنى اۋ بۇيوك چاتمامازلىقلارنى بوندىن عبارتدىر كى، اونلار
ايضاحسىز نىر اولونوبلار و كىتابدا اوخوجولار اوچون بو فرقلەرە ھىچ
بىر ايضاح يوخدۇر. نىرە گلدىكە بىزىم يازىچىلار شىمالدا چىخان
نىر اثرلەرنى اوخويوب ، يازماق قايدالارنى اونلاردان اوپىرە نىرلەر. بو دا
سىب اولور كى ، بىزنىر اثرلەرنىدە نوماردان كىنار حالار داھا اۋ
راستلاشىرىق.

پروفیسور نظامی جعفروف جنوبی آذربایجان ادبی دیلینی تحلیل ائدرکن چوخ دوزگون قئید ائدیر کی، «جنوبدا ادبی دیلین فونتیک نورماسینا تاثیر ائدن قوه لر اساسن ائکسترالینکویستیک (دیل خارجی) خاراکتیرلیدیر؛ بورایا موختلیف مطبوعات اورکانلارینین اساسلاندیغی عینی اورفوقرافیک پرنسیپلرین اولماماسی، هرکسین ایستدییی شکیلده یازماسی داخیلیدیر»^۱. آنجاق بیر شئی آیدیندیر و او دا بودور کی، بیزیم یازلاریمیزدا و نورمالارین ثابتلشمه سینده ایرلییش گؤزه چارپیر. قرافیکانی قایدایا سالماق مئیلی گونو- گوندن گوجلہ نیر و پروفیسور جعفروفون سؤزیله دئسک: « زمان کئچدیگجه موختلیفلیک آرادان قالخیر، اینکشاف تاریخی اولان نورما غیرنورماتیو تظاهورلردن تمیزله نیر»^۲.

قرافیک اشاره لرین دوزه لیشی و موختلیف دیاگرتیک اشاره لردن استفاده ائتمک تشبثی اون دوققوزونجو عصره عایددیر. بو ایلدرده قازاندا، داشکندده و اورتا آسیانین تورک شهرلرینده یازماغی راحتلاشدیرماق اوچون موختلیف یوللاردان و متدلاردان استفاده ائدیله. بیزیم آن بؤیوک چتینلیگیمیز بودور کی، اولارین گئتدییی یولدا بیز تکرار آددیملا بیریق و ایشی راحتلاشدیرماق عوضینده اونو داها دا دولاشدیر بیریق.

فونتیک نورمادان کنار حالین آن قاباریق شکلی دانیشیق طرزین ادبی یازیبیا ائتدییی تاثیردیر. بو آن چوخ شعر دیلینده باش وئیریر. شاعرلریمیزین شعرلرینده یئرلی شیوه لرین نوفوذو غیرنورماتیک شرایطه یول وئیریر. یادا سالمالییام کی، نثر دیلی و نثر یازی بدیعی

اوسلوبدان ساوایی باشقا اوسلوبلاردا دا ایشله نیلیر و بونا گؤره ده نثر یازی اوصولوندا نورملاری گؤزله مک داها واجیب ساییلیر. شعر دیلینده نورمادان کنار حالارا گؤز یومماق اولار و بئله حالاری بیز قوزی آذربایجان شاعیرلرینین دیلینده ده موشاهیده ائیدیریک . بو تایدا بئله حالاری آشاغیداکی شکیلده بؤلکم اولار:

۱- تبریز ، گونئی ، مرند و سایر اوخشار شیوه لرده یازانلارین دیلینده منسوبیت حالین ایکنجی شخصینده سائطله باشلانان شکیلچیلرده « ن » عوضینه « و » سسیندن استفاده ائتمک داها چوخ یایلمیش بیر نورمادان کنار حالدیر. بئله حالین کلاسیک عنعنه سی اولسا دا آرتیق بوگون مقبول ساییلمايیر و عوموم ایشلک بیر قایدا ساییلمايیر. مثال: گؤزله اوزووو، گلسه باشیوا(۳-۸)،باشیوا (۱-۱) -۲۴،۲۵)، بارماغیوی (۲-۶۷)، قوربانووام(۲-۱۳۰)، لای لایووون(۲-۱۳۰).

سنه بدخواه اولامجروح و خسته

گلن دوشمن قاپووا دسته دسته .

فدایی تبریزی^۱

سنینچون نه یازیم قلم قان آغلیر

سنی گورمه سه م ده اوره ک داریخیر

سنین یازیلارون منی یاشادیر

علوی محبتسن بوتون احساسا

یازیب یارادماق چون گلدین جهانا

^۱ . اونونجو یوز ایلیکده یاشنامیش مشهور شاعیر میز دیر

ائلیار پولاد (محمد قاضی جنتبلارین علوی روحونا) شعریندن

بئلووین آغریسی دا توختایاجاق

چوخ دا اولما نیگران آیریلماز

کاوایان هر جمعه گؤزلر **یولووی**

گله جکسن نه زامان آیریلماز

کاوایان ۵۲

۲- ایکینجی نورمادان کنار حال «گ» سسینین ایکی سائط آراسینا دوشمه سیدیر کی، بو شرایطده گ سسی «ی» سسینه چئوریلمه لیدیر. أسکی یازیلاریمیزدا گ یازیلیب ی اوخونوردو. بو دا بیلیمیه نلری چاش باش سالیب و بونا گؤره هله ده گ اشاره سینی بعضی یازیلاردا ساخلانمیش گؤروروک.

ذوق عشقونک که غمی دنیی و عقبیه دگر

بو کونکل تختنه سلطان دیدیلر گرچکمش

عشقی یولنده دلبرنک باشنکی قوی حقیقیا

کیم که بو یولده باشنی قویمدی جانفشان دگل (حقیقی)

میثالار: منلیگی نی، کیم لیگینی (۳-۶)، اگر (۳-۸)، اگیلیب (۳-۲۲)، گؤرمه دیگیم (۳-۲۲)، بیلمه دیگیم (۳-۲۳)، گؤردوگوندن (۳-۲۳)، ائشیگی نین (۳-۲۶)، گؤندر دیگی (۳-۲۷)، دئدیگی (۳-۲۸)، بشری لیگی، اینسانی لیگی (۳-۲۸)، ایگیرمی (۳-۳۱)، دئدیگینی (۳-۳۱)، نیگران (۳-۳۹)، گتیر دیگی (۳-۴۱)، ائده جه گینی (۳-۴۶)، سسسیزلیگه (۳-۴۶)، جیگرینه (۳-۸۵)، دیگر (۳-۹۳).

بو میثالاردا یالنیز جیگر،اگر،مگر،دوگمه کیمی سؤزلر آیینما اولدوقلاری اوچون مباحثه دوغورا بیلر. منیم فیکریمجه بونلاردا دا «گ» سسین موقعیی بیزی اونو «ی» سسینه چئویرمه ییمیزه ایمكان وئیریر.

۳- سؤزده گلن «ق» سسی دانیشیق تلفوظه اویغون «خ» ایله یازیلماسی. بو حالین دا کلاسیک عنعنه سی اولوب و کلاسیک اثرلریمیزده ده بئله حالا راستلاشماق مومکوندور.

موندن آبروخ من داخی جوره تحمل قلمزم

گرچه من صد جورایلن اول یاره اقرار ایتمشم
(حقیقی)

شاهسن ملک ملاحظته سکا قولار چوق

بری اولدور که واروب مصرده سلطان اولموش

یاقمه جانیم ناله بی اختیارمدن صقن،

دوگمه قانیم آب چشم اشکباریمدن صقن
(فضولی)

مثاللر: آچیق<آچیخ، دونوق<دونوخ، اویخو؟<ویقو، تورباق<تورپاخ،واخت<واقت ،بوروق<بوروخ، خالق<خالخ. بو میراثی و یا بالقوه وارلیغی، تانینمیش متدلارلا مکتبلرده تدریس ائدیب و گراماتیکین اوشاخلاریمیزا اورگدماق لازیمدی(دادیزاده ، آنا دیلینین اینکیشافی، ۲۰۰۴-قاینای اینترننده یازیچینین مقاله لری)؛ اینسانلار،

اولورسا فردی حالتده بیر اندیویدوال کیمی و یا خود بیر میللت
اولاراخ بو سوزون رئال لیغین دوشونور و آنلایر (دادیزاده تبریزی
حمید، قونشونون امیدینه قالان کئجه نی شامسیز یاتار، ۲۰۰۴،
اینترندن)؛ اوز اوزونی **آختارماخ**، اوز کوکی اوسته **بیتماخ** و اوز
چورکین اوزی **یاپماخدا** هامیسی بو تاریخی و میلی شعور
رنسانسیندان آسیلیدیر (دادیزاده تبریزی حمید، قونشونون امیدینه
قالان کئجه نی شامسیز یاتار، ۲۰۰۴، اینترندن).

بئله سؤزلر لهجه لریمیزین تاثیرینده داها چوخ شعرلریمیزده اوزه
چخیرلار.

۴- نورمادان کنار یاییلمیش بیر حال دا «ی» سسین ایندیکی
زاماندا اوچونجو شخصه علاوه اولونماسیدیر. بو شکلی داها چوخ تبریز
، زنجان و اونا بنزر شیوه لریمیزده راستلاشیریق. میثال اوچون گلیر
< گلیری ، قاچیر > قاچیری^۱. بو حالین عنعنه سی تبریز شیوه سینده
یاولان راجی و باشقالاریندا گورمک مومکوندور.

فورصت دالینجا **گزیری** ال یئری تاپسا،

ویران قویاجاق یوردونو ای کوینه یی ساری.

قم- قوصه کیچیک قلبینی گر دوپسه سیخیلما،

بو گون ده کئچیر آخیری قملر ده **قوتاری** . (قورتارار)

اوندا کی چیخار گون یاییلار عالمه بیردن،

اوندا کی، قارا دان یئری صوبح اولجاق **آغاری** . (آغارار)

(شیدا ۳-۸)

^۱. بو میثاللاری زنجان لهجه سینی تحقیق اندن آراشدیماچیمیز جناب رزاقینین منه
گؤندریدی ایلز مالاریندان آلمیشام.

سولوب دوداقلاردا گولوش غنچه سی،
گلمیری گولشندن بولبولون سسی.

(کاوپان ۷۰)

۵- نورمادان کنار بیر حال دا دوداق آهنگی یا دا داماق آهنگی
رعایت ائتمه مکدیر. بئله حالاردا دانیشیق دیلینین تاثیرینده یازیدا
دا دانیشیق آهنگی داها چوخ رعایت اولونور.

آچوب، دانیشدیقون، گؤزین، چئخوب، اویاندوق، سیزون، چینلیوم، یاتوب، دی
سکینمیوم، دینمیوم، شانوز، شهرتوز، حرمتوز، وربانووی، گئچوب
(چورکچی شعری، عدالت کوهیدن)؛ اویانوب، بگنمورم، اگمدون،
یازسیدوق، اینانمیوب، دگشوب، آچئیدی، تاپئئیدی، قالوب،
سالوبسان، چیخوب، اولمویوب، تانیوب، قایغوسینا، توولیوب (هریسدن
بیرسس، حق بیگی).

نیلییم، قالمیشدی قلبیمده نیسگیل
دردلریم قالانیب، داغ اولمؤشدی بیل.^۱

مقبول دئیل سنین یانوندا

بو کار- کاسیبین دعاسی نوروز؟

سن دنیزسن من بولاق

قوجاقون آچ گلیرم.

آی دوستوم اوزاقدان این سیخیرام

^۱. هاشم ترلان، زیروده گونش، ص. ۱۵۸

معجزون آدینی سالدین دیلله.

كاويان

۶- نورمادان كنار بير حال دا فونتیک حادثه لرین یازیبیا تاثیریدیر. فونتیک حادثه لر دانیشیق دیلی اوچون سجیه ویدیر و یازیدا اولمامالیدیر. فونتیک حادثه لرینی داها چوخ بیر سسین باشقا سسه چئوریلمه سی ، سسلرین یئر ده یشمه سی ، سسین اولکی یا سونراکی سسه دؤنمه سی، بیر سسین یا هجانین دوشمه سی و سایر ده گؤروروك . مثلن: مچیدی(۱-۱۲)، گومبز(۱-۱۲)، بیر دلیلی ده بو(دور) کی (۱-۱۲)، دسمالا (۱-۲۶)، دسبندله دی (۲-۲۳)، کتدی(۱-۳۲)، کت لی (۱-۳۴)، اولارین(۱-۳۵)، اویخویا(۱-۴۹)، ایستادیر(۱-۵۰)، چابالیر(۱-۵۰)، توپراق(۱-۶۰)، اولور سس دوشمه سی ۳-۸، چیخاریب(۱-۲۶)، پیسیدیک (۲-۶۶)، بویاقلی (۲-۸۰)، بویونزادیر(۱-۲۳)، بویورورسوز (۳-۲۵).

قوی دئییم، آدام وار، آدی بشردی،

آما ایلان کیمی ده یمه دوشردی.^۱

بوندان سورا دالدان بیزه داش آتما آمیرزا!

گل بیر مایا قوی میللتی آلماتما آمیرزا!

كاويانی

آدی دیل غیرنورماتیک حالا ضد اولان بیر وارلیق دئییل. جمعیتده هر زامان دیلین موختلیف واریانتلاری مؤوجود اولور. بئله حال

^۱. هاشم ترلان ، زیروده گونش ، ص. ۱۵۸

عكسینه دیلین گئیش قابیلیت و داها چئویك اولماسینی گؤستریر. آنجاق بئله موختلیفلیكدن یالنیز أدبی دیلین بدیعی اوسلوبوندا استفاده ائتمك دیله بویا وئریر. بونون اوچون بدیعی دیلین شفاهی تظاهرونده دیلی باشقا حالارلا قاریشديرماق اونا اوسلوبی گؤزه للیك بخش ائدیر. آنجاق خاطر لاتماق لازیمدیر کی، قرافیک و فونتیک نورما بیر تاریخی پروسه دیر کی، اونون نتیجه سینده شخصیلیك و عومومیلیك قارشى قارشیا دورور.

آذربایجان ادبی دیلی نین گوئی قولو- (۳): لکسیک نورما / فیروز رفاهی

آدبی دیلین یارانماسی و مؤحکملنمه سینده سؤز احتیاطی و لغت ترکیبی آن موهوم یئرلردن بیرینی توتور. هر هانسی بیر آدبی دیل سئچمه و عوض ائتمه یولو ایله مئیدانا گلیر. بو پروسسده همین دیلین بؤتون لهجه لر و دیالکتلری ایشتیراک ائدیر. بئله لیکله ، آدبی دیل اونا لازیم اولان سؤزلری سئچیر و اونلارا استاندارد کیملیینی وئریر. بئله سؤزلر عموم خالق طرفیندن راحت آنلاشیلیر و ایشله نیلیر. بؤتون بیر میللت طرفیندن ایشله نیلمه یین سؤزلر همین دیلین لهجه لرینده اؤز وارلیقلارینی و یاشامقلارینی سؤرورلر.

آدبی دیلین نورمالارینی گؤزله مک و رعایت ائتمک آدبی دیلده یاراتماغین ایلکین شرطلریندن بیرینجیسی و آن موهومودور. بورادا هئچ بیر مانع و قصور اولمامالیدیر. بو شرطلری یئرینه یئترمک قابیلیتی ساوادلی ساییلان هر بیر وطنداشدا اولمالیدیر. ایستر بو وطنداشین آتا- آناسینا یازدیغی مکتوب اولسون ، یا دا بیر علم ساحه سینده مقاله . سؤزسوز آدبی دیلین نورمالاری بؤتون اینجه لیکلری ایله یازیلاریمیزدا عکس اولونمالیدیر.

آذربایجان آدبی دیلی مؤحکم و ثابتلشمیش بیر سؤز بینوره سی اساسیندا فورمالاشیدیر. بو سؤزلر دیلیمیزین اساسینی یارادیر و مین ایللرله آتا-بابالاریمیز طرفیندن ایشله نیبیر. بئله سؤزلری هئچ بیر باشقا سؤز ایله عوض ائتمک حاققیمیز یوخدور. اونلار دیلیمیزین

سماسیندا اولدوزلار کیمین پارلامالیدیرلار. هر کیم اؤزونده یئنی بیر اولدوز یاراتماق و تاپماق خصوصیتینی گؤرور مئیدانا گلین . سؤز یاراتماق و یئنی سؤزلرین مئیدانا گلمه سی اؤزونه مخصوص یولو و قانونلاری وار. بیز گرگ بو قایدالاری بیلک و اونون مئتودلارینی منیمسه یک کی، بئله بیر ایشه ال آتماق اُرده میمیز اولسون. باشقا قوهوم دیلردن ده سؤز عاریه ائتمک اؤز باشینا اولایلمز.

أدبی دیلین لکزیک نورماسینا گلینجه آذربایجان أدبی دیلینده یالنینز بیر لکزیک نورمادان صحبت گئتمه لیدیر. بیزیم أدبی دیلیمیزین لکزیک نورماسی چرچیوه سینده ایشله نیلن سؤزلرین هئچ بیرى بیزه یاد دئییل. اونلار بؤتون تاریخ بویو یاراتدیغیمیز یازیلی و شیفاهی مدنییتیمیزده مؤوجودور.

سون یوزألی ایلده مئیدانا گلیمیش شرایطه گؤره آذربایجانین اوتای و بوتایدایینداکی أدبی دیلینده معین خصوصیتلر عمله گلیدیر. بو خصوصیتلری بو گون دیلچیلیک أدبیاتیندا تظاهور سؤزو ایله ایضاح ائدیرلر. تظاهور بیر علمی اصطلاح کیمی چوخو بو تایین دیلینده اولان نورمادان کنار حالاری گؤستریر. أدبی دیلین شیمال و جنوب تظاهرلری آراسیندا اولان فرق اساسن دیل خارجیجی کاراکتئرلیدیر و قولایلیقلا آرادان قالدیریلایلمز. اگر ایجتیماعی شرایط اورتادان قالخسا قیسسا بیر مدتده بو تظاهورلر و نورمادان کنار حاللار دؤزه لر . گونئیده أدبی دیل و خصوصاً اونون بدیعی اوسلوبو داها چوخ لهجه لرین تاثیرى آلتیندادیر. قوزئی آذربایجاندا دا بئله تاثیر وار . آنجاق اورادا أدبی دیلینین یالنینز بدیعی اوسلوبوندا لهجه لرین تاثیرینی گؤرمک مومکوندور. بو دا بدیعی اوسلوب اوچون لازیم بیر حالیدیر. آنجاق گونئیده مطبوعات ، علمی و دینی اوسلوبلاریندا دا لهجه لرین

بیر باشا تاثیرینی گۆروروک . لکزیک نورمانین مضمونونو گونئی و قوزئیده ده آشاغیداکی شکیلده بۆلمک اولار:

۱- اورتاق (نئیتال) سوئیده ایشله نیلن سۆزلر.

۲- آذربایجان أدبی دیلینین شمال تظاهورونده ایشله نیلن سۆزلر.

۳- آذربایجان أدبی دیلینین گونئی تظاهورونده ایشله نیلن سۆزلر.

آذربایجان أدبی دیلینینده نورما حالیندا ایشلک اولان بیرینجی قروپ سۆزلر أدبی دیلیمیزین آن چوخ ایشله نیلنن سۆزلریدیر. بورایا آن قدیم تورک سۆزلریندن توتوموش، موعاصیر یئنی سۆزلریمیز احاطه اولونور. بو سۆزلر ، آرتیق ، ثابتلشمیش و اوتای و بو تایدا عینی صورتده ایشله نیلیر. مثال اوچون آناه، آنا، بیر، باش . بئله سۆزلرین معناسی و تلفوظو بیردیر و هئچ بیر فرق گۆزه چارپماییر. بونون یانیندا بو قروپا ایکینجی تیپ سۆزلر عاید اولور کی ، اولارین اوتای - بوتایدا تلفوظلرینده ایکیلیک گۆزه چارپیر، آنجاق معنالاریندا فرق یوخدور. بئله سۆزلر گونئیده لهجه لرین تاثیرى آلتیندا اولدوغو اوچون لهجه ساياغى تلفوظ اولونور و ائله ده یازیلیرلار. مثال اوچون قارا (قره)، قایچی (قئیچی) ، بئله وضعیته دیلچیلیک علمینده نورمادان کنار حال دئییرلر. گونئیده چاپ اولونان بعضی کیتابلارین سونوندا بئله سۆزلر ایضاح اولونورلار. میثال اوچون باریشمازین " اودوملو دیره ک " اثرینده بو سۆزلره راستلاشیریق ایشگیل، تاغ، توشگولو، دۆنرگه، دیب قانی، ساسیماق، سوزمانی، قارقو، سیتقاماق، قینتالی.

آل قلمی ال لریوه

دویدوقلاروی

شعر ائيله!

(داود اهری . ص ۱۵)

بیر اسکی آلچاق قاپینین چاخ - چاخینی چالدیم.

(داود اهری، ص ۵۶)

سایخاش خیوانلاردا

دوشونوردوم

دویوردوم! (داود اهری. ص ۱۳۵)

بیر الی گول بیر الی داش

دیغیرلانییر یاواش یاواش (خداآفرین . ط. ق. یانار. ص ۳۵)

دوشدوم غربت اوخاسینا ،

قول اولدوم یاد کووخاسینا،

قالماییرام سووخاسینا،

تیرینگه وور من اویناییم. (خداآفرین . کیان خیوا. ۳۵)

تورکی دیلینده بئله شیرین غزل

یازگیله دوستلار دئمه سین زای سنه

(رحیم کاویانی. خداآفرین)

آذربایجان آدبی دیلینین یالنیز قوزئی قولونا عاید اولان سؤزلر اساسن

آلینما سؤزلردیر. بورادا ائله سؤزلر وار کی، اونلار عرب و فارس

ديليندن آلينييلار ، آنجاق اونلارين معنارلارى بو تايدا كى معنالارى ايله بير آز فرقليديرلر. مثال اوچون آرايش (بو تايدا معرفى نامه)، ايستيقامت (بو تايدا يان ، سمت)، ياد (بيگانه)،علاقه (ارتباط)، ديرناق آراسى (پرانتتئز)، نومائش تظاهرات)، موكافات (جايزه)، شيوه (لهجه)،هيكل مجسمه)، اينضيباتى(ايجرايى). ايكىنجى قروپ آلينما سؤزلر غرب منشألى سؤزلردير. بئله سؤزلر آذربايجان أدبى ديلينين شيمال تظاهورونون علمى و مندىا اوسلوبلارينا عايدير. بونون سببى بودور كى، گونئیده أدبى ديلين ايشلك دايره سى چوخ محدودور و علمى و مندىا اوسلوبلارى تزه-تزه فونكسيونال دؤورونو طى ائدير و دار بير چرچيوه ده ايشله نيلير. ميثال اوچون پالكوونيك،پراپورشيك، ساماليوت، آپتئك و ساير. بئله آلينما سؤزلر اساسن علمى اصطلاحلار (خيرورگ، اوپراتسييا، داولئنييا، ايشپيرتس، دئفيس، ائكسترا- لينگويستيك)، حربى اصطلاحلار (واينى ، آتامات ، سالدات ، گئنئرال، روتا) و دانيشيق سؤزلىرى (اوژه ، لادنا ، خاراشو، فيسييو، پاك، آچكى، آپتئك) داخيلدير. بونو دا قئيد ائتمه لييك كى، بعضى يوخاريداكى سؤزلرين آذربايجان أدبى ديلينده قارشيسى اولدوغو حالدا ، دانيشيق ديلیده داها چوخ آلينما واريانتلارى ايشلنيلير. آذربايجان موستقيللينى قازانديقدان سونرا روس ديليندن آلينما آخينى داينيب و غرب منشألى آلينما سؤزلر بير باشا قاناق ديلدن آذربايجانجايا داخيل اولور. ميثال اوچون مئنئجئر ، هامبورگئر ، ماركئتينك ،

آذربايجان أدبى ديلينين گونئى تظاهورونه عايد اولان سؤزلرين بير حيصه سى آلينما سؤزلردير. بو سؤزلرين بؤيوك اكثريتى فارس ديلينه عايددير و فارس ديلينين گوجلو تاثيرى آلتيندا گونئى تظاهورونده اؤزونه يئر آچبيدير. بئله سؤزلر شيمالدا ياشايان

آذربایجانلیلار اوچون آنلاشیلمازدیر. شیمالدا یاشایان دیلچی عالیملریمیز بعضا بئله سؤزلری لهجه لرین تاثیرى آدلاندیریرلار . گونئی آذربایجاندا اوخوماق و یازماق فارس دیلینده اولدوغو اوچون بئله حال طبیعی گورونور . بئله حالین ضیالی و یازیچیلاریمیزین دیلینده اولماسی چوخ تأسوف دوغورور و دیلیمیزده اوچون بؤیوک چاتمامازلیق ساییلیر. شیفاهی دیلده بئله حالین اولماسی طبیعیدیر، چونکی دانیشیق دیلی داها چوخ راحتلیغا مئیل ائدیر. آنجاق یازی دیلینده بئله حالین اولماسی غیرطبیعیدیر. گونئیده بیز آن چوخ آنا دیلیمیزده دانیشماغی مشق ائتمیشیک و یازماق مشقیمیز آز اولوبدور. بونا گوره ده دانیشیق طرزیمیز یازیمیزدا اؤز تاثیرینی بوراخیبدیر. آشاغیداکی میثالار خداآفرین درگیسیندن سئچیلیبدیر.

مقاله لرده افراط دان قاجینمالی و میزان اولاراق علم و عقل و حیثیتی نظرده توتمالی سی نیز. (جواد هیئت)

پولیتیکا خیوانی!

ماکیولی رستورانی

گوره سن بو گئجه

مشرتی لره

آشپازخانادا

نه لر تدارک گوروب؟!

گارسونلار. (داود اهری.ص ۶۰)

آهای...!

دام - داشلار

خیاوانلار

ماشینلار

(س. داغلی)

برق تیرلری

گونئی ادبی دیل تظاهورونه عاید اولان سؤزلرین سیراسیندا سون زامانلاردا یئنی بیر قروپ دا گؤزه چارپیر. او دا سون واختلار ایشلکلیش آلینملاردیر. بو حرکت آذربایجان موستقللیک قازاندیقدان سونرا شیمالدا دا یاراندی و بیر پارا آلینما سؤزلر ترکیبه تورکجه سیندن آذربایجانا یول تاپدی. میثال اوچون اؤزه ل ، یابانجی و سایر. گونئی ادبی دیل تظاهورونده بئله سؤزلر صونعی صورتده داخیل اولور و چوخ حالاردا اونو ایشله دنلر همین سؤزون معناسینی یا اونون پارالینی پرانتز آراسیندا گتیریرلر کی، اوخوجولار اونلاری باشا دوشسونلر. حالبوکی، اوستا بیر یازیچی یئنی بیر سؤزو ائله یئرینده ایشله تملیدیر کی ، آرتیق ایضاحا ائحتیاجی اولماسین. یئنی سؤزلر سیراسینا ترجمه یولو ایله اورتایا گلن سؤزلره ده راستلاشیریق.

گؤزلوگونون شوشه لرینده ن

(داود اهری، ص ۵۰)

کئچدی بیر آغ گؤیرچین!

بو ایشین معنوی - مادی - فنی و تورلو- تورلو مؤشکوللری واردیر.

(خداآفرین ، جواد هئیت)

اولوسال و کولتورال ایش، ایتیم و اویره تیم آنلاملی چالیشمالار
سانکی دنیزین دیبینه مروارید آختارماق کیمی دیر.
(خداآفرین، دکتر حسین شرقی)

اؤزه ل لیکله نثر ساحه سینده چوخ ایشله مک لازیمدیر.
(دوقتور صدیق، خداآفرین)

قارا بنیزلی بیر اوغلان دیشاری چیخدی. (ح. آرغیش، گنج عسگر)

چوخ مرتبه لی عقیل او جاقلاریندا ایسه یاخشی اولار کی، کلاس دا
قالیب پارتانین (نیمکت) آلتینا گیره رک

(خداآفرین)

بو قروپا داخیل اولان بیر پارا سؤزلر نه او تایدا ایشلنیلیر و نه ده
دوغوموزدا اولان قارداشلاریمیرین دیلینده وار ؛ بو آنجاق بیزیم
دوغدوموز سؤزلردیر. میثال اوچون بیلی یوردو (اونیوئرسیئتت)،
اوخول (مکتب) ، اوخور (اوخوجو)،

بدیعی اوسلوبدا قارداش خالقلارین سؤزلریندن یارارلانماق و لهجه
لرین گۆزه لیبیندن پای آلماق نه اینکی دیلیمیزه نوقصان گتیرمه
بیر، حتا اونون چالارلارینی آرتیریر و بو ایش مهارت ساییلیر. آنجاق
اونداکی، رسمی خبرلرده، تبلیغ خاراکترلی یازیلاردا و علمی
اثرلریمیزده لهجه لردن محدودیتسیز فایدالانیریق ، بئله سؤزلر
یئرسیز و کوبود گؤرونورلر.

بو گون دونيادا يارانميش يئنى شرايطه گۆره آذربايجان أدبى دىلى بين الخالق كيملىى قازانميش و بيرلشميش ميللتلر تشكىلاتيندا دونيا خالقلارينين رسمى دىللرى سىراسيندا ثبت اولونوبدور. بو دىل آرتيق بير ديپلوماتيك دىل ساييلير و خاريجيلر طرفيندن اؤيره- نيلير. ايندى موختللف دىللرين طلباتينا گۆره هر گون يئنى يئنى لوغت و ترجمه كيتابلارى يازيلير. بونلارين هاميسى موعاصر آذربايجان أدبى دىلى اساسيندا باش وئيرير. مادام كى ، بؤتون دونيا خالقلارى آذربايجانلارلا اىقتىصادى ، سياسى ، مدنى علاقه ياراتماق اوچون موعاصر آذربايجان ادبى دىلىنى اؤيرنمه يه جهد ائديرلر ، اوندا بيز نه يى گۆزله ييريك؟ گۆره سن، آذربايجان ادبى دىلىنى اؤيره نمك چوخ چتندير؟ اولمايا اونون نورمالاريني رعايت ائتمك آغير ايشدير؟ غريبه گورون ، دىللميزده ايشلك اولمايان سؤزله نه ائحتياج وار؟ گلين دىللميزين مؤوجود ايمكانلاريندان آن يوكسك و گؤزل شكيلده اىستيفاده ائدك. اونداكى ، گؤردوك فيكرلر يىمىزى چاتديرماق اوچون دىللميزين كوجو يئترلى دئيبيل يئنى سؤزلر ياراداق. بو ايشه و بئله سؤزله ، هئچ كيمين سؤزو اول بيلمز چونكى دىللميزين ايره ليله مك بير نئچه يولاردان ، ائله ، بىرى بو يولدور.

قراماتیک نورما - ۴

دیلیمیزین قراماتیک نورماسیندا دا ادبی دیلیمیزین جنوب و شیمالدا ایشلنن قوللاریندا فرقلر گۆزه چارپیر. بو فرقلر دیلچیلیک باخیمیندان داها چوخ مارق دوغورور و دیلین فونکسیونال (فعالیت دایره سی) باخیمیندان کئچیحی ساییلیر. جنوبی و شیمالی آذربایجاندا دیلیمیزین قراماتیک نورماسی باخیمیندان داها چوخ پارالللیکلر موجوددور. عینی حالدا جنوبدا غیرنومارتیولیکلره ده راستلاشیریق.

آذربایجان دیلینین قراماتیک نورماسی فونئتیکی و لکسیکی نورمالاردان فرقلی اولاراق داها مۆحکم و ثابت چرچیوه یه مالیکدیر. قراماتیک نورما دئییه نده بیز هم دیلین مورفولوژیکی (صرف) شرایطینی، هم فرازولوژیکی (ثابت و غیر ثابت بیرلشمه لر) قانونا اویغونلوقلارینی و هم ده سینتاکتیکی (نحو) قانونلارینی نظرده آلیریق.

دیلین قراماتیک نورماسی مین ایللر چرچیوه سینده ثابتلشیر و ائله بوناگوره دیر کی، قراماتیک نورمادا نورمادان کنار حال معناسیندا بیر آز چاتمامالیق گۆزه چارپیر. نورمادان کنار حالا بورادا باشقا بیر معنا وئرمه لیبیک. آذربایجان ادبی دیلیندن دانیشارکن ائله بیر دیل نظرده توتولور کی، نئچه مین ایللر ایچینده اؤز قانونلارینی سیناقدان کئچیردیب و سونوندا اونلاری ثابت بیر وضعیت چاتدیریبدیر. بئله بیر پروسئسده جمعیتین بؤتون عوضولری، قاتلاری اؤز پایینی وئیریر. قراماتیک نورما ثابتلشمیش بیر حال سایلسا دا دبلده پروسئسین قورتارماسی دئمک دئییل و دیل بیر جانلی وارلیق اولدوغو اوچون اوندا سئچمه و یئر به یئر ائتمک مئیلی موجوددور و جانلیدیر.

بو گون گونئیده قراماتیک نورمادان کنار حالین ایکی شرایطده باش وئرمه سینی موشاهیده ائدیریک. یعنی غیرنورماتیک حاللار یا دیل داخلی عامللر یا دا دیل خارجی عامللرین تاثیر نتیجه سینده باش وئریرلر. یازیچلاریمیزین نورمادان کنار یازیلاری یا کلاسیک یازیلاردان تاثیرلنیر (دیل داخلی عامل)، یا دا یازیلار ذئهنی شرایطده فارس دیلینین (دیل خارجی عامل) تاثیر نتیجه سینده مئیدانا گلیر.

نورمادان کنار یازیلارین بیر قسمی ده لهجه لریمیزین تاثیریندن (دیل داخلی عامل) ایره لی گلیر. آنجاق بیر مسأله نی نظرده آلمالیق کی، لهجه لریمیزده اولان قایدالار دیلیمیز اوچون یاد حاللار دئیل. عکسینه بونلار بیرباشا جمعیتین فعالیتتی نتیجه سینده یارانان حاللاردیر. آنجاق ادبی دیل اؤز سئچمه پروسئسینده او حاللاری سئچمه ییب و داها گئنیش یاییلمیش و عوموم ایشلک اولان شکیلی (اونلارا) اوستون بیلیب و اونلاری سئچیدیر. میثال اوچون جنوبی و شمالی آذربایجانین بعضی لهجه لرینده ایکینجی شخص منسوبیت حالی (و) سسی ایله گؤستریلیر. میثال اوچون؛ یابانی **قارنوا** سوخمامیش ایتیل گؤزومون قاباغیندان (آذری، نومره ۵، ص. ۲۹)، **آتاوین** آدیندان و... بیزه دانشاسان (یئنه اورادا، ص. ۱۱۵).
مواصیر آذربایجان ادبی دیلینده آرتیق و یوخ ن سسی علاوه اولونماسی نورما ساییلیر. دئملی سؤزون بئله تصریفی لهجه نین تاثیر ساییلیر و ادبی نورم اولایلمز.

جنوبی آذربایجاندا سون یوز ایلده دیلیمیزین رسمی فعالیتینین یاساق اولماسی و یالنیز شیفاهی مئیدانا ایشلتمه سی نتیجه سینده، بیر ده شمالی آذربایجاندا یارانمیش سیاسی شرایطه گؤره و ادبی-

یازیلی باغلاریمیز کسيلمه سینه گۆره جنوبدا یازی قایناغی کیمی یالنیز کلاسیک ادبیات اورتادا اولموشدور. شیمالدان یازیلی ماتئریاللارین گلمه سی شیمالین کومونیسست اولدوغو اوچون گوناه سایلیردی و بو دا بیزی جنوبوندا ماتئریال یوخسولوغونا گتیریب چیخاریردی.

بو عامیللری نظرده آلساق بو گون جنوبدا اولان قراماتیک غیرنورمالیغین اولماسینا بیرآز حاق وئره بیلریک. بئله حال گوندن-گونه آرادان قالخیر. سون ایگیرمی بئش ایلده نشر اولان کیتاب و درگیلرده بیز گئت-گئنده بئله حالین آرادان چیخماسینی گؤروروک. قراماتیک نورمادان کنار حاللارینی داها چوخ بدیعی اثرلرده و دیلده موشاهیده ائدیریک. غیرنورماتیک حالی قرامترین بؤتون ساحه لرینده یعنی فرازنولوژی بیرلشمه لر، مورفولوژی و سینتاکتیک قورولوشدا گؤرمک اولور.

فرازنولوژی ساحه سینده نورمادان کنار حالی یئنی بیرلشمه لرین ایشلنمه سینده موشاهیده ائدیریک. بئله حالار یئنلیک نتیجه سیندن عمله گلیر. بوگون ضیالیلاریمیز و یازیچیلاریمیزدا سؤز یارادما مئیلی چوخ گوجلودور. بو یانلیش ایش دئییل. یازیچیلاریمیزدا بئله تئندئسیانین اولماسی تقدیره لایق، چوخ گؤزل و آلقیشلانمالیدیر. یالنیز سؤز یارادما مئتودلاری دوزگون سئچیلمه لیدیر. بو تایددا سؤز یارادماقدا کالکایا داها چوخ مئیل ائدیرلر. کالکا یولو (ترجومه یولو) ایله سؤز بیرلشمه لری باشقا دیللردن و اساسن فارس دیلیندن آلینیب آذربایجان دیلینه گئچیردیرلر مثلن: **جامعه تانیسانلار** (جامعه شناس)، **آدلار دفتریندن** (دفتر اسامی)، **آغیل اوزو ایله دئییل** (از روی عقل نیست)، **اوندان و یا یوزدن بیر** (یک در ده و یا یک در

صد)، حرکتدن دوشمه ین (از حرکت افتادن)، آدقویما (نامگذاری) (آذری، نومه ۵، ص. ۵۷-۵۳)؛ گونو گوندن (روز به روز)، قلم محصوللاری (آثار قلمی)، اویسره دیجی (آموزگار)، ووردی ایمتیحانلار (امتحانات ورودی)، چوخ تئزلیکله (خیلی زود)، بانکی چئک (چک بانکی)، بویوک نه نه (مادربزرگ)؛ آذربایجان کلمه سی قولاغادیرکن (به گوش خوردن) گره ک بو میللتین دیلی نظره آلیسین (دادیزاده حمید، آنا دیلینین اینکیشافی، ۲۰۰۴)؛ یقین دوردگوز (چهارچشم) اولوبسوز کی، نه جور اوجوز آلماق اولار؟ (داغداغان، ص. ۱۰۸)؛ دونن لاپ بئله خط ماشینیندا یادیما کئچمیش بیر احوالات دوشدو. (داغداغان، ص. ۱) و سایر.

مورفولوژی ساحه سینده نورمادان کنار وضعیتی آن چوخ شکیلچیلرین واسیطه سیله یئنی سؤز یاراتماقدا گؤروروک. یوخاریدا قئید ائتدیک کی، بیرلشمه لر ساحه سینده یئنی ترکیبلر ترجمه یولو ایله مئیدانا گلیر. مورفولوژی ساحه سینده ده پاسیو (غیرفعال) شکیلچیلرله یئنی سؤز یارادیلیر میثال اوچون: **آخیم** (آخین)، اورگه **یاتیم** (یاتان)، اییدجه سینه (اییدلیکله)، واضحه سینه (واضح یئرینه)، ائله جه ده (ائله یئرینه)، یالقیز جا (یالقیز یئرینه)، آدلیم (آدلی یئرینه)، یاتاقدا (یاتاقدا یئرینه)، **تانیق** (تانیق یئرینه)؛ پائولو فرئیر چوخ دولغون و **قالیجی** (قالان یئرینه) ایشلر گوروب. (دادیزاده حمید، آنا دیلینین اینکیشافی، ۲۰۰۴).

یوخاریدا قئید ائتدیک کی، سؤز یاراتماق اؤزو اؤزلویونده یانلیش یول دئییل، چوخ دا واجیبیدیر. بو دیلین جانلی وارلیق اولدوغوندان ایره لی

گلیر. دونیانین هر بیر دیلینده کؤهنه سؤزلر سیرادان چیخدیغی حالدا یئنی سؤزلر موختلیف واسیطه لرله دیله داخیل اولور.

سینتاکتیک ساحه سینده نورمادان کنار حالارین بیر قروپو آشاغیداکی شرایطه باش وئیریر. عومومیتله قراماتیک نورمادا غیرنورماتیک حاللار اساسن کلاسیک دیلیمیزده و اثرلریمیزده اولان حاللارین تاثیریندن و دیگر طرفدن فارس دیلینین تاثیرى نتیجه سینده باش وئیریر.

۱- ایلن قوشماسی یئرینده داها چوخ اونون لهجه سایاغی و آز فعال ساییلان - نان، نن قوشماسی ایشله نیلیر:

حق سیل کیمی دریایه آخیب یول تاپاجاقدیر،
داش آتماقینن کیمسه اونو دؤندرہ بیلمز.

چینارین قامتی سارسیلدی بیر آن،
قوجاینان، ایلانین بو داستانیندان.^۱

جناب-ی توپوغو چوخ ائحتیرام نان بیزیم آرواد سویوندوردو. ... بو شئعرنن قوناغی یولا سالدیم.^۲

بیر آز دا چای نان کیشمیش آلارسان.^۳

۱. ه. ترلان، زیروده گونش، ص. ۱۵۳.

۲. آذری، نومره ۴، «تویوق» ص. ۶.

۳. آذری، ۱، ص. ۲۴.

شرطیمیز بودور کی، عصبانی اولمایاجاقسان، آروادنان دا گوله-گوله
دانشاجاقسان^۱.

بیر آلیینن گۆزلریمین قاپاقلارینی اورتدو^۲.

۲- ایله قوشماسی داها چوخ ایلن شکلینده ایشله نیلیر. کلاسیک
ادبیاتیمیزدا دا بئله نومونه لره چوخ راستلاشیریق و گۆنئیده اولان
عننه نی کلاسیک ادبیاتین بیرباشا تأثیری ساییریق.

گلدی او چابک سواریم ناز ایلن
جان قوشون صید اتمگه شهباز ایلن
من گدا حالین تعقل ایله نیز
یتکج اول سلطانی حسن اعزاز ایلن
دین و دینین آفتیدور غمزه سی
هیچ بیلمن ننگای اول غماز ایلن
حق رضاسیچون زمانی مطربه
فارق اتگیل بیزنی غمدن ساز ایلن
کسب ایله عاشقلینی پروانه دین
سعی ایدر جان ورمگه پرواز ایلن
عاقبت صاحب کمال بی زوال
عشق ایلر عاشقی اعجاز ایلن
ای امانی خرم اول کیم کئچورور
عمرونون ایامینی همراز ایلن (محمد امانی^۳)

^۱. داغداغان، ص. ۱۰۴

^۲. دارابی ابراهیم، کند أحوالاتی- آل یازما حکایه سیندن

^۳- محمد امانی شاه عباس دؤرونده یاشامیش گۆزل لیریک شاعیرلریمیز دندیر.

موعاصير أدبياتيميزين نومونه لری:

گئجه لر یوخودا آغ آتا مینمک،
قاپی دؤبولنده اوره ک سئوینمک،
سازیلان ، سؤزولن، اتلی گؤلدورمک
گۆره سن واریمیش یا بیر خیالیمیش؟^۱

کولگه م کیمی آرخامجا گلیر هر سحر آخشام
منلن دوغولوب غصه ده گویا، یاشاسین غم.

شاعیرین اوره گی غم ایلن دولو،
کوپری دورنالار ایتیریب یولو. (کاویانی)

باشقا شاعیرلر اوچون قونورار(قانارار) بیر ایلن یکی روبل آراسیندا
اوده نیلیر.^۲

سن نه قشه نگ ادب-ارکان نان داتیشیسان^۳ ! چراغی نان
آختارسان بئله بیر اییید اوغلان تاپا بیلمه- زسن.^۴

^۱ . آذری،نومره ۴،ص. ۹۲

^۲ . حسرت چلنگی، ص. ۱۵۱

^۳ . آواوا ، ص. ۵۵

^۴ . آواوا ، ص. ۵۷

اوه ليک يانديدديلار، بالا آتميش اينه يين ده ريسينه سالدیلار،
سيچان قاراسی نان مال گوزون قاینادیب بوغون وئردیلر.^۱؛ آغا
قاتیقنان پارچانی سن بیلرسن، آما ایلیمیز چوخ اولار.^۲

چون کی آنا دیلی اوشاخلارین بیرینجی تملوکی حساب اولونور، آنا
سودیلن گلن قوه و باشاری؛ اوشاخلار، درس اوخویانلار مکتبلرده آنا
دیلی اوخوماقینان اوزلرین بیر فیکیر صاحبی گوروب؛
اوشاخلاریمیز مکتبلره و تعلیمات ساحه لرینده اوز وارلیغلارین
کیتابلاردا وراقلایب، اوخویوب، و چاغداش حیاتین ملزمه لرین
تانیش اولوب، اوز آنا دیلرین داها اسارتده گورمزله.^۳

۳- منسوبیت شکیلچیسى ایکینجی شخص تکده تاثیرلیک، بیه لیک
و یونلوک حاللاردا (ن) عوضینده (و) ایله گؤستریلیر. بئله حالی
اساسن أسکی جنوبلو شاعیرلرین دیلینده گورمک اولور: اؤزووی
سیندیرما قاریندان اوتری. و یا بیر دوستی جان کیمی باغیرووا
باسما.^۴ آناوون خوروزو اولسون.^۵

آده بوغازووی قاز بوغازی کیمی نه اوزادیرسان؟^۶؛ آناوون خوروزو
اولسون، گؤر بهره آلماییبسان.^۷

^۱ ع.م.آغداشلی، داغداغان، ص. ۷۶.

^۲ داغداغان، ص. ۲.

^۳ دادیزاده حمید، آنا دیلینین اینکیشافی، ۲۰۰۴.

^۴ آذری، نومره ۴، ص. ۹۲.

^۵ آذری، نومره ۵، ص. ۲۸.

^۶ داغداغان، ص. ۸۲.

^۷ داغداغان، ص. ۱۳۳.

گۆزلىر يوليوي بىر آى قاباقدان

بو اولكه نين اغنياسى نوروز

بو درد اولدورور منى كيم نازىنى چكىر

كىملىر اولوبدو عشقيوه مهمان هايانداسان؟^۱

۴- گيلن شكيلچيسى كلاسيك ادبياتدا ايشلك اولدوغو كيمي موعاصير ادبي ديلده ده امر فورماسىنى يارتماق اوچون فعالدير. بئله حال موعاصير آذربايجان ادبي دىلى اوچون آرخاييك ساييلير. آنجاق گونئيده بئله حال بعضن بديعى ديلده گوزه چارپير.

جانانه ديير قالماگيلن جانه بيزيمله

بى فايده دير سؤيلمك افسانه بيزيمله.

محمد امانى

اىستيرم پيوسته اى رعنا دولانيم باشينا،

قوى گيلن الدن عنانيم تا دولانيم باشينا.

قوسى تبرىرى

۵- داها سؤزو يئرینه دخى ، داخى و داي سؤزلىرى فعالدير. بئله

حال كلاسيك ادبي ديليميزده موجود اولوبدور و آرتيق موعاصير ادبي ديل اوچون اُسكىلنميش نورما ساييلير.

درد و غم هجرانه دخى تاب يوخ ايدى

المنت الله كى درمانه ايروشدوك.

^۱. كاويانى ، ص. ۶۱، ۳۵

بو نه حسن جانفزادر کیم انکا نظیر یو خدر
کیم آنک کمی جهانده داخی دلپذیر یو خدر
سنی بو جهان ایچنده کیمه ایلیم تشبّه
که سنک کمی جهانده داخی بی نظیر یو خدر
میرزا جهانشاه حقیقی

شوکور آلاها دای حالین یاخچی لاشیب.^۱

کئچن زامانلار کیمی دای قیزلار اوزومه گولموردولر.^۲

۶- معاصر ادبی دیلده ایشلک اولان کیمی سؤزو یئرینه گونئی
تظاهورونده کیمین سؤزونه راستلاشماق اولور.

آما آنام کیمین آغلامیر دیلار... کیشیلر ده هوروکن حیوانلار کیمین
بیردن-بیره قورخا-قورخا یئردن قوپوب ایسته دیلر منیم اوستومه
جومسونلار.^۳

۷- گونئی تظاهورونده ائله فعلی بیرلشمه لر وار کی، اونلار آنجاق
جنوب ادبیاتیندا ایشله نیلیر و آنلاشیلیر. بئله ترکیبلر و بعضن ثابت
بیرلشمه لر فارس دیلی تاثیر آلتیندا یارانیرلار. میثال اوچون گۆز

۱. آذری، ۱، ص. ۵۲.

۲. دارابی ابراهیم، کند أحوالاتی - ألیازما حکایه سیندن

۳. دارابی ابراهیم، کند أحوالاتی - ألیازما حکایه سیندن

وورماق (قاش-گۆز ائتمك)، آمپول وورماق ، ناواری قويموشدوم ، يئر
آلماق (يئرلشمك معناسيندا-ح.آرغيش)،

۸- « -آ ، أ + بيلمك » مودئلى يئرینه اونون مورفولوژی مودئلى داها
چوخ فعالدير. بئله فورما فعلين تركيبی فورماسينا گۆره داها قديمدير
آنجاچ بوگون ديلين گئنيش فعاليت دايره سينه گۆره تركيبی فعلر
داها چوخ يارانير و ايشله نيرلر.

كورپه قاچانمادی ، آرازدا قالدی^۱

يالقيز نه دير عيللت، نييه دوزلر باشارانمير
ئئيلير چيخادانمير ايشی نادوزلر آليندن^۲

قوجاليق داشيني آتانماساق دا،
عۇمرون گؤنلرينی اؤزاداق باری.^۳

قوجاليقدا سنه قايتارانماديم،
جاوانليقدا منه وئرديين بورجۇ.^۴

أنجمن آلانمير نفس دريندن،
اودور تئللرينی هۇرن تاپيلماز.^۵

^۱ . سيدجواد ابوترابي، ص. ۸۳

^۲ . آذرى ، ۳ ، ص. ۱۱۴

^۳ . هاشم ترلان ، زيروده گونش ، ص. ۴۴

^۴ . هاشم ترلان ، زيروده گونش ، ص. ۴۵

^۵ . هاشم ترلان ، زيروده گونش ، ص. ۱۰۱

۹- فعلین قایدیش نۆوو معلوم نۆوو یئرینده ایشله نیر و یا عکسینه اولاراق معلوم نوع یئرینه قاییریش نۆوو ایشله نیلیر.

عومرونون سونونا کیمی باغیشلانما یا جاقدی^۱ (باغیشلاما یا جاقدی)

۱۰- منسوبیت بیلدیرن سۆزلر تاثیرلیک حالدا داها چوخ غیرمعین شکیلده ایشله نیلیر.

تلفونون دسته بین (دسته یینی)، آئینده سیخیر... آئین (آئینی) «صادق»ین آئینا قویدو. ... آئین (آئینی) اوزادیب^۲.

نتیجه آلماق اولما بیلر کی، آنا دیلی (دیلمینی) اوز باشینا اوتورمک اولماز^۳

نفسین (نفسینی) دریندن تزه له ییب اللرین اطرافا آجدی؛ قار، آغ اؤرتویونو کندین چومور و مؤهره لردن تیکلمیش ائولری اوسته (اوستونه) سرمیشدی^۴.

من ده یوللارینا چیچک سپردیم،

دامادین، گلینین تئللین اؤپردیم^۵.

اوجاقلاری کور،

^۱ آذری، ۱، ص. ۲۳

^۲ آذری، نومره ۱، ص. ۵۱-۵۰

^۳ دادیزاده حمید، آنا دیلمین اینکیشافی، ۲۰۰۴، اینترنتدن

^۴ حمید آرغیش، گنج عسگر؛ یازچینین شخصی سینده سیندن.

^۵ هاشم ترلان، زیروده گؤنش، ص. ۱۵۷

گۆز لرین آلمیشدی تور.^۱

۱۱- بعضی (أساسن) آلینما سۆزلردن یاردیمجی سۆز کیمی- معنایی گوجلندیرمک اوچون ایستیفاده اولونور. بو سۆزلرین آتیلماسی جمله نین سئمانتیک و قراماتیک قورولوشوندا هئج بیر دیشیکلیک یاراتمیر. بئله غیرنورماتیک حال فارس دیلی تاثیرندن یارانیر. بیز دیلین اوسلوبلاریندان دانیشارکن بو حاقددا داها اطرافلی دانیشاجاییق.

منه خطابا دئدی. ... اما لطفا بویورون گۆرک سیز اؤزونوز نیه بس او گونلر آتانیزی گۆرمک اوچون ایرانا گلمه دینیز؟^۲

۱۲- سؤال عوضیلی کیمی موعاصیر ادبی دیلیمیزده اولان هانسی سۆزو یئرینده هله ده اونون أسکی فورماسی و پارالئلی اولان هانکی سۆزوندن ایستیفاده اولونور. ۱۹-نجو عصردن آرتیق هانسی سؤال عوضیلی آپاریجیدیر. میثال اوچون:

هانکی شاعیرلرین شعرلریله بیرگه آلماناخ چاپ اولاجاغینی سوروشدوم^۳.

ایشلک لیک تاپان هر هانکی بیر یانلیش دوغرو-دوزگون سانیلار^۴

হারدان گلیب هارا چاتمیشام، هانکی ایستاسیونلاری گنچمیشم^۱.

^۱. هاشم ترلان، زیروده گونش، ص. ۸۳

^۲. حسرت چلنگی، ص. ۱۰۲، ۲۹۷

^۳. حسرت چلنگی، ص. ۹۱

^۴. حسرت چلنگی، ص. ۳۳۸

۱۳- گرگ + اوخوماق مودئلی آن چوخ مجهول نوع و یا شخصسیز
جومله گؤسترن بیر قورولوش کیمی شیمالدان فرقلی اولاراق بیر نورما
کیمی گؤنئی یازیلاریندا گؤزه چارپیر:

گره ک کیتابی باشا **اوخوماق** و بو اینجه لیکلر ایله **تانیش اولماق** ۲.

بئله فورما قدیم تاریخه مالیکدیر. بیز «کیتاب دده قورقود»-دا بو فورمایا راستلاشیریق. آنجاق بیر آز فرقله:

یمک کرک در. بویله اوغل سنک نکه کرک؟ بویله اوغل مکا کرکمز!
صو قچن خبر ویرسه کرک؟! قزانه نجه حیفا **ایلمک کرک**? همان
امدی ایلرو **طورمق کرک**

۱۴- تأثیرلیک حالدا ایشلتمه سی لازیم اولان یئرده سؤز آدلیق
حالیندا ایشلنیلیر:

سن جبهه یه گئدن گؤندن، یول چکیردی گؤزلریم،
پوستچی گؤرچک کوچه میزده، تیتیریدی دیزلریم.^۳

یادا سالیب آت بئلینده، کوراوغلونون **نعره سین**،
فوی سنین ده حاق سسیندن، دؤشمن قلبی تیترسین.^۴

۱. دادیزاده تبریزی حمید، بیر آذربایجانلی نین حیات فلسفه سی، ۱۳۸۲ اینترنتدن

۲. عزیز محسنی، سنه خاطر ی یازیزام کیتابینا «اؤن سؤز»، ص. ۹.

۳. هاشم ترلان، زیروده گؤنش، ص. ۸۴.

۴. هاشم ترلان، زیروده گؤنش، ص. ۸۸.

یوخاریدا قئید اولونان غیرنورماتیک حالار بیزه گؤستریر کی، داها آرتیق چالیشمالییق. سؤز بوردادیر کی، بو گون اورتادا نورمالار مؤوجوددور. آنجاق دیلینین ایشلک دایره سینین محدود اولماسی و مانعلرین داها گوجلو اولماسی بیزی نورمالاردان اوزاقلاشدیریر. بوگون بیزیم کیفیت قدر ضیالیمیز وار و آرتیق بؤتون اوسلوپلار و یازماق شرایطی اورتادا گؤرونور. ائله بونا گؤره منیم گومانیم بودور کی، بیز گرگ داها یازیلاریمیزا دیقیت ائده ک .

یازماق یالنیز یازماق اوچون و یا شؤهرت قازانماق اوچون دئییل. یازماغدا بؤیوک مسولیت حیسی اولمالیدیر. بدیعی اثر یاراتماق ، علمی کیتابلار یازماق ، مطبوعات و مئدیا ایشی ایله مشغول اولماق ، دینی کیتابلار یازماق و سایر هر بیرینین اؤز شرطلری و طلبلری وار. بو طلبلری رعایت ائتمک یازماغین ایلکین شرطیدیر.

بیزیم آردیجیل یازدیغیمیز و موشاهیدلریمیز گؤستریر کی، آرتیق گئت – گئده نورمالار منیمسه لینیر و ضیالیلاریمیز بو باره ده داها وطنداشلیق دوشونجه ایله یاناشیرلار. بیز بونو بیلمه لیک کی، یازیمیز بیزیم تفکورو موزون گوزگوسودور و گرگ بو گوزگوده آردملی ، یاراشیقلی ،جانا یاتان و دوزگون تصویرلر گورونسون .

أدبی دیلینین جنوب تظاهورونده اوسلوبلار

گئچن بؤلمه لرده گؤردوک کی، أدبی دیلین یارانماسیندا نورمالارین ثابتلشمه سی و اوسلوبلارین مئیداندا اولماسی اساسلی شرطلردن ساییلیر. بوندان باشقا أدبی دیلینین میلی سویه ده ایشلنمه سی اوچون ده اوسلوبلارین یارانماسی اساس شرط ساییلیر. دیلچیلریمیزین فیکرینجه أدبی دیلین تام شکیلده مئیدانا گلمه سی اوچون بدیعی اوسلوب (نثر و شعر قولو)، علمی اوسلوب، دینی اوسلوب، پوبلیسیست (مطبوعات دیلی) اوسلوب، رسمی اوسلوب، سیاسی - مدنی اوسلوب و مئدیا (ارتباطات دیلی) اوسلوبو فورمالاشمالیدیر. بوتون اوسلوبلارین یارانماسی دیلین بین الخالق سویه ده ایشلنمه سینه ایمکان یارادیر.

اوسلوبلارین هامیسی بیردن بیره یارانماییر. بو تاریخی بیر پروسئس دیر. دیلیمیزین یازیلی قولونون یارانماسیندان سونرا اوسلوبلار ایجتیماعی شرایطه گؤره بیر-بیر اورتایا گلیبیر.

آذربایجان یازیلی دیلینین اورتا گلمه سی ایله أدبی دیل ده فعالیتیه باشلاییر. بو او دئمک دیر کی، أدبی دیل و یازی ایله بیرباشا علاقه واردیر. بیز أدبی دیلینین یارانماسیندا ایکی دؤوره نظر سالمالییق. عومومی أدبی دیل مرحله سی و میلی أدبی دیل مرحله سی.

عمومى ۇدبى دىل مەرھلە سى چوخ قىدىم تارىخە مالىكىدىر. بو دىل كئچمىشده موختلىف تارىخى اينكىشاف دۇورلرېندىن كئچىب جىلالانىب ، شىفاهى و يازىلى فورمالاردا ايشلە نىلىبىدىر. شىفاهى مەرھلە دە ۇدبى دىلېن ۇن پارلاق نومونە لرىنى شىفاهى خالق يارادىجىلىغىندا گۇرمك اولور. شىفاهى ۇدبى دىل مەرھلە سىندە دىل فونتىك،لكسىك، موفولوژىك جەھتدىن تام ثابت اولماسا دا سىنتاكس جەھتدىن ثابت و موھكم قلىبلرە و نورمالارا مالىكىدىر. شىفاهى ۇدبى دىل مەرھلە سىندە ۇپارىجى اوسلوب و قاىناق خالق يارادىجىلىغى اولوبدور. بو مەرھلە دە بوتون يارادىجىلىق رىتمىك ، قىسسا جملە لر شكىلىندە اولوبدور. بورايا لايلالار، ب اياتىلار، ۇلقىشلار، قارقىشلار، ضرب مىثلر، ۇتا سۇزلىرى و ساىر خالق شىفاهى يارادىجىلىغى داخىل اولور. «كىتاب ددە قورقود» يازىلى دۇورون اىلك يازىلى ۇبىدە لرىمىزدىن بىرى كىمى مئىدانا گلە دە ، اونون شىفاهى ۇدبى دىل دۇوروندىە يارانماسىنا ەئچ شوبە اولابىلمز. بو ۇبىدە دە سادە جملە لردە رىتم مۇوجوددور. ۇللە بونا گۇرە دىر كى، بعضى تدقىقاتچىلارېن فىكرېنچە بو ۇبىدە ۇصلېندە شعر فورماسىندا اولوبدور. باشقا مىللەتلرېن دە ۇن ۇسكى ۇبىدە لرى، ەانسىلار كى، دىنى دوعالار و اونا بنزر يارادىجىلىغلاردان عىبارتدىر قىسسا شعر پارچالارېندا عىبارت اولوبدور. «كىتاب ددە قورقود»دا فونتىك،لكسىك، موفولوژى جەھتدىن اىكىلىك گۇرە گۇرونسە دە بورادا جوملە لرىن ۇستروكتوروندا و سادە جملە نىن ۇپارىجى اولدوغوندا اىكىلىك يوخذور. تدقىقاتچىلارېن فىكرېنچە سادە جوملە نىن ۇاكىم مووقىعە مالىك اولماسى ۇن ۇسكى تورك دىلېنېن ۇساس علامەلرېندىن بىرىدىر. ۇللە بونا گورە «كىتاب ددە قورقود»ون دىلېندىن دانىشاركن اونون جملە قورولوشونا خصوصى

اهمیت و ئرمیلیک . بورادا ساده سۆزلرین سیراسی تام ادبی دیلین قانونلارینا اویغوندور.

آذربایجان ائستاندارد دیلینین ایلکین عوض ائتمه و سئچمه مرحله سی شیفاهی مرحله ده باشلانیب، باشا چاتیبدیر. بونون نتیجه سینده ادبی دیلین ائستاندارد صورتی ثابتلشیبدیر. شیفاهی مرحله ده ادبی دیلین مؤحکملمنه سی نئچه یوز ایللر عرفه سینده باش وئریبدیر.

یازی مرحله سینده ده یئنه ادبی دیل اؤز سئچمه و عوض ائتمه ایشینه داوام ائدیر و ادبی دیلین داها زنگیشلشمه سینده عوضسیر رول اویناییر. یازیلی دؤور ادبی دیلیمیزی دیلچیلریمیز هر باخیمدان آراشدیریلیب و بونون نتیجه سینده موعین اوسلوبلار آشکار ائدیبلر.

یازی دؤورونده اساس آپاریجی اوسلوب بدیعی دیل اوسلوبو اولموشدور. بدیعی دیل اوسلوبون بوتون شاخه لری بو پروسئسده ایشتیراک ائتمسه ده نثر و شعر دیلینده مضمون جهتدن ایشتیراک ائدیپ، اؤزونو بدیعی دیلین مضمونوندا بیروزه وئریبدیر. یازی ادبی دیل مرحله سینده اوزون مدت شعر سایاغی اساس و آپارجی اولوبدور. بو ایش اون یئدینجی عصره قدر داوام ائدیر. ایش او یئره چاتیر کی، باشقا ساحه لره عاید اولان مؤوضوعلار دا شعر دیلینده تقدیم اولونور. بونون آن ماراقلی و پاراتق نمونه سی اون دوققوزونجو عصرده قزوینده باسیلمیش آذربایجان دیلینین قراماتیکاسیدیر کی، قایدلار لار و میثاللار شعر دیلی ایله ایفاده اولونور. میثال اوچون:

ماق مصدر حذف کن عوض بجایش لفظ دی

مثل وردی یعنی زد یک شخص غایب مطلقا

باز جمع تشبیه هر فعل را با لفظ لر
نحو قولک وردیلر یعنی زدند کال بقا
بر مخاطب ده تو نون الساکنه وردین بگو
معنیش یعنی زدی تو در زمان ماضیا

آذربایجان یازیلی آدبی دیل مرحله سینده مئیدانا گلن و بیر اوسلوب
کیمی هم شعر دیلینده ، هم ده نثر دیلینده آدبی دیلین زنگینلشمه
سینده رولو اولان ترجمه اوسلوبودور. دونیا ادبیاتی پراکتیکاسیندا
میثلسیز و نادر اوسلوب اصلینده آذربایجانلیلارین ائسلام دینینی
قبول ائندن سونرا باشلاییدیر. دینی روایتلر و مقدس احوالاتلارین
شعر و نثر دیلینده همین دیلین داشیییجیلارینا چاتدیرماق بو ایشی
اورتایا آتیدیر. ترجمه ایشی و ترجمه اوسلوبو یوکسک و عالی سئویه
لی بیر مئیل کیمی بوتون دیلرده یئنی بیر پروسئسیدیر. باشقا
میثلتلرین تجربه سی ده گؤستریر کی، دینی دوغالار و دینی
کیتابلاری باشقا دیلره ترجمه ائتمک چوخ گوجلو مئیل اولماییب و
بوتون دوغالار همین دینین اوریزئال دیلینده یئرینه یئتیریلیر. آنجاق
روایتلر و دینی احوالاتی آنا دیله ترجمه ائتمیین اؤنوندن قارشیدورما
تشبوئو اولماییدیر.

ترجمه ایشین بیر گؤزل یؤنو ده بدیعی تفکورون ترجمه سیدیر.
آذربایجان ادبیاتیندا بیز بیر چوخ نئچه دیلی شاعیریمیزه راست
گلیریک: فضولی، نسیمی، خطایی، امانی، حقیقی کیمی کلاسیک
شاعیرلریمیزدن توتوموش موعاصیر چاغیمیزا قدر نئچه دیلی
شاعیرلریمیزین یارادیجیلیغیندا بدیعی تفکورون ترجمه سینی ساده
ترجمه نین یانیندا گؤره بیلیریک. بئله ترجمه ایشلری ایستر ایستمز
ایکی دیلین ایشلک پراکتیکاسیندا ترجمه اولونان دیله چوخ فایدالی

تجربه لر وئریر. بو دا یازیلی ادبی دیلین گوجلنمه سی اوچون عوضسیز پروسس اولور. یوخاریدا آذربایجان دیلینی اویرتمک مقصدیله حاضیرلانمیش کیتابدان ترجمه اولونموش آتا سؤزلریندن بیر نئچه نومونه گؤستمک بو ایشین اهمیتینی دا قاباریق گؤستره بیلر:

اولی سوزونه باخمیان اولیه اولیه غالور. (شخص دانا بحرفش کسی نگاه نکند فریادکنان میماند)

قوشوی ایکی انکلی استه دک اوزون بر انکلی اوله سن. (همسایه خودت را دو گاوی بخواه تا خودت یک گاوی باشی)

اوز کزنده اوخی کرمز اوزکه کزنده توکی کرر. (در چشم خودش تیر را نمی بیند در چشم دیگری موی میبیند)

یخشیلیغ ایله ات دنیزه بالغ بلمسه تاری بلور. (خوبی کن بینداز بدریا ماهی نداند خدا میداند)

چوخ تاسوف اولسون کی، بو گونه قدر بیزیم مدنیت تاریخیمیزده بویوک رولو اولان بو ترجمه لر موختلیف یؤندن آراشدیریریلمامیش قالیبدر. نئچه دیلی شاعیرلریمیزین موقایسه لی شکیلده شعرلرینی بو باخیمدان آراشدیرماق ادبی دیلیمیزه بویوک پایلار وئرچکدیر.

یازی دؤور ادبی دیلیمیزین آن یوکسک سویه ده اینکیشاف ائتمیش چاغی اونون میلی ادبی دیل گئیمینی گئیمکدیر. میلی ادبی دیل آرتیق هر بیر دیله دنیا دا یعنی معنا هدیه ائدیر. میلی ادبی دیلین یارانماسی او زامان باش وئر بیلر کی، همین دیلین مستقل

اوسلوبلاری یارانمیش اولسون. آذربایجان ادبی دیلی ۱۹-نجو عصرین باشلانغیچیندان بو کیفیته مالیک اولوب و اونون بوتون اوسلوبلاری ایشلک فورمادا یارانیبدير.

آذربایجان میلی ایلک اونجه شیمالی آذربایجاندا یارانمیشدير. بونون اساس سببی ده شیمالی آذربایجانین روسلار طرفیندن ایشغال اولونماسی اولوبدور. همین دؤورده روسیادا روس دیلی میلی ادبی دیل شکلینده ایشلنیردی. روس حوکومتی مسلمان آذربایجان کنترول ائتمک اوچون یئرلی متخصصلر و یئرلی ابزارلارا ائحتیاجی واریدی. بونا گوره، تفلیسده آذربایجان دیلینده قزت (تفلیس خبرلری)، دارالفنون (گوری کیمنازیاسی) و سایرینی یولا سالدی. بو چاغدان آذربایجان دیلینین مطبوعات اوسلوبو، رسمی اوسلوبو، علمی اوسلوبو، دینی اوسلوبو رسمی صورتده فعالیت گؤسترمه یه ناییل اولدو. سونرالار ایلک قزت و ژورناللار شیمالی آذربایجاندا یاراندی و آذربایجان دیلینده تحصیل آلان متخصصلر آذربایجان تورپاغیندا فعالیتده باشلادیلار. بعضی دیلچیلرین فیکرینجه شیمالی آذربایجاندا میلی دیل آذربایجان میللتیندن قابق فورمالاشیبدير.

بو ایش جنوبدا داها لنگیدی. دوزدور جنوبدا سونرالار قزت و ژورناللار نشر اولوندو، حتا موعین دؤورده آذربایجان دیلی رسمی شکیلده ایشله نیلدی، آنجاق ایجتیماعی شرایط آذربایجان میلی ادبی دیلینین بو تایدا فعالیت دایره سینی دارالتدی و بونون نتیجه سینده اوسلوبلاریمیزدا موعین جیزگیلر - جنوبا عاید اولان خصوصیتلر، اورتایا گلدی. سؤز بوندادیر کی، بو جیزگیلر او قدر قاباریق و گوجلو دئییلدیلر کی، ایکینجی بیر ادبی دیل یارادا بیلسینلر. بونون آن اساس و

أهمیتلی سببی بودور کی، آذربایجان میلی ادبی دیلینین بینوررسی نئچه مین ایل بوندان قابق ، ایکی آذربایجان اولمادیغی زامان قویولموشدو. ادبی دیل اوچون بوتون لازیم اولان شرایط و ایمکانلار همین نئچه مین ایللرده یارانیب اینکیشاف ائتمیشدیر. بو نئچه مین ایلده ایستر جنوبدا، ایسترده ده شیمالدا واحد بیر دیل ایشلنمیدیر. همین چاغلاردا بوتون چاغداش اوسلوبلار موعین فورمالاردا مؤوجود ایدی. ۱۰-نجو عصرده یالنیز آذربایجان میلی ادبی دیلی یازی فورمادا اوز وارلیغینی ثبوت ائده بیلدی. بو گون ادبی دیلمیز همین عنعنه نین داوامچیسو کیمی دونیا پراکتیکاسیندا فعالیت ائدیر.

جنوبی آذربایجاندا سیاسی - ایجتیماعی شرایطه گوره ، ادبی دیلمیزده موعین چالارلار اورتا با گلدی. بو چالارلارین اساس قایناغی کلاسیک ادبی دیله سویکنمک و شیفاهی ادبی دیلدن داها چوخ فایدالانماق ایدی. بو دا هر بیر ادبی دیل اوچون طبیعی بیر یولدور. بو گون آذربایجان دیلچیلینده بیز ادبی دیلین شیمال تظاهورو و جنوب تظاهوروندن سؤز ائدیریک. بو ایکی تظاهورون دایاغی و قایناغی واحد آذربایجان ادبی دیلیدیر. بس تظاهورون اورتادا اولماسی و یارانماسینی سببی نه کیمی شئیلر اولاییلر؟

شیمالی آذربایجان ۱۹-نجو عصردن روسیا حؤکومتی آینه دوشندن بورادا فارس دیلینین نوفوذو و هنکئمونلوغو سونا چاتدی. بونون نتیجه سینده جنوبدا داوام ائدن حرکت شیمالدا تام دایاندیریلدی. نتیجه ده آرتیق شیمالدا فارس دیلی بیر آیینما دیل قایناغی کیمی فعالیت گوستره بیلمدی. جنوبدا بو ایش داوام ائتدی و فارس دیلی گوجو تضییغی ایله بیر چوخ سؤزلری جنوب قولونا تحمیل ائتدی. بو ایش بو گون ده داوام ائدیر.

شیمالی آذربایجاندا ۱۹-نجو عصیردن روس دیلی آذربایجان دیلی ایله یاناشی رسمی بیر دیل کیمی فعالیتیه باشلادی. ائله همین چاغدان آذربایجان ادبی دیلینه روس سؤزلرین آخینی باشلاندی. روس دیلینین آذربایجان خالقینا یاخشی و یامان تاثیرلری اولدو. بیر یاندان بو دیلین واسیطه سیله اوروپادا اولان یئنی تفکور آذربایجانا یول تاپدی، باشقا یوندن همین دیلین واسیطه سیله آذربایجان دیلینه بیر چوخ ترجمه لر اولوندو.

بو گون اوتایدا روس دیلیندن آیین سؤزلر و بو تایدان فارس دیلیندن کئچن سؤزلر آذربایجان میللی ادبی دیلینین بویوک یاراسیدیر. درد و یارا اوخشار اولسا دا درمان تاپماق بیر او قدر چتیندیر. بو ایش یوز ائلی ایلدن آرتیق باش وئریب و بو دردی ساغالتماق اوچون یوز ائلی ایل گئریه دؤنمک اولماز. آنجاق یوز ائلی ایل مرهم تاپماق اوچون لازیمدیر. چاغداش اینترنت و کومونیکاسیا دؤورونده بو ایشه آل آتمالیق.

ایسلام ایقیلابیندان سونرا جوربجور قزئت و ژورناللارین نشر اولونماسی ، ادبی - علمی کیتابلارین یایلماسی بیزه ایمکان وئریر کی، جنوب و شیمال میللی ادبی دیل تظاهورلرینی بیر-بیرینه یاخینلاشدیراق. بیز جنوبدا هله ده کئچمیشده ادبی دیلمیزه قایناق اولان مئتودلاردان یارارلانیریق. شیفاهی ادبی دیلی و داها چوخ لهجه خصوصیتلری موعاصیر ادبی دیلمیزده اینکیشاف قاینای کیمی فعالیت ائدیر. باشقا طرفدن کلاسیک ارثین حوصله سیز نشری اورادا اولان اوسلوب نورمالاری دا بیزیم قاینایق ابزاریمیزا چئوریلیدیر.

بو گون جنوب آذربایجانلیلار اوچون بیر سئویندیریجی حال بودور کی، میلی اَدبی دیلیمیزده هر جوره اثر اورتادا وار. بیز آرتیق شیمالدا کئچیریلن تجربه لری یئنیندن سیناق ائتمه ملیک. او ایشلردن و اثرلردن یئری یئرینده فایدالانماق و موعاصیر میلی اَدبی دیلی منیمسه مک هر کسین بوجودور. بو دیل بیزیمدیر. بو دیلی آریتماق ، اونا اؤز گؤزلیینی قایتارماق ، خالق دیلیندن یارارلانماق ، خالق مدنیتیندن فایدالانماق واجیب بیر مسأله دیر. آذربایجان اَدبی دیلینین گؤزل تدقیقاتچیسو و هله لیک شیمالی آذربایجاندا جنوب اَدبی دیل تظاهورو حاققیندا تدقیق ائدن عالیم توفیق حاجییف حاقلی اولراق دئییر: « ۸۰-۷۰ نجی ایللرده جنوبی آذربایجانین مطبوعات اورقانلاریندا شیمال نورماسینین علامترلرینه خئیلی یئر وئرلییر. بو ، شیمالدا اَدبی نورمانین جیلائیغینی، صافلیغینی، میلیلیینی گؤرن جنوبلو محررلرین شعورولو حرکتینین نتیجه سیدیر»^۱.

پروفئسور توفیق حاجییف تدقیقات آپاردیغی ایشلرینده و مولا حیظه لرینده بئله بیر نتیجه گلیر کی، «موافیق مدنی-سیاسی شرایط همین واریانتلاری آسانلیقلا سیله و عومومیلشدیره بیلر»^۲.

جنوبی آذربایجان اَدبی دیلینده مؤوجود اولان تظاهورلری خصوصی آراشدیرماق اوچون بدیعی ، مطبوعات، دینی، علمی و باشقا اوسلوبلارا تک تک باخماق و میثاللار ایله آیدینلاشدیرماق لازیمدیر. سونراکی بؤلمه لرده بو ایشه جان آتاجاییق.

^۱ . حاجییف توفیق، آذربایجان اَدبی دیلی تاریخی ، ایکینجی حیصه، ۱۹۸۷،

ص. ۲۰۶

^۲ . یئنه اورادا ، ص. ۲۰۷

دینی اوسلوب

تورک دیللیرینده موجود اولان دینی اوسلوبدان دانیشارکن ، چوخ شاخه لی بیر مضمون ، لاکین واحید بیر فورمانی نظرده آلیریق. تورکلر گئنیش بیر جغرافی اراضیده مسکونلاشدیغی اوچون موختلیف دینلره قوللوق ائدیرلر. تورکلرین سیراسیندا بودیست، مسیحی، کلیمی، کونفسیوسچی و سایر دینلره ستایش ائدنلره راستلاشیریق. بونا گۆره ده تاریخ بویوندا یازنین اورتا کلمه سی ایله برابر دینی اوسلوبون یئنی مرحله سی ده فورمالاشیدیر. دینی مقصدله یازیلیمیش بودیست، برهمن، مانی یازیلار یا برابر **Codex Cummanicus** مسیحیت قانونلارینی و قازاندا ترجمه اولونان کلیمیلرین مقدس کیتابلارینی میثال گۆسترک اولار.

آذربایجان دیلینده دینی اوسلوبون و دینی تبلیغات خصوصیتلی یازیلارین یئنی دؤورو (ایسلام) دؤورو اولو پیغمبریمیزین زمانیندان باشلاپیر. همین چاغین آن اسکی آبیده سی ساییلان " کتاب دده قورقود علی لسان طایفه اوغوزان " (۴۶۶ ه.ق) مقدمه سینده یازیلیر کی، «رسول الله زمانیندا بیات بویوندان دئرلر بیر ار قوپدو». حسن ابن محمد بیاتی تبریزی "جام جم آیین" ده یازیر کی، قورقود پیغمبرین یانینا گئدرک مسلمانلیغی قبول ائدیر و سلمان فارسی ایله گۆروشور.

دئمک اولو بابالاریمیز عرب الیفباسیندان یارانارکن اصلینده ایسلام دینین قایدا-قانونلارینی و اولو قرآنی اوخوماق ایستییردیلر. سونرالار اولار عرب الیفباسینی تورک دیللیرینه تطبیق ائدیب همین دیللیرده

يازماغا باشلاديلار. عرب اليغباسينين تطبيقى ايله ادىبى ديليميزين
يئنى چاغى، يازى چاغى، باشلاير.

يازى چاغيميزدا ، آن اُسكى زاماندا ، بير نئچه اوسلوب پارالل
ايشلنمكده اولوب ؛ بونلار بديعى اوسلوب ، دىنى اوسلوب و علمى
اوسلوبدان عيبارت اولوبلار.

دىنى اوسلوبون مئيدانا گلمه سى دىنى تبليغى اديباتين يارانماسى
دئمكدير. دىنى اوسلوب اؤز مضمونوندا چوخ گئنىش بير ساحه نى
احاطه ائدير. بورادا يالنيز مقدس سؤزلرين ايشلنمه سى نظره
آلنماير ، بلكه باشقا ايجتماعى،اقتيصادى،حقوقى تئرمينلرين
يارانماسى كيمي بويوك بير اديم گؤز اؤنونه گلير. اگر بو اوسلوبدا ،
ايلك اديمدا ، سؤزلر بير باشا عرب ديلينده اولدوغو كيمي ايشلنسه ده
، مثلن نكاح سؤزو (كافرلى ايت اردنه براغب خورلين ايلدن چقوب
ايغر كوزلو صويندن ات يوزدورن اللى يدى قلعه نك كليدن الن آغ
ملك چشمه قزنه نكاح ايدن صوفى صندل ملكه قان قوصدران قرق
جبه بورنب اوتز يدى قلعه بكنك محبوب قيزلرنى چالوب بربر بوينن
قوجان يوزنده طداغنده اوپن ايلك قوجه اوغل الب ارن چپار يتدى.
"كىتاب دده قورقود"، ديلين سونراكى اينكىشاف دؤورونده «كبين»
سؤزو اونو عوضله يير و بو سؤزدن «كبين كسمك» كيمي آذربايجانجا
حقوقى تئرمينى يارانير. همين دؤورده دين خادimlerى و خطيبلر
طرفيندن «الله دىنى»-نين سؤز و ايفاده لرى چتين عرب
اصطلاحلاريندان يارارلانير. ايلك مرحله ده اسلام دىنينه مخصوص
اولان سؤزلر و ايفاده لر قاباغكى چاغلاردا ايشلنيلن سؤزلرله موازى
صورتده و يا سينونيميك شكلیده ايشله نيلير. ميثال اوچون آن اُسكى
يازى آبيده ميز اولان "كىتاب دده قورقود" دا بهشت (اوجماغ)،

جهنم (دامو) ، صوح (گناه)، الله (تانری) سؤزلری ایکی شکیلده ایشلنیلیر. ایماملاریمیزین حیاتیندان دانیشان «شهدا نامه» آدیندا أسکی آبیده میزی تدقیق ائدن صامت علیزاده یازیر: «بو اوسلوبون تأثیری آلتیندا- ف.ر.) دینی تبلیغی ادبیات جارچیلاری طرفیندن عرب-فارس ترکیبیرینی ادبی دیله گتیریر، دیگر طرفدن اؤز مسلکلرینین تبلیغاتچیلاری کیمی گئنیش خالق کوتله لری ایله عومومی دیل تاپماق ، اونلارین شعور و دوشونجه سینه نفوذ ائتمک اوچون محللی لوغتلره، دیالکت و لهجه سؤزلرینه ، آن شیرین و کوتله وی لهجه خصوصیتلرینه موراجعت ائتمه لر اولدولار»^۱

دینی اوسلوب اؤز ماهیتینه گؤره ایلك چاغدان ایکی فورمادا اؤزونو گؤستریر ؛ یازیلی و شیفاهی فورما.

یازیلی فورمادا اولان دینی آبیده لریمیزین آراشدیرماسی گؤستریر کی، بورادا دینی تبلیغات هم شعر ، هم ده نثر قلیبلریندن فایدالانیر. مثلن:

" قابیلونک غضب اودی شعله اوروب حسودلیغ توتونی بصیرت کوزینی قاراردوب قرداشینونک اولدودو کینه بیل باغلدی و انتقام بوسوسینه اوتوردی و فرصته باخوب انتظار چکر ایدی " (شهدا نامه).

" الفصل الثانی فی بیان معرفه ایام السبوع و لیالیها. ایام سبعنک هر کونی و ساعتلی نه یلدزه منسوبدور اول یلدوزک طبیعتی مقتضاسنجه دلایل ننک اوزرینه در انی بیان ادر. " (اختیارات قواعد کلیه).

^۱ . علیزاده صامت، «شهدا نامه»، باکی، ۱۹۶۵، ص. ۷۹.

شعر دیلینده ده «اسرارنامه»-نی میثال گؤستریمک اولار کی، کربلا شهیدلرینین حیاتیینی شعریله بیان ائدیر. بو اثری احمدی تبریزی عطارین «اسرارنامه»-سیندن سربست ترجمه ائدیبدیر.

یازیلی دینی اوسلوب چوخ یوکسک سوییه لی بیر دیلدن یارارلانیب و اورادا چوخلی آلینمالار گؤزه چارپیر. بونون دا بیر سببی اوندان عیبارتدیر کی، همین دؤورلرده یازماق و اوخوماق عوموم کوتله یه مخصوص دئییلدی و یالنیز بیر قروپ وارلیلار و ضیالیلار اوخوماغی باجایردیلار. ائله بونا گؤره ده یازیلی دینی اوسلوب قارشیسندا شیفاغی دینی اوسلوب مئیدانا گلیر.

شیفاغی دینی اوسلوب داها چوخ خالق دیلینه سویکه نیر. بو اوسلوب اؤز ماهیتینه گؤره ساده بیر دیلی ایشلتمه لی ایدی. شیفاغی دینی اوسلوب دا هم نثر (روایت) ، هم ده شعر قلیبلریندن اؤز مقصدی اوچون گئنیش یارارلانیردی.

یوخاریدا گؤستردیگیمیز منظره ،أساسن ، ایسلامیتین ایلك ایللریندن میللی ادبی دیلین فورمالاشماسینه قدر عینی شکیلده اؤز یارادیجیلیغینی سورور. همین دؤورده یارانان اثرلرین بیر حیصه سی بیر باشا آذربایجانلیلار طرفیندن دینی روایتلر،افسانه لر و اولو کیتابیمیز اولان «قران»دان آلینان پارچالاردیر. باشقا بیر قروپ اثرلر عرب و فارس دیللریندن اولان ترجمه لردیر. بورایا یالنیز نثر اثری دئییل، بلکه شعر فورماسیندا اولان دینی آبیده لر داخل اولور.

دینی اوسلوب و دینی اثرلر دیلچیلیک باخمیندان آراشدیریلمامیش بیر ساحه دیر. شیمالی آذربایجاندا آذربایجان دیلینین بوتون ساحه

لری اینکیشاف ائتدیییی حالدا دینی اوسلوب آراشدیرمادان کناردا قالیبدیر. دوزدور بورادا آز-چوخ بیر نچه اُسکی دینی کیتاب اُسکی اَلیفبایله نشر اولونوبدور، آنجاق بوندان مقصد دیلین قراماتیکا تاریخینی اؤیرنمک ایدی.

دینی اوسلوبون بدیعی اوسلوبدان اُن اُساسلی فرقی اوندان عیبارتدیر کی، بورادا عرب دیلیندن سؤزلر و جمله لر داها چوخ ایشله نیبیدیر. دین حاققیندا دانیشان و یازانلار تز-تز قران آیه لرینه،سوره لرینه یا دا عرب دیلیندکی روایتلرین بیر حیصه سینه موراجعت ائدیرلر. بونون یاخشی جهتی اودور کی، دینله ییجی ، یا اوجوجونون مسأله نی آیدین اَنلاماسی اوچون همین حیصه لر آذربایجانجایا ترجمه اولونورلار. میثال اوچون:

" چنانکه صاحب تحفه الذاکرین یازیر که شامون خرابه سنده اون بدی نفر یتیم اوشاق جناب زینبون اتکندن دوتوب اجلقدان شکایت ایلردلر. فلم یکن لَهُم طَعَام و شراب و لاسراع «نه طعام واریدی نه فرش واریدی قوری توپراقلرین اوستنده»..." (بیزده اولان بیر اَلیلزمدان).

دینی اوسلوبون بدیعی اوسلوبدان داها بیر فرقی اودور کی، دینی اوسلوب داها چوخ خالق دیلینه یاخینلاشیر. بونون اُساس سببی ده کوتله نین معنوی احتیاجی ایدی و بونا گوره ده ساده، شیرین دیلده اولمالی ایدی. مثلن:

اولدی کنه ماتم شاه عرب
آغلا کوزوم آغله کله روز و شب

دوشدی کنه یاده شه خونجگر
بیر-بیرنه دکدی کنه بحر و بر
خلق جهان کیدی قرا سربسر
کتدی دخی موسم عیش و طرب^۱

شکر خدا که ایلمشم بر اراده من
کلدیم ویرم خبر سیزه بزم عزاده من
یا شیعت الحسین کیدیرم کربلایه من
چوخ ساکینم بر عزمیده بو ماجراده من
بزم عزاده سیز منی یاددان چخارتمیون
یاددان چخارتمارام سیزنده کربلاده من^۲

دینی اوسلوبون بیر پراکتیک مئتودو دا «شئبئه چیخارتما»
اویونلاریدیر. اساسن کئچمیش احوالاتی جانلانديرماق اوچون بو
نوماييش فورماسيندان استفاده اولونور. « شئبئه » اویونو دانیشیق
دیله سؤیکنیر. دانیشیق و ساده خالق دیلی بورادا مجازدان ، استعاردن
کنار عینی شرایطی یارتماغا جان آتیر. بورادا جمله لرین ایموسیا
کوجو و داخیلی تاثیرى عینی شرایطی کؤز اونونه گتیرمه لیدیر.

دینی اوسلوب شیمالی آذربایجاندا اوندوقوزونجو عصرین اوللریندن
دورغون حالا دوشدو ، آنجاق جنوبدا اوز حیاتینا محدود بیر شرایطده
دوام ائتدی.

^۱. (دلسوز دیوانیندان، ص. ۶۲)
^۲. (دلریش، کلیات دیوان)

بو اوسلوب باشقا اوسلوبلار کیمی جنوبدا بیر طرفده فارس دیلی
تزییغی آلتیندا قالدی، باشقا طرفدن اوز ماهیت اعتباریله عرب
دیلمین تأثیرینده یارادیجیلیغینا و اینکیشافینا دوام ائدیر. میثال
اوچون:

سونرا باشلا بیر ابوالفضلدن تعریف ائله میه و دئییر:
بو صولت و بو صلابت، بو سههم سنده کی وار،
سنی بو نووعله گورسه یزیدی بد کردار
سیپاه و لشگر ائیلر سنی سپهسالار
تمامی حاجتین اوندان اولور روا عباس!^۱

و یا:

حضرتی قاسم اهلی بییت ایمام ایلن ویداع ائله ییب و مؤیدانا گئدیر.
دوشمن قوشونون قاباغیندا دایانیر بیر حالتده کی اوزون و اصل و
نسبین اونلارا تانیئتدیریر. رجز اوخویان حالدا دئییر.^۲

" ای او کسلری که ایمان گتیریسییر، عدل و عدالتین محافظی اولون
و الله خاطر شهادت وئرین حتی اگر اوزونوزون یا آتا و آنا و یاخین
فامیل لرین علیهنه اولسا.^۳

یوخاری میثاللار گؤستیریر کی، نقدر فارس-عرب سؤزلری بو اوسلوبدا
تأثیره مالکدیر.

^۱. گاگاندا شبئه چیخارتما- آنری ۶

^۲. گاگاندا شبئه چیخارتما- آنری ۵

^۳. سوره النساء، آیه ۱۳۵ - دن بیر پارچا، ترجمه اندن احمد کاویانپور

دینی اوسلوب علمی اوسلوب و بدیعی اوسلوب آراسیندا بیر کؤرپو سالیر. بو اوسلوب بیر یاندان علمی اوسلوبدا اولدوغو کیمی جمله لرده دقیقلیه مئیل ائدیر. بونو دعالارین و اولو کیتابیمیز «قران»نین ترجمه لرینین میثالیندا گورمک اولور.

آجدی باشین اوغلنون قانیله الوان ایلدی
جرم ایچون خاتون محشر معجر عاشورا کونی
قتلکهده توکدیلر اهل حرم کوز یاشینی
آجدیلر باشسیز بدنلر اوسته یکسر یاشینی
بیری اوغلین اوخشوب آغلاردی بیری قرداشنی
یتدی چرخون کوشنه چوخ سسلر عاشورا کونی^۱

دیگر طرفدن بدیعی دیلده اولدوغو کیمی ایماژ و تصویرلردن یارارلانیر. دینی مضمونلو شعرلرده شعر دیلین ضرورتینه گوره بو فورمانی گورمک اولور. بورادا شاعر شعرین موختلیف قالیبلریندن یارارلانماغا مجبور دور.

اولماز اوغولسوز آنا دا اختیار
طاق اولو هجرانده طاقت منه
قانونی توکمک لیکه بو اشقیا
جمله سی آماده دور ای مه لقا
کتمکوه ویرمیری کوکلوم رضا
چونکه سنیه اولو حرمت منه
ایلدی بو نوحه منی باغری قان
یوخ بو غمون شرحنه دلریش توان^۱

^۱. دلسوز، ص. ۱۳۶

بدیعی اوسلوب و دینی اوسلوبدا یارانمیش پارچالاری موقایسه لی شکیلده باخاندان اولارین آراسیندا حقیقی سؤز باخیمیندان ، مجازی سؤز باخیمیندان ، معنا باخیمیندان اولان فرقلری آیدین گؤرمک مومکوندور. مثلن دلسوزون غزلرینی اوخویاندا کلاسیک شعر عنعنه میزین ایزلرینی گؤروروک. بورادا دلسوزون غزلی ایله باشقا شاعرلرین یازدیغی غزللری آراسیندا هئج بیر فرق یوخدور. آنجاق عزاداری اوچون یازیلان شعرلرده آرتیق موعین اولچولر و سؤزلر تکرار دا اولسا ایشله نیلیر. فیکریمیزی آیدین گؤستمک اوچون دلسوزون دیوانیندا اولان نادر غزلریندن بیر نمونه گؤستمک یئرینده اولار:

هر کیمین دهرده بیر دلبر مه پاره سی وار
دردی اولماز ، اگر اولسا نه غمی، چاره سی وار.
هانسی مه پاره نین عالمده منیم دلبریمین
من کیمی عاشق سرگشته و آواره سی وار؟
گزر اغیار ایله بو ظالمیم بی مهر و وفا
بیر خیال ایلمز هئج عاشق بیچاره سی وار.
بیر دئمز لیلی وشیم عشق چولونده من تک
بخت برگشته و دلخسته ، کونی قاره سی وار
یار کوینده یاتام یوز ایل اگر چاره دکل
سگ رقیبیین اوزونو کورمکه کفاره سی وار
کونلومون قانی کوزومدن توکولور شام و سحر
باخ بو دریای غمه گؤر نجه فواره سی وار

آذربایجان آدبی دیلینین اینکیشافیندا دینی اوسلوبون ثابتلشمه سی و اوندا اولان دیل قایدالارینین موعین نورماتیو اوسوللاردان ایستفاده ائتمه سی بیر ضرورتدیر. خالق دیلیندن یارارلانماق بو دئمک دئییل کی، بیزیم بوتون یازیلاریمیز لهجه سایاگی اولمالیدیر. لهجه سایاگی و خالق دیلی آیری-آیری مئتود و مفهوملاری خاطرلادیر. بیز دین تبلیغاتی ایشینده گرگ خالق دیلیندن یارارلاناق. بورادا خالق دیلی دئیینده عموم خالق دیلی منظره سی نظرده توتولور. لهجه سایاگی دانیشیلان و یازیلان دین قایدالاری و روایتلری یالینز موعین و آز بیر قروپ طرفیندن آنلاشیلا بیلر. حالبوکی عموم خالق دیلینده یارانمیش ایشلر ، سویله نیلن احوالاتلار آذربایجان خالقینین بوتون لایلاری طرفیندن آنلاشیلار.

گونئی آذربایجاندا چاغداش زمانمیزده موجود اولان دینی اوسلوب اؤزونه مخصوصدور. آنجاق باشقا اوسلوبلاردا اولدوغو کیمی بو اوسلوب دا جنوبدا حددن آرتیق لهجه سایاغینا مئیل ائدیر. بو ایلك منظره ده طبیعی گورونسه ده ، اونون اینکیشاف مئیلی باشقا سایاقدان اولمالیدیر. بو اوسلوبدا یازانلارین ایلك وظیفه سی آرتیق سؤزلری (آلینمالاری) آرییب تمیز آذربایجان دیلینده یاراتمالیدیرلار. عرب ایفاده لریندن مومکون قدر چکینمه لیدیرلر. بیر حالدا کی، عرب دیلینده یازیلان بیر ایفاده نی آنلاماق اوچون اونو اؤز دیلیمیزه چئویرمیه مجبوروق ائله بری باشدان ایشلمه سک داها دا سؤزلریمیز تاثیر ی اولار.

رسمی اوسلوب

آذربایجان ادبی دیلینین یارانماسیندا رسمی اوسلوبون اوزونه مخصوص یثری وار. رسمی اوسلوب قانونی بیر چرچیوه ده ایشلمگی طلب ائدیر. رسمی اوسلوبون باشقا اوسلوبلاردان کؤکلی فرقی اوندان عیبارتدیر کی ، بورادا عالی سویه لی بیر دیلی طلب اولونور. اونون قارشسیندا دوران مخاطبیلر ، دینلیجیلر حؤکومت آداملاری ، ایجراچیلار و حقوقی آداملار اولور. ائله بونا گؤره ده دیلین قورو ، تئرمینلی ، ثابت قلیبلی اولماسی واجیبیدیر. رسمی اوسلوبون اساس ایشلک فورماسی یازیلی فورمادیر. آنجاق موعین چرچیوده او شیفاهی شکیلده ده چیخیش ائده بیلر. میثال اوچون محکمه سالونلاریندا ، رسمی گؤروشلر و دانیشیقلاردا دانیشیق دیل رسمی اوسلوبدا اولمالیدیر. آذربایجان دیلینین قانونی شکیلده فعالیت گوسترمه سی ایله ملی ادبی دیل فورماسینین میدانا گلمه سی عینی شرایطی طلب ائدیر. بوندان علاوه دیلین قانونی بیر ائستاتوسدا ایشلمه سی اونا بین الخالق بیر دون گئیندیریر. جنوبی آذربایجاندا دیلیمیزین قانونی بیر شکیلده ایشلمه مسی اونون رسمی اوسلوبونون اینکیشافیندا لنگیتمه یارادیر. دوزدور دیلیمیز موعین دؤورلرده خالقیمیزین دئموکراتیک ایستکلرینین تاثیر ائتیندا قانونی صورتده ایشلمیه قادر اولوبدور. آنجاق همین دور قیسا اولدوغو اوچون رسمی اوسلوب ایسته نیلن کیمی ایره ليله ممیشدیر. دیلیمیزین قانونی ائستاتوسدا ایشلمه مسی او دئمک دئییل کی ، رسمی اوسلوبوموز یوخدور. پروفسور نظامی جعفروف گونئی آذربایجان ادبی دیلینی آراشدیرارکن گونئیده موجود اولان رسمی اوسلوبا توخونمامیشدیر. اونون فیکرینجه گونئیده فعالیت گؤسترن فونکسیونال اوسلوبلار یالنیز

بديعی ، پوبلیسیست و علمی اوسلوبلاردیر. قئید ائتمک لازیمدیر کی، همین آراشدیرما اینقیلابین ایلک ایلترینین ماتئریاللاری اُسایبندا حاضرلانمیشدیر و سونراکی دؤورلرینین ایجتیماعی، سیاسی و مدنی حیاتینین سیماسینی عکس ائتدیرمیر^۱. پروفوسور توفیق حاجییئف ده ادبی دیلیمیزدن دانیشارکن گوستریر کی ، آذربایجان ادبی دیلی شیمالدا یارانمیش شرایطه گوره اونون بوتون فونکسیونال اوسلوبلاری فعاللاشیر و اونون قییدا قایناغی دا همین محیط و شرایطدن اولور. اونون فیکرینجه « جنوبدا یازانلارین دیلینده نه اینکی کلاسیک ادبی دیل نورماسیندا تکمیللشمه آپاریلیمیر. حتا بو عنعنه محللیچیلیک ائلمئنتلرینین دولدورولماسی ایله خئیلی ضعیفدیلیر. آرتیق بو زامان جنوب نورماسی اؤزو اوچون ایستینادگاه دیالکت سئچیر ، اؤز گوینه سی ایله فعالیت گوستریر»^۲. حاجییئف گونئیده رسمی اوسلوب و اونون وارلیغیندان بیر سؤز آچماییر. آنجاق گونئیده رسمی اوسلوب قدیمدن فعالیت گوستریر. چونکی رسمی اوسلوبون رئال شکیلده ایشلنمه سی دیلین فونکسیونال وظیفه سی ایله باغلیدیر. آذربایجان دیلینین فونکسیونال وظیفه سی عینی بیر وارلیق اولوب و ایکی دیلی بیر محیطده یاشاییدیر.

رسمی اوسلوب گونئیده مشروطیت دؤورونده ، خیابانی حرکاتیندا و آن اساسلیسی « میلی حؤکومت » دؤورونده داها چئویک اولور. «میلی حؤکومت» دؤورونده آرتیق قانونی ائستاتوس قازانیر و قانون وئریجی و ایجراچی تشکیلاتلاردا فعالیت ائدیر. ائله بونا گوره ده دئمک

^۱ باخ: جعفروف نظامی ، جنوبی آذربایجاندا ادبی دیل: نورمالار ، اوسلوبلار

، علم ، باکی ، ۱۹۹۰

^۲ . حاجییئف توفیق ، آذربایجان ادبی دیلی تاریخی ، ۲-نجی کیتاب ، معارف ،

باکی ، ۱۹۸۷ ، ص. ۲۰۱

اولار کی، گونئیده رسمی اوسلوب بوتون دئتالاری ایله حیات سورموش و تجربه سیناغیندان گئچرک اؤز گیملیک دامقاسینی ادبی دیله باسمیشدیر. همین دؤورلرده و سونراکی چاغلاردا رسمی اوسلوب ایکی شکیلده فعالیت ائدیبدیر؛ شفاهی و یازیلی فورمادا.

دیچیلیرین فیکرینجه آذربایجان ادبی دیلینین رسمی اوسلوبو ایکی موحیطده اؤزونو گوستریر: ۱- دؤولت تشکیلاتلاریندا، ۲- شخصلر آراسیندا یازیشمالار، دانشیقلار، موقاويله لر، کبین شهادتنامه لرده، وقفنامه لر، موراجیعتنامه لرده و.سایرده..

گونئی آذربایجاندا رسمی اوسلوبون بیرینجی ایشلک موحیطی هله لیک موجود دئییلدیر. آذربایجان خالقو بو موحیطین برپاسینا جان آتیر و ضیالیلاریمیز اونو حؤکومتدن طلب ائدیرلر. بو موحیطین یارانماسی اوچون قانونی ایمکان مؤوجوددور. بورادا ایران ایسلام جمهوریسینین آنا یاساسیندا فارس دیلی یانیندا باشقا دیللردن یارارلانماق اوچون یاسلاغلار لغو ائدیلبیدیر. بو دا خالقین دئموکراتیک طلبرینه جاواب اوچون باش وئربیدیر. هله لیک قارا قوه لرین آلچاق نییترلری نتیجه سینده بیزیمل دیلداشلاریمیز بو آرزولارینا چاتماییبیلر.

رسمی اوسلوبون ایکینجی ایشلک موحیطی اورتادادیر و گونو- گوندن گوجلنیر. بو اوسلوب شیمالداکی قارداشیندان خیردا فرقلری وار. یعنی یالنیز اونون ایشلک موحیطی و دایره سی شیمالا گؤره بیر آز داردیر. بونلارین آراسیندا فونکسیا جهتدن هئج بیر فرق یوخدور. قوزنئی آذربایجاندا رسمی اوسلوب هانسی خصوصیتلره مالیک اولسا، جنوبداکی اوسلوب دا همین خصوصیتلره مالیکدیر. آنجاق بورادا عینی لیک بؤتون معنادا آپاریجی دئییلدیر. رسمی اوسلوبون گونئی ده

اؤزونه مخصوص خصوصیتلری وار. بو خصوصیتلر ایکیلیک یاراتماییر؛ بیر-بیرینی تاماملاییر. بورادا ائله ایشلک دایره لری وار کی ، همین دایره لر آرتیق شیمالدا یوخدور ؛ آنجاق بوراداکی اورانی تاماملاییر. میثال اوچون بیزده کبین کسمه نین شیفاھی فورماسی کند و اوبلاریمیزدا آذربایجان دیلی موحیطینده باش وئریر ؛ هالبوکی بئله فورما شیمالدا قانون چرچیوه سینده زاکس (ائولنمک) سندلرینده قئید اولونور. رسمی اوسلوبون ایشلک موحیطینه بیر گؤز گذدیرک.

۱- رسمی اوسلوبوموز بیرینجی تظاهور موحیطی مطبوعاتیمیزین گیملیگینی گؤسترن حیسه ده اؤزونو ایفا ائدیر. میثال اوچون:

«یارپاق ؛ مدنی اجتماعی ، بدیعی هفته لیک قزئت ؛ باش یازار:
ایواز طه ؛ اردبیل دفتری:.... ؛ موغان دفتری:....؛ حروف ییغان:....؛
تهران دفتری: هفت تیر مئیدانی ، مفتح خیابانی آغ ، نومره ۹ ،
ایکینجی قات »^۱

چوخ تعجبلودور کی، آذربایجانلیلار اوچون نشر اولونان قزئت ، ژورنال و دؤوری مطبوعاتلارین چوخونون شناسنامه سی فارسجا و بعضیلری فارسجا- انگلیسجه دیر. بورادا همن بو سورغو ذهنه گلیر نیه بیزیم حرمتلی ژورنالیسیت ضیالیلاریمیز دیلمیزین بو ایمکانیندان یارارلانماییرلار. گرگ بوتون نشریه لرده همین نشریه نین سیجیللیسی فارسجا (رسمی دیل کیمی) و آذربایجانجا اولسون. عشق اولسون بو ایشه تشبوٹ ائده نلره.

^۱ . یارپاق درگیسینین سیجیلی حیسه سینه باخین.

۲- رسمی اوسلوبوموزون ایکینجی تظاهور موحیطی رسمی چاغیریشلار ، اعلانیه لر ، ایستکنامه لردیر.

آرتیق اییرمی ایلدن چوخدور کی ، ضیالیلاریمیز خالق اوره ییندن اولان ایستکلرینی گوسترتمک اوچون دیلیمیزین قانونی- رسمی صورتده ایشلنمه سینی ایسته ییر. بیز آختاریشیمیزدا بیر قایناغدا بو ایستکنامه لره بوتون حالدا راستلاشدیق^۱. أدبی دیلینین باشقا نوعلریندن فرقلی اولاراق بو اوسلوبدا سؤزلر ، سؤز بیرلشمه لری ، جومله لر ، جومله تیپلری اؤزونه مخصوص خصوصیتلری وار. سؤزلر بورادا سایجا موعین میقداردادیر. سؤز بیرلشمه لری و جومله لر قالیب و ثابت شکیلده دیر. بورادا ایجاز و ایماژ اولمامالیدیر. میثال اوچون:

اردبیلین خیطابییه سی: اورمو گولونده تورکجه آدا آدلارینین فارسجایا چئوریلمه سی

رسمی قایناقلاردا وئریلمیش خبرلره دایاناراق و اینتئرنت سایتلاریندا یاییلمیش سندلره ایشاره ائدرک ، بئله نظره گلیرکی بیر سیرا شوونیست کیمسه لر موختلیف دوولت اورقانلاریندا یووا سالاراق ، چالیشیرلار بلکه آذربایجان میللتی نین کولتورون ، دیلین و تاریخین پوزسونلار. غربی آذربایجانین تعلیم و تربیت ویزارتخاناسی طرفیندن اورمو گولونده تورکجه آدا آدلارینین فارسجایا چئوریلمه سی ، بیزیم نظریمیزده بیر میلی فاجیعه کیمی تانینیر».

باش ساغلیغی اعلانییه سی:

^۱ . آرتیق معلومات اوچون باخ : www.tomarlar.blogspot.com

« حؤرمتملى امكداش-ييميز جنابلارى قارداش-ييزين (باجينيزين، آتانيزين) دونياسيني ديشمه سى موناسيبتى ايله سيزه و عايله نيزه باش ساغليغى وئره رك اولو تانريدان سيزه دؤزوم و او مرحوما رحمت ديله ييريك.»^۱

تشككور اعلانيه سى:

« ساغ اولون قلمداشلار. يازيچى شاعرلر يميزى تشويق ائتمك اوچون اونلار ين آذرى درگى سينده ياييلان اثرلرينى يئنى چاپ ائدن مطبوعاتا ساغ اول دئيريك.»^۲

بيلدريش :

« ديلماج بوراخيلدى: مئهر آيى مطبوعات يميزين عايله سينه ديلماج آيلىق درگيسى ده آرتيريلدى. ديلماج (ايجتيماعى- تحقيقى) آيلىق درگيسى موهنديس عليرضا صرافى نين صاحب ايمتياز و مودير مسول لوغو ايله ياييلماغا باشلادى.»^۳

چاغيريش:

« صباحى آدينا آدى اؤدول»^۴ تأسوف اولسون كى، قالانى فارسجادير. بو چاغيريشين بير بندينده يازيلير: جايزه آدى صرفا بررسى آثار به چاپ رسیده به زبان تركى آذربايجانى خواهد

^۱ . آذرى ، نومه ۶ ، تهران ، ۱۳۸۳ ، ص. ۱۲۴

^۲ . آذرى ، نومه ۶ ، تهران ، ۱۳۸۳ ، ص. ۱۷

^۳ . آذرى ، نومه ۵ ، تهران ، ۱۳۸۳ ، ص. ۱۱۱

^۴ . خدافرين ، نومه ۳ ، بيرنجى ايل ، ۱۳۸۳ ، ص. ۴۷

پرداخت. یعنی اؤدولو آذربایجانجا یازانلارا (آذربایجانلیلاری نطرده توتور) وئريله جک. اوندانہ اوچون فارسجا چاغیریش وئرلییر.

۳- رسمی اوسلوبوموزون باشقا بیر تظاهور محیطی شخصی مکتوبلاشمالاردیر. موختلیف شخصلر آراسیندا ، نشریه لره یازیلان مکتوبلار و سایر بو اوسلوبون گوستریجیلرینی داشییرلار. مطبوعات و نشریه لره یازیلان مکتوبلاردا مکتوب یازان قارشیندا اولانلاری رسمی شخصلر کیمی خطاب ائدیر و یازیشماسیندا موعین قالیبدن کنارا گئتمییر. بورادا یازیشمالارین موعین باشلیغی ، باشلانغیچ سؤزلری ، اساس سؤزلر و نهایت سؤنلوقلار یا یازانین آرزولاری ایستکلری اؤزونو گؤستریر.

۴- رسمی اوسلوبون باشقا بیر تظاهور محیطی رسمی یا غیر رسمی شخصلر آراسیندا اولان آنلاشمالاردیر. بو آنلاشمالار مضمونوندا آسیلی اولمایاراق هر جور اولا بیلرلر. میثال اوچون وقفنامه لر ، سو پاییندان ایستیفاده ائتمک ، شرط نامه و ساییری گؤسترملر اولار. دیلیمیز قانونی صورتده ایشلنمسه ده بیر اونون بو اوسلوبوندا اؤز دیلداشلاریمیز آراسیندا یارارلانا بیلرک. مثلن شریعت قانونلاریمیزین اساسیندا ایکی موسلمان آراسیندا (موعین شرطلر اساسیندا) هر جوره آنلاشما شاهیدلرین حضوروندا یازیلا بیلر. بورادا «شریعتیمیز» آنلاشمانین دیلی باره سینده هئچ بیر ثابت قرار قویماییر. بورادا بیر میثالا نظر سالاق:

« بیز، یعنی شوشالی و قاراباغلی ابراهیم خان اؤز آدیمدان ، وارثلریم و ولیعهدلریم آدیندان ایران و یا هر هانسی بیر دؤولتین واسالیغیندان

و یا هر هانسی آد آلتیندا اولسا دا ، هر جور آسیلیلیغیندان طنطنلی صورتده همیشه لیک امتناع ائدیرم و بوتون دونیا قارشیسیندا بونونلا بیلدیریم کی، من اؤزوم و وارثلریم اوزرینده بوتون روسیانین بؤیوک ایمپراطور اعلیحضرتلرینین و اونون یوکسک وارثلرینین و ولیعهدلرینین عالی حاکمیتیندن باشقا هئچ بیر دؤولتین حاکمیتینی تانیمیرام ، همین تخت-تاجا صداقت وعد ائدیرم، چونکی اونون صادق قولویام و بو حاقدا ، عاده گۆره ، مقدس قرانا آند ایچیرم»¹.

۵- رسمی اوسلوبوموزون تظاهور موحیطینین بیر باشقا فورماسی دا تبلیغات شکلیدیر. ندنسه بو فورمایا چوخ بیگانه یاناشمیشیق و بو فورما چوخ آز ، یوخ حالدا گۆزه چارپیر. مادامکی بیزیم تبلیغ ائندلریمیز و نشریه میزین دیلی آنا دیلیمیزدیر ، اوندان نه اوچون تبلیغاتیمیز فارسجا اولمالیدیر. تبلیغات دیلی ایستر آل- وئر تبلیغاتی اولسون ، ایستر مدنی ، سیاسی خصوصیتلی تبلیغات اولسون گرگ هامیسی آذربایجانجا اولسون. بو تابو سینمالیدیر. رسمی اوسلوبون بئله فورماسینین اینکیشافی یئنی-یئنی سؤزلر یارادا بیلر، دیلیمیزین قابلیتینی یوکسلده بیلر. بو حاقدا بیر اعلانییه یه دیقت ائدین :

« مجله خدآفرین به دو زبان ترکی و فارسی آگهی می پذیرد».
یاشاسین دیلیمیزین بئله قایغیسینا قالان دیلداشلاریمیز.

رسمی اوسلوب دیلین قانونی شکیلده ایشلنمه سیندن آسیلیدیر. آنجاق ، بو او دئمک دئییل کی ، اگر دیلین قانونی ائستاتوسو اولماسا

¹ Treaty between the Khan of Karabakh and Russian Empire on transfer of power over the Khanate to Russia of May 14 th. 1805,shargh-gharb . Baku. 1992

اوندا همین دلیل رسمی اوسلوبدان گورلوق چکر. خیر. أساس گورلوغو دیلین صاحیبلری اونا تحمیل ائدیرلر. بیز اؤزوموز دیلیمیزین رسمی اوسلوبونون ایمکانلاریندان یارارلانمالیق. هر نه رسمی اوسلوب گوجلولا، اونسون قانونی شکل آماغا داها گئنیش ایمکانی اولاییلر. بیز هر یئرده کی، ایمکان تاپیریق گرگ بو اوسلوبدان ایستیفاده ائدک. اگر ایداره لرده، ایجرائی نهادلاردا هله لیک بیزیم دلیل ایشلنمیر. بیزیم آل قولوموزو نشریه لرده، اینترنئتده و سایر یئرلرده باغلاماییلار. گلین رسمی اوسلوبوموزو هر یئرده ایشله دک هر هانسی چاغیریش، اعلانییه، ایستکنامه و سایر اؤنجه آذربایجانجا یازاق سونرا اونو باشقا دیلره ترجمه ائدک. بو گون، بو ایش عکسینه باش وئریر. بیزیم حرمتلی ضیالیلاریمیز بیانیه لرینی اؤنجه فارسجا یازیلار سونرا اونو اؤز دیلیمیزه چئویریرلر. بئله بیز حالدا دیلیمیزه بیز چوخ آیینما سؤزلر، اصطلاحلار و یاراشمایان قالیبلر داخل اولور.

آرتیق اؤز دیلیمیزین بوتون ایمکانلاریندان یارارلانماق زامانی چاتییدیر. بو ایمکانلاری آلدن وئرمک اولماز. آذربایجانلیلار اوچون هر جوره رسمی یازی آذربایجانجا اولمالیدیر.

علمی اوسلوب

آدبی دیلین باشقا بیز اوسلوبو علمی اوسلوبدور. علمی اوسلوب هر هانسی بیز اینفورماسیانی باشقالارینا چاتدیرماق اوچون ایشلنیلیر. علمی اوسلوب یازیلی فورمانین مئیدانا گلمه سیله یارنیبیدیر. آذربایجان آدبی دیلینین علمی اوسلوبونون فعالیتینی بیز نئچه مرحله بؤلمک اولار؛ ۱- آسکی مرحله؛ ۲- یئنی مرحله نین بیرینجی چاغی و ۳- یئنی مرحله نین چاغداش دؤورو.

بیرینجی مرحله ده آذربایجان ادبی دیلینین علمی اوسلوبو قوزئی و گونئی اوچون اورتاق بیر دؤور سایلییر. بو مرحله ده گونوموزه چاتان بوتون علمی یازیلی اثرلر اورتاق علمی گئچمیش وارلیغیمیزی عکس ائتدیریر. بورادا، بو اوسلوبدا یارانان طیب، ریاضیات، منطق، جغرافی، هئیت، دیل-ادبیاتین نظری مسله لرینه عاید کیتابلار، تاریخی اثرلر، سیاحتنامه لر و سایر بو ساحه نین گئنیشلینینی گوستریر. کیتابخانلاریمیزدا و اؤلگه میزدن کنارداکی کیتابخانالاردا مینلرجه بئله اثرلر آراشدیرماجیلارین یولونو گؤزله ییرلر. اُسکی اُلیازمالاری تدقیق ائدن جهانگیر قهرمانوف یازیر: «قطعاً اعتراف ائدیلمه لیدیر کی، یاخین و اورتا شرقین، خصوصیه ده آذربایجانین ایجتیماعی-ایقتیصادی، سیاسی، مدنی تاریخینی اؤیرنمک اوچون رئسپوبلیکامیزدا اُلیازمالار فونددو خزینه سینی عوض ائده بیلجک ایکینجی بیر یئر تاپماق مومکون دئییلدیر»^۱. ایراندا یالنیز «آیت اله مرعشی نجفی کیتابخاناسی»-ندا یوزلرجه آنا دیلیمیزده اولان علمی کیتابلارا راستلاشیریق^۲. ساییر کیتابخانالاردا موجود اولان آذربایجان دیلینده یازیلیمیش یا دا بو دیله ترجمه ائدیلمیش مینلرجه کیتاب همین اوسلوبون محتواسینین دیرلی تانیغی سایماق اولار.

ایکینجی مرحله ده شیمالی آذربایجانین روسلار طرفیندن ایشغال ائدیلمه سی و بونون نتیجه سینده روس دؤولتی و مدنیتی اوزوندن اورتایا چیخان علمی اثرلر داخیل اولور. آرتیق بو دؤوردن سونرا بیز علمی اثرلریمیزده یکی سایاقدان یارارلانیریق. بیرینجی شیمالدا

^۱. قهرمانوف جهانگیر، خالقین معنوی ایرثی بیزیم ثروتیمیزدیر،-«اُلیازمالار

خزینه سین» تپلوسو، ۷-نجی جیلد، باکی، ۱۹۸۶، ص.۵

^۲. فهرست نسخه های خطی ترکی در کتابخانه آیت اله مرعشی نجفی،

نگارش حسین متقی، قم، ۱۳۸۱

یازیلان علمی اثرلر کی، آرتیق یئنی بیر مضمون ایله اورتایا گلیر. بو دؤورده یارانان علمی اثرلرین اوسلوبوندا لکسیک باخیمیندان بیر دؤنوش اورتایا گلیر. شیمالی آذربایجاندا یازیلان علمی اثرلرده خصوصیله دقیق علملر مضمونلو کیتابلاردا روس دیلیندن آلینان سؤزلر یاواش-یاواش آذربایجان دیلینین علمی اوسلوبونا آدیم باسیر.

ایکینجی دؤورون باشقا بیر یؤنو ده بوندان عیبارتدیر کی، شیمالدا علمی اوسلوبدان رسمی شکیلده ایشلمه یه باشلاییلار. تئزار حؤکومتی اؤز ایجرائی تشکیلاتلاریندا یئری کادارلارا اولدوغو ائحتیاجی اوزوندن یئنی ایشغال ائدلمیش اراضیلرده یئرلی دیلرده مکتبلر، عالی تحصیل اوجاقلاری آچیر. بو علم اوجاقلارین بیر پارا ائحتیاجلارینی یئرلی دیلده علمی کیتابلاری یایماق ایله یئرینه یئتیریر.

گونئیده، «کؤهنه حمام کؤهنه تاس» احوالاتی دوام ائدیر. دئمک اولار کی، کئچمیشده اولان علمی اثرلرین یارانماسی تئمپی داها دا ضعیفلیر. آرتیق علمی اثرلر دؤورون سیاسی-ایجتیماعی شرایطینه گؤره ایجتیماعی علملره محدود اولور. سؤز ائحتیاطی باخیمیندان یئنه ده دیلیمیز فارس-عرب دیللری تاثیرلی آلتیندا اولور. اوروپا منشالی سؤزلر ده، دئمک اولار کی، فارس دیلی واسیطه ایله دیلیمیزه آخیر.

علمی اوسلوبون اوچونجو فونکسیونال مرحله سی ایبرمینجی عصرین باشلانغیچیندان فعالیتته باشلاییر. بو مرحله ده شیمالدا باش وئرن اوکتوبر اینقیلابی نتیجه سینده یئنی سیاسی-ایجتیماعی دؤورو باشلاییر. آرتیق آذربایجان دیلی مکتبلرده، اونیوئرسیتلره و عالی تحصیل اوجاقلاریندا اؤز قابیلیتینی سیناییر. او تایدا مینلرجه علمی

کیتاب همین اوسلوبدا یازیلیر و ایشلنیلیر؛ علمین بوتون ساحه لرینده تئرمینلر یارادیلیر. دوزدور بونلارین اساس منشایی اوروپالی سؤزلردیر ، آنجاق همین سؤزلر روس دیلی واسیطه سیله آذربایجان دیلینه سوخولدوغو اوچون روس دیلینین خصوصیتلرینی اؤزونده عکس ائتدیریر. فیزیکا، آسترونومیا، کیمیا ، لکسیکا، قراماتیکا، آپتئک ، آرکتئریسا، آرکتسترا، کوسمیک، سامالیوت، ببیلیوقرافیا، آنتئنا و سایر بو کیمی تئرمینلرده روس دیلین ایزلرینی گؤروروک. بو سؤزلرین داخیلینده روس دیلینین قراماتیکاسی دا گؤرونوز.

گونئیده علمی اوسلوبون ایشک دایره سی محدودلاشیر. اُسکی چاقلاردا اگر موختلیف موضوعلاردا علمی اثرلر دیلیمیزده یازیلیب یا دا ترجمه اولونوردورسا ، آرتیق اوچونجو مرحله ده بو ایش دایانیلیر. علمی اثرلرین ساحه سی محدودلاشیر. یئنی مکتبلر ، علمی اوجاقلار هامیسی فارس دیلینده اولور. بونون نتیجه سینده آنا دیلیمیزده علمی اثرلرین یازیلماسی و یایلماسینا چوخ فیکیر وئرلیمیر. دورغودور کی، ائله بو زاماندا خالقیمیزین یئنی ملی - دئموکراتیک ایستکلری فورمالاشیر. ایبرمی بیرنجی عصرین باشلانغیچیندا آذربایجان دیلی اوغروندا موباریزه یئنی بیر چاغینی سیناییر. آنا دیلینده مطبوعات یارانیلیر. بو مطبوعاتدا پوبلیسیست کاراکترلی علمی مقاله لر یازیلیر. خالقیمیز چالیشر دونیا وارلیغینی اؤز آنا دیلینده درک ائتسین و شعورونو دوغما دیلینده فورمالاشدیرسین. قارا قوه لر ایسه بونو گؤره بیلمیرلر. بونون نتیجه سینده علمدن ده بیر ایجتیماعی- سیاسی موباریزه فورماسی کیمب یارارانماق ضروری اولور. بونون نتیجه سینده بو مرحله ده گونئی ده علمی اوسلوب یالنیز ایجتیماعی- سیاسی علملر چرچیوسینده فعالیت گؤستره بیلیر.

ایسلام اینقیلابیندان سونرا اؤز دوغما حاقلا رینی طلب ائدن دیدا اشلاریمیز آنا دیلینده مکتبلرین اچیلما سینی یاشایشلارینین بیرینجی ایستکی بیلیم بو یولدا آددیم آتیرلار. بونا گؤره ده ، تاریخ ، کئچمیش، حیات دوشونجه سینین مضمونو آنا دیلی چرچیوه سینده یاییلیر و بئله لیکله علمی اوسلوب یالنیز دیل ، ادبیات ، تاریخ ، جغرافیا و سیاسی مضمونلو اثرلرده اؤز وظیفه سینده داوام ائدیر. نظامی جعفریوف جنوبی آذربایجان ادبی دیلینی تدقیق ائدرکن چوخ دوغرو سویله بیر کی ، «جنوبدا علمی اوسلوبون ایجتیماعی علملر قولو نسبتن دیقتی جلب ائدیر؛ تاریخ، ادبیات شوناسلیق، دیلچیلیک کیمی علم ساحه لرینه عاید اثرلر مووجوددور، لاکین شیمالدا موقایسه ده جنوب علمی اوسلوبون ایمکانلاری باخیمیندان چوخ-چوخ گئری قالیر»^۱. دئمک گونئیده ادبی دیلینین فرقلی خصوصیتلریندن بیر ادبی دیلینین کمیت ایمکانیدیر. باشقا یؤندن علمی اوسلوبودان فایدالانان توپلوم- کوتله یوخ ، یالنیز موعین بیر قروپلاردیر. نقدر بو قروپلارین ماراتق دایره سی گئنیشلنسه علمی اوسلوبون فعالیتی بیر او قدر آرتیراجاقدیر. بو گون علمی اوسلوبودان یارارلانان قروپلارین قارشیسیندا آرتیق ألیفبا پرابلمی یوخدور؛ آذربایجان جمهوریسى یارانمادان اؤنجه کیریل ألیفباسی علمی اوسلوبون یاییلماسیندا بیر سرت مانعه اولموشدور. بو گون آرتیق بو پرابلئم اورتادا یوخدور. دئمک اولار کی، گونئیده آذربایجان ضیالیلاری عالی تحصیل آلدیغی زامان لاتین ألیفباسینی اؤیرنیرلر. بو دا شیمالدا یازیلان علمی اثرلردن موختلیف واسیطه لرله فایدالانماغا ایمکان یارادیر. بونون نتیجه سینده شیمالدا و جنوبدا اولان علمی اوسلوبلار آراسیندا اولان تئرمینولوژی فرقلر یاواش-یاواش آرادان قالخاجاقدیر. گونئیده گئت -گئنده خیریم

^۱. نظامی جعفریوف ، جنوبی آذربایجاندا ادبی دیل ، باکی ، ۱۹۹۰، ص. ۱۱۲

خیردا فرقلر اورتادان یوخ اولور و واحد بیر اوسلوب علمی اثرلریمیزده ایشنیلیر. بو چوخ طبیعی بیر مثیلدیر. علمی اوسلوبون دیلی و دیل قورولوشو عینی بیر طلباتا جاواب وئرمه لیدیر. یعنی اوخوجونون شعورونا اوخشار بیر تاثیر بوراخمالیدیر. بئله بیر تاثیر آنجاق ائستاندارد بیر دیل چرچیوسینده باش وئره بیلر. بونا باخمییاراق، گونئیده ادبی دیلین فونکسیونال فعالیتینده نورمادان کنار حاللارا راستلاشیریق. نوماردان کنار حاللار آشیقیداکي شرایطده اؤزونو گؤستریر:

۱- بیرینجی گونئیده یارانان علمی اثرلرین دیلینده شیمالدا ثابتلشمیش علمی تئرمینلر ایشلکدن قوولور. منجه بونون اساس سببی اوندان عبارتدیر کی، بو تایدا علمی اوسلوب داها چوخ کوتلوی کاراکتره مالیکدیر. علمی اثرلر بورادا موعین بیر قروپ اوچون یوخ، بوتون کوتله اوچون حاضیرلانیر. بونا گؤره ده او ماکسیموم حالدا خالق دیلینه یاخینلاشمالیدیر. علمی اثرلر داها چوخ پوبلیسیست - بدیعی اوسلوبونون تاثیر آلتیندا اولور. میثال اوچون: لیمو سویو - بونون قانین قوروتماق اوچون بیر تیکه پامبیغی لیمو سویوندا ایسلادیب قویون بورونا قانی قورور^۱. ائله بونا گؤره نورمادان کنار حاللار اورتایا چیخیر. بئله یازیلاردا ثابتلشمیش تئرمینلردن یارارلانماق یا سهو نتیجه سینده باش وئیریر، یا دا یازان بیله-بیله شیمالدا اولان تئرمینلری ایشلتمیر. میثال: آدسؤز جوکلری جومله ده چوخلو اؤنملی گؤرئو (وظیفه) اوستلنمیش اولارلار؛ اؤرنک اورالاق: ایشلو (عملکرد) و یاناشما باخمیندان (ایشیق سؤنمز، آد سوزجوگو و عوضلیک مقاله سینده، قایناق اینتئرنت). همین مقاله ده مطلق آدلار، شئی

^۱ عبدالله حسین زاده، *اوردان-بوردان*، دان اولدوزو روزنامه سی، سال چهارم، ۲۱ فروردین ۱۳۸۴، شماره ۱۳۹، ص. ۵.

آدلاری، یاپیشقان دیلر ، سورقو عوضلیکلری، خالق آغزی (لهجه یئرینه)، اک کیمی تئرمینلره راستلاشیریق کی، آذربایجان دیلچیلیک تئرمینولوژیسیاسیندا ایشلنمیر. بونولا یاناشی بیر دیلچیلیک کیتابیندا^۱ قارشیلیق/متقابل نوع، شهودی کئچمیش//ماضی مطلق، دواملی کئچمیش//ماضی استمراری، اوزاق کئچمیش//ماضی بعید، غیرشهودی شکل//فورم، فعلین لازیم شکلی//فورمو کیمی پارالل تئرمینلرین ایشلنمه سینه ده راستلاشیریق. باشقا بیر میثالدا علمی تئرمین عینی منشألی اولسادا یازار اونون آذربایجاندا اولان فورماسینا بیگانه یاناشیر: «سوسور سنکرونیک (چاغداش) توصیفی descriptive دیلچیلیکله دیاکرونیک (تاریخی) دیلچیلیگی بیر-بیریندن اییردی و گرامر کتابلاریندا تاریخی دیل خصوصیتلرینی بو گونکو دیله قارشیدیرماغی رد ائتدی»^۲.

۲- ایکینجی گونئیده نورمادان کنار حالی دیلین داخلی قورولوشوندا گوروروک. بودا، هله لیک، قاچینیلماز بیر حالدير. ایلر بویو فارس دیلینده آلینان علمی اینفورماسیا بیزی اورایا چاتدیریدیر کی، آرتیق علمی دوشونجه میز همین دیلین قورولوشو اساسیندا فورمالاشیر. بونون نتیجه سینده یئنی یازیلان علمی اثرلریمیزده دبلیمیزین سینتاکسینده، جومله لرین قورولوشوندا و سؤزلرین سیرالانماسیندا فارس دیلینین تاثیر بیزی ائستاندارد دیلیمیزدن اوزاقلاشدیریر. میثال اوچون : ان اساس اودور کی زلزله قورتاردیقدان سونرا سوویوق

^۱. زهتابی محمدتقی، معاصر ادبی آدری دیلی (سس- صرف) ، تبریز ، ۱۳۷۰

^۲. هینت دکتر جواد ، یئنی دیلچیلیک و دیلیمیزه تطبیقی مسئله سی، وارلیق ۱۸، نجی ایل، ۱۳۷۵ ، بهار سایبسی ، ص. ۶

قانلیلیق وضعیتینی قورویوب ساخلایاسان. داغینتیلارین آلتیندا قالان آداملاری خیلاص ائتمک یانغین و پارتلایش اولدوغو حال دا ایسه تلفاتین قارشی سینی آلماق واجیب دیر^۱. بو نومونه ده حتا مقاله نین عنوانیدا فارسجا قورولوبدور و شخص عوضلیگی یوخدور). بو میثالی اونون ترجمه سیله موقایسه ائدک: مهم آنست که پس از زلزله خونسردی خود را حفظ کنیم. برای نجات فردی که زیر آوار مانده است و به هنگام آتش سوزی و انفجار جلوگیری از تلفات بسیار واجب است.

بئله نورمادان کنار حالا علمی یازیلاریمیزدا تئز-تئز راستلاشیریق. منجه آنا دیلیمیزده تحصیله باشلادیقدا بو حال تام آردان چیخاجاق.

علمی اوسلوب بدیعی و پوبلیسیست اوسلوبدان اونا گوره فرقلنیر کی، بورادا دیل چوخ دقیق ایشلنیلیر. سؤزلری حقیقی معنادا ایشلتمک طلب اولونور. دیلین استروکتورو منطقی بیر قورولوشو اؤن پلانا چکیر. بونو دا قئید ائتمک یاخشی اولار کی، بیزیم کئچمیش عنعنه میزده علمی اثرلری شعر ایله یازماق میثالی اولوب و بئله اثرلر بوگون الیمیزه چاتیبدیر.

نهایت بئله نتیجه آلمالییق کی، علمی اوسلوبدا او تای ایله بو تای آراسیندا چوخ فرق یوخدور. یالنیز تاریخی شرایط بئله اولوبدور کی، بیز او تای و بو تایدا عینی واحد تئرمینلری موختلیف فورمادا یازیب ایشله دیریک. علمی تئرمینلرین چوخو آیینما سؤزلردن عبارتدیر و همین سؤزلر او تایدا روس دیلیندن و بو تایدا فارس دیلیندن

^۱. زلزله دن سونرا نه ائتمه لی؟، حاضر لایان: دوکتور حسین شرقی، خدافرین، سال اول، شماره ۳، ص. ۳۸

آلینیبلار کی، تلفوظ و ایملارلاریندا ایکیلیک یارادییدیر. گرگ ضیالیلاریمیز بو مسألیه فیکیر وئرسینلر و اؤز علمی ایشلریندن بو تئرمینلردن ائله یارارلانسینلار کی، نه شیش یانسنین نه کباب.

او تایدا دئییرلر	بو تایدا دئییرلر
Fizika (فیزیکا)	فیزیک
Balerina (بالرینا)	بالرین
Amalqama (آمالکاما)	آمالکام
Bibliografiya (بیبلیوقرافییا)	بیبلیوقرافی
Asma (آسما)	آسم
Bakteriya (باکتریا)	باکتری
Bluza (بلوزا)	بلوز
Broşura (روشورا)	بروشور
Televiziya (تئلئویزییا)	تلویزیون
Babasil (باباسیل)	بواسیر
Bambuq (بامبوق)	بامبو
Violonçel (ویولونچل)	ویولونسل
Kolej (کولئژ)	کالئج

پوبلیسیست اوسلوب

آذربایجان ادبی دیلینین ایشله کده اولان پراکتیک اوسلوبلاریندان بیری ده پوبلیسیست اوسلوبدور. بو اوسلوب باشقا اوسلوبلارلا موقایسه ده داها آز یاشلی ساییلیر. پوبلیسیست اوسلوب ایلک دفعه شیمالی آذربایجاندا و ۱۹-نجو یوزایلیمین سونوندا یارانیلدی. پوبلیسیست اوسلوب آذربایجان مدنیتی و تاریخی اوچون آن بؤیوک آدیملاردان بیری ساییلیر. دوغروسو دئمک اولار کی، بو اوسلوبون مئیدانا گلمه سی ایله **میللی ادبی دیل** اورتایا قویولدو. پوبلیسیست اوسلوبون ایلگین واسیطه سی آذربایجان دیلینده چیخان قزئت و ژورنالار ایدی. سونرالار بو اوسلوب رادیو، تلویزیون واسیطه سیله داها گئنیش بیر آرئالدا ، بو دیلی دانیشانلار ایله علاقه یارادا بیلدی. پوبلیسیست اوسلوب آذربایجان ادبی دیلینی آذربایجان جغرافیاسیندان کنارا آپاردی. ایرمینجی عصرین اوللریندن نشره باشلایان "ملانصرالدین" ژورنالی و اکینجی قزئتی اوروپادان میصره و هندوستاندان عرب اؤلکه لرینه قدر گئدیپ چیخدیلار و آذربایجان ادبی دیلینی بئله بیر گئنیش مئیداندا فعالیت گؤسترمه یینه ایمكان یاراتدی. باشقا یؤندن بو اوسلوب کؤتله ایله علاقه ده اولاراق ، دئمک اولار کی، یازیلی ادبی دیلی آذربایجان خالقین ائوینه آپاردی و دیلیمیزین درینلشمه سینده و ثابیتلشمه سینده عوصسيز بیر رول اوینادی.

أیر ۱۹-نجو عصره قدر ادبی دیلیمیزده اساس آپاریجی اوسلوب بدیعی اوسلوب ساییلیردی، پوبلیسیست اوسلوبون یارانماسی ایله ، آرتیق بو ایش ، انون اساس فونکسیاسی اولدو. دیگر طرفدن علمی و دینی اوسلوب اؤز محدود ایمكانلاری و اوخوجو کمیتینه گؤره بدیعی اوسلوبون گؤلکه سینده ایدی و حتی هردن بیر علمی و دینی اثرلر

شعر فورماسیندا یازیلیردی. آنجاق پوبلیسیست اوسلوب ائله گوجه مالیک ایدی کی، بدیعی اوسلوبو اؤز تأثیری آلتینا آلدی و بیر خیلی تئرمینلر بو اوسلوبون واسیطه سیله بدیعی ، علمی و دینی اوسلوبا آخینماغا باشلادی. بونون اساس سببی اوندان عیبارت ایدی کی، آذربایجانین ضیالیلاری کیملر کی ، بو اوسلوبو یارتمیشدیلار میثال اوچون علی بیگ زردابی ، سلطان مجید غنی زاده، نریمان نریمانوف، جلیل محمد قلی زاده و باشقالاری پئشه کار اولاراق موختلیف ایختیصاصلاردا تحصیل ائتمیشدیلر . اونلارین پوبلیسیست فعالیتی گوئله نی آیتماق و علم و تحصیله تشویق ائتمکدن عیبارت ایدی و بو یولدا موختلیف تیپلی یازیلاردان یارارلانیردیلار. بونا گؤره ، او دورون مطبوعاتیندا بدیعی اثرلر ، علمی اثرلر و دینی اثرلر ایله سیاسی یازیلار چییین-چییینه درگیلرده نشر اولونوردو. دئمک پوبلیسیست اوسلوب اؤزوندن اول یارانان و مؤوجود اولان باشقا اوسلوبلاردان ییغجام شکیده ایستیفاده ائتمک قابلیتینه نایل اولایلدی. بو دا بیر یاندان او چاغین آپاریجی اوسلوبو اولان بدیعی اوسلوبو حؤکم سورمه سینه گتیریب چیخارتدی.

پوبلیسیست اوسلوبون باشقا تأثیرلی یونو ده او ایدی کی، او خالق دیلیندن چوخ دوزگون و یئرینده یارارلانماق یولونو تاپا بیلدی. اییرمینجی عصرین ضیالیلاری اؤز مقصدلرینده ؛ گوئله نی آیدینلاشدیرماق و دنیادا گئده ن علمی ، سوسیال، فلسفی و ایقیلابی دوشونجه لر ایله تانیش ائتمک اوچون گرگ ائله بیر دیلدن یارارلاناردیلار کی، ماکسیموم ایفورماسیا و بیلگینی چاتدیرا بیلسینلر و بونون اوچون گرگ ائله سؤزلردن و ایفاده لردن ایستیفاده ائده ردیلر کی ، خالق اونو داها ساده باشا دوشون. دئمک پوبلیسیست اوسلوب آذربایجان ادبی دیلی و گوئله آراسیندا مؤحکم بیر کۆرپو یاراتدی. ائله

بونا گۆره ، بیر پارا ساده گۆرون سۆزلر خالق دیلیندن مطبوعاتا آخدی و اورادا تئرمین دونونو گئییه رک بیر علمی، و یا سیاسی تئرمین کیمی باشقا اوسلوبلارین فوندونا داخل اولدو . بو گون فهله ، تعطیل (اعتصاب) ، نمایش (تظاهرات) ، صینف (طبقه)، صینفی موباریزه (مبارزه بقاتی)،فرقه، سرمایه دار و سایر کیمی سوزلری سیاسی تئرمین کیمی آنلاسا دا، واقیله اولار یالنیز ساده مضمونلو سۆزلر ایدیلر.

پوبلیسیست اوسلوب سونرالار موختلیف واسیطه لردن ایستیفاده اتندی و بیر نئچه قروپو اؤز داخلینده یاراتدی. دئمک بو اوسلوبون داخلینده بدیعی اوسلوب، علمی اوسلوب، دینی اوسلوب، تحاری اوسلوب و رسمی اوسلوبون بیر تظاهر فورماسی اورتایا گلدی. بو فرعی اوسلوبلارین مؤوجود اولان علمی،دینی،رسمی اوسلوبلارلا فرقی اوندان عیبارت ایدی کی، بورادا (مطبوعات دیلینده) داها سربستلیک گۆزه چارپیر. خالق دیلینین تأئیری نتیجه سینده بورادا کومله لرده سۆزلرین سیرالناماسی قئید اولونان اوسلوبلارا گۆره داها دئموکراتیک فعالیت ائدیر. علمی تئرمینلر و سایر تئرمینلر ساده بیر صورتده ایشله نیلیر.

گۆنئی آذربایجاندا پوبلیسیست اوسلوب ۲۰-نجی عصرین اوللریندن باشلاندى. بو دا مادی- تکنیکی ایمکانلارین محدودیتینه گۆره ایدی. دوغروسو شیمالدا یارانان پوبلیسیست اوسلوب ایلک گونلریندن گونئی آذربایجاندا یایلدى و آذربایجان خالقینین ائوینه آدییم باسدی. آنجاق بیر واسیطه کیمی او اؤز شیمالی قارداشیندان بیر آز گئج بو وسیله یه آل تاپدی. قاجار دؤرونون فلاکتلی شرایطی و دئسپوتیزمی بو ایشی لنگیتدی. گونئی آذربایجاندا پوبلیسیست اوسلوب مضمون

اعتباریله اؤزونه مخصوص بیر یولدا آددیملا دی. بورادا آذربایجان خالقى اؤز سیاسی - ایجتیماعى ایستکلری ایله برابر مدنى و فرهنگى ایستکلرنى ده اورتایا قويدو. آذربایجان ديلینده نشر ائتمک آذربایجان خالقینین ایچیندن چیخان بیر هارای ایدی کی، سیاسی - ایقتیصادی و ایجتیماعى ایستکلریندن داها اوستون سایلیردی. آذربایجان ضیالیلاری اؤز سیاسی ایستکلرنی فارس ديلینده یازیب، بو ديلده نشر اولان درگیلرده بیلدیریردیلر. آنجاق آذربایجانجا یازماق بیر ایستک کیمی یوخ بیر منلیک و کیملیک صداسی ایدی.

شکیل اعتباریله شیمالدا یارانان پوبلیسیست اوسلوب ایله گونئیده فعالیتله باشلایان پوبلیسیست اوسلوبون آراسیندا هئج بیر فرق یوخ ایدی. آخی شیمالدا یارانان اوسلوب دا، میللی باخیمدان، اؤزو هر هانسی بیر تجروبه سؤیگنمیردی. او یارادا-یارادا تجروبه ائدیردی و آنا ديلینى بیر سوز گئجدن گئچیررک اؤز دایره سینده فعالشدیریردی. توفیق حاجییف همین دؤورون ديلینى تدقیق ائدرکن یازیر کی، پوبلیسیست اوسلوب ایلك چاغلاریندا اؤونجه عرب، فارس منشالی سؤزلرده فایدالانسا دا، سونراکی دؤورلرده روس سؤزلرین چکیسی آرتیر و فقرای کاسبه، عفوعومومى، نقطه نظر، مجلسه عدلیه، وزیر داخیلیه، جاه فلاکت، قوم مبارک، اوضاع حاضر، حقوق بشریت، دور جدیده، امورات سلطنت کیمی سؤزلر ایشلکدن قوولدولار^۱.

^۱. توفیق حاجییف، ۲۰-نجی عصرین اوللرینده آذربایجان ادبی دلی، باکی، ۱۹۷۷، ص. ۴۷-۴۲.

گونئی آذربایجاندا پوبلیسیست اوسلوبون فعالیتی اؤچ تاریخی دؤورو احاطه ائدی: بیرنجی دؤور - یارانیشدان ملی حؤکومت دؤورونه قدر ؛ ایکینجی - ملی حؤکومت دؤورو و اؤچونجو چاغداش دؤور (ایسلامی ایقیلابدان سونراکی دؤور).

بیرینجی دؤورده شیمالدا و جنوبدا اولان پوبلیسیست اوسلوبلارین آراسیندا دئمک اولار کی، هئج بیر اساسلی فرق یوخدور و بعضا اورتاق فعالیتلر همین مسأله نی داها مؤحکمندییر. خاطیرلاتماق یاخشیدیر کی، ملانصرالدین ژورنالی بیر ایل تبریزده نشر اولوندو و همین دؤورده یئری ضیالیلار ایله بیرگه فعالیت ائتدی.

ایکینجی دؤورده ده ملی حؤکومتین دلیل سیاستی خالقین اورگیندن اولدوغو اوچون پوبلیسیست اوسلوبدا هئج بیر آیریلیق علامتلی گؤزه چارپماییر. بو دؤورده پوبلیسیست اوسلوب کمیت و کیفیت جهتدن چوخ اینکیشاف ائدی و ادبی دیلینین یازیلی قولونو آذربایجان خالقین ائولرینه، مکتبلرینه، ایشلرینه، تارلارینا، تئاتر سالونلارینا، میتینکلره ؛ بیر سؤزله آذربایجان تورپاغینین بؤتون گوشه لرینه آپاریر. گونئی آذربایجانلیلارین مدنی حیاتی و تاریخینده بو دؤورده بؤیوک بیر ناپیلیت آلدی ائدی. تبریز رادیوسو و سینما مئیدانچالاری فعالیتلر باشلاپیر. بونلار پوبلیسیست اوسلوبون یئنی فعالیت واسیطه لری ایدی. ملی حؤکومت دؤورونده آذربایجان ادبی دیلینین علمی اوسلوبو، دینی اوسلوبو، بدیعی اوسلوبو، پوبلیسیست اوسلوبو و آن باشدا رسمی اوسلوبو فعالیت ائدی و گونو-گوندن گوجلنیر.

گونئی آذربایجاندا پوبلیسیست اوسلوبون اوچونجو دؤورو ایسلام ایقیلابیندان سونرا باشلانیر. همین دؤورون ایلیک چاغلاریندا

آذربایجان ضیالیلاری قزئت و ژورناللارین نشرینه باشلا بیرلار. بو بیر طرفدن تاریخی بیر طلبین نتیجه سی ایدی، باشقا طرفدن بو مسأله ایسلامی دؤلتین آنا یاساسیندا اؤز عکسینی تاپمیشدیر. پولیسیست اوسلوب اوچونجو دؤورونده سیاسی مضمونلا مئیدانا چیخدی و بو گونه قدر دئمک اولار کی، بو آپاریجی بیر مثل کیمی پولیسیست اوسلوبون مضمونوندا دورور. بورادا یئرلی درگیلر، عموم ایران ژورنالاری و گونده لیک قزئت و هفته لیکلر، طبله درگیلری و سایر گنیش بیر صورتده همین اوسلوبدان فایدالانیلار. مطبوعاتدا بدیعی، سیاسی، دینی، مدنی، ایقتیصادی، ایجتماعی، علمی مضموندا یازیلار درج اولونور. بونلار بیر قوشون کیمی آذربایجان اُدبی دیلینین گوجلنمه سینده و یئنی-یئنی مئیدانلاری فتح ائتمه یه یاردیم ائدیر. آنجاق بوتون بونلار باخمیاراق پولیسیست اوسلوب گونئیده آپاردیغی فعالیتینده شیمالداکی قارداشیندان آزجا دا اولسا فرقلی جهتلی بروزه وئریر. طبیعیدیر کی، بو فرقلر بیر یاندان تجروبه سیزلیکدن، بیر یاندان دا کئچمیش عنعنه نین دوامی کیمی گؤستمک اولار.

دیل هر بیر خالقین وارلیغیدیر. اَگر بیر آتا-آنادان دوغلان اوشاقلاری موختلیف یئرله یولا سالساق بیر آزدان سونرا اونلارین دیلرینده یئرلی دیلرین تأثیرلی گؤزه چارپار، آنجاق اَیر همین اؤولادلار اؤز آتا-آنالارینا و دیلرینه محبتلی اولسا او تأثیرلر گؤزه گلمز و قیسا بیر زاماندا اورتادان محو اولار. شیمالی و جنوبی آذربایجاندا یاشایان قارداشلار اوزون ایللر آیریلیغدا یاشاییبلار. بیز گرگ شعورلو اولاراق اورتادا اولان خیریم-خیردا فرقلری آردان قالدیراق و بئله لیکله کئچمیشلریمیزه حورمت گؤسترک.

گونئیده پوبلیسیست اوسلوبون گۆزه چارپان نورمادان کنار حاللاری
آشاغیداکی شکلیده ایضاح ائتمک اولار:

۱- **یازی نورماسیزلیغی** : آذربایجان ادبی دیلی بو گون

شیمالدا لاتین آلیفباسیندان و جنوبدا عرب آلیفباسیندان
فایدالانیر. شیمالدا سریل آلیفباسیندا لاتین آلیفباسینا
کئچمک اوچون اون ایلیک بیر زامان نظره توتوب و اونو
رئالاشدیردیلار. گونئی آذربایجاندا ایلیک چاغلاردان عرب
آلیفباسی فعالیت ائدیر. آنجاق ائله پرابلیم بونونلا قورتارماییر.
بورادا واحید بیر سیستم یوخدور و اوچ تیپلی یازی گۆزه
چارپیر: ۱- بیرینجی قروپ مشروطه و میللی حؤکومت
چاغلاریندا فعالیتده اولان یازی سیستمیندن فایدالانیرلار.
بو سیستم ایسلامی ایقیلابین ایلیک ایللرینده اساس و
آپاریجی قرافیک مئیل سایلیردی. سونرالار ضیالیلاریمیز بو
سیستمین ایتیناع ائتدیلر. ۲- ایکینجی قروپ
کئچمیشدن گلن سایاغدا بیر پارا ایصلاحاتلار آپاریدلار و
یازی ایله تلفوظ آراسیندا اولان فاصله نی آزالتدیلار. آنجاق
بو قروپون ایچینده یکی اساس خط گؤرونور. او دا بوندان
عیبارتدیر کی، بعضیلری آلینما سؤزلری فارس دیلینده
اولدوغو کیمی یازیرلار. ایکینجی دسته آلینما سؤزلری نجه
دئییرلر ائله ده یازیرلار. ۳- اوچونجو قروپ تام آلیفبانی
فونئتیکی ائدیب و یازی ایله تلفوظ آراسیندا هئچ بیر
اوچورومون اولماسینی قبول ائتمه ییرلر.

۲- **لکسیک نورماسیزلیغی**: گونئیده پوبلیسیست اوسلوبدا

لکسیک نورماسیزلیق اساسن آلینما سؤزلره عایددیر. دوزدور

بورادا بعضن يئرلى و لهجه سۆزلرى ده (هانسى كى، أدبى ديلده ايشلك دئييل) گۆزه چارپير، آنجاق بو همين اوسلوبون گوتلوى كاراكتريندن ايره لى گلير. آليما سۆزلرين شيمال تظاهورو روس منشألى و جنوب تظاهورو فارس منشألى سۆزلردير. بو سۆزلر هر هانسى بير خاريجى ديله عايد اولسادا فارس و روس دىلى سوزكچلرى واسيطه سييله ديليميزه گيريرلر. ضيالىلاريميز بونا بير يول تاپماليديرلار. بيز گرگ " يا او ، يا بو " تفكوروندىن اوزاقلاشاق. دوغرو دور، بو گون دونيا سوييه سينده رسمى تانينان آذربايجان أدبى دىلى شيمالدا فعاليتده اولان ديلدير. آنجاق اير شيمالدا قرافيگ اوچون اون ايل وقت چكدى كى، سريلدىن لايتنه كنجسينلر اوندا بو آليما يوكلريندىن خلاص اولماق اوچون داها اوزون بير وقت لازيمدير. گرگ ايش او يئره گلمسين كى، دئيه ك "او اولماسين بو اولسون". ماراقلى بوراسيدير كى، بو يازينين مواليفى اؤز يازيسيني تحريريه گؤندرنده ، نشریده اولان محررلر رسمى – علمى تئرمينلرى چيخارديب يئرینه فارس ديلينده فعال اولان سۆزلرى قويورلار كى، بيردن بيزيم حؤرمتلى اوخوجولاريميز باشا دوشمزلر، اوندا ياخشى آليتماز. اير دونيادا اؤز يئريميزه رئال باخساق بو گون آذربايجان أدبى دىلى اينترنت واسيطه سييله ائله او سيلين تئرمينلرين يولو ايله چوخ سرعتله گنجلرين و هامينين شعورونا داخيل اولور.

۳- **قراماتيک نورماسيزليغي** : شيمالدا پوبليسيست اوسلوب تام قوسيله أدبى ديلين قايدالاريندان تبعيت ائدير و اونون بير حيصه پارچاسى كيمي فعاليت ائدير. گونئیده قراماتيک

بر عومومی حال اولماسا دا شخصی سلیقیه یه تابع اولوبدور. دئمک مطبوعاتا چاتان یازیلار (اونلارین مضموندان آسیلی اولمیاراق) همین مطبوعاتدا چالیشان ضیالیلارین شخصی سلیقه سوزکئچیندن کئچیر و سونرا خالقا چاتدیریلیر. بو سوزکئچین نه قدر اؤزونو ادبی دیل نورمالارینا تابع سایماغی ادامیندان آسلیدیر. تأسوف حالدیر کی، شخصی بیلک و سلیقه دیلین کئدیشینه تأثیر ائتمک اؤزوندی گؤرور. دؤزدور دیل اینسانا تابع اولمالی و اونون طرفیندن ایشلنیلیر، آنجاق شخصی سلیقه هئچ بیر دیله محدودیت گتیره بیلمز. عکسینه دؤزگون چابا و یاخشی سئچگی دیلی زنگین ائده بیلر. نیظامی جعفروف جنوبی آذربایجان ادبی دیلینین پوبلیسیست اوسلوبوندان دانیشاندا یاخشی یازیر کی، « بو دیلی بئله خاراکتئریزه ائتمک اولار: دانیشیق دیلی سینتاکسیسی اوزه رینده ادبیلشدیرمه ایشی گئدیر ، لاکین ادبیلشدیرمه بیر قدر یاپما شکیلنده اولدوغوندان دانیشیق دیلی اونو قبول ائتمیر، بونولا بئله فیکیر آیدین ایفاده اولونور. جنوبدا پوبلیسیست اوسلوبون بیر سیرا حاللاردا نورماتیو ایفاده طرزی ایله ده راستلاشیریق»^۱. البته بو سؤز بو گون بئله ده غلیظ دئییل. پروفسور جعفروفون ایستینادی ایقیلابین ایلک چاغلاریندا نشر اولان مطبوعاتا دایانیر. یوخاریدا قئید ائتدیک کی، پوبلیسیست اوسلوب خالق دیلینه یاخینلاشمالیدیر کی، ماکسیموم شکیلده فیکرینی

^۱ . نیظامی جعفروف، جنوبی آذربایجاندا ادبی دیل: نورمالار، اوسلوبلار، باکی، ۱۹۹۰، ص. ۱۰۳-۱۰۴

چاتدیرا بیلسین. آنجاق بورادا سۆز ، یئرلی سۆزلردن یوخ
«دانشیق دیلی اوزه رینده گئدن اُدبیلشدیرمه دن» گئدیر.
۴- شیفاهی نورماسیزلیغی: پوبلیسیستین فایدالاندیغی
واسیطه لردن بیر ده رادیو و تلویزیوندور. چوخ تأسوف کی،
پوبلیسیست اوسلوبون نورمالاری بورادا چوخ کوبود شکیلده
پوزولور. بورادا قاریم-قاریششیق بیر دیل یارانیر کی،
دیچیلیک تئرمینینده دئسه ک «پیحین» دیلدیر. رادیولاردا
، خصوصاً یازیلاردان اوخونولان متنلر باشدان باشا آذربایجان
أدبی دیلینه یاددیر. ألبته بو گونکو دیلی نئجه ایل بوندان
أولکی دیل ایله موقایسه ائده نده آزجا دا اولسا اورادا
یاخینلاشما گؤزه چارپیر. گرگ یئرلی رادیولاریمیزدا
چالیشان باجی قارداشلاریمیزا چاتدیریلسین کی، اونلار اؤز
دیللریندن تمیزلمه ایشلری آپارمالیدیرلار.

مئدیا اوسلوبو

پراكتيڪال اوسلوبلارین سیراسینا داخیل اولان بو اوسلوبو پوبلیسیست-مطبوعات اوسلوبون داوامچیسی و تۆره مه سی سایماق اولار. آیر کئچن یوزایلده اۆنجه مطبوعات سونرا رادیو و تئلوویزیون پوبلیسیست - مطبوعات اوسلوبونون اساس واسیطه سی سایلیردیسا ، آرتیق بو گون اونون ایفاده واسیطه سی داها گئنیش بیر آرئال قازانیب و سرحدسیز بیز ایماکانا مالیک اولوبدور. مئدیا اوسلوبو دئییه نده اینترنت و هر هانسی بیر التکترونیک کامونیکاسیا واسیطه سینده ایشله نیلن دیل نظره آلینیر.

مئدیا ایمکانلاری و اونون خصوصی تظهور فورماسیندان یارارلانماق اوچون علم-تئکنولوژی بیزیم یاردیمیمیزا چاتیب و آنا دیلیمیزده « عملیاتچی سیستم» و «یازی سیستمی»-نی یاراتدی. بوتون بو ایمکانلار آنجاق لاتین ألیفباسینین گوجو واسیطه سیله باش وئیر. بورادا بعضی گونئیلی دیلداشلاریمیز همین تئکنولوژی واسیطه لرینی گئنیشلندیرمک اوچون باشقا کنار پروقلاملاری یاراداراق چوخ چالیشدیلار کی، لاتین و عرب ألیفباسینی باریشدرسینلار: میثال اوچون بیر متنی عرب ألیفباسیندان لاتینه و یا عکسینه چئویرمک پروقلاملاری خاطر لاتماق یئرینده اولار.

مئدیا اوسلوبونون ایفاده طرزى و تظهور فومالاری چوخ رنگارنگدیر. بورادا یازی ، شکیل و سس بیر آندا ایشلنیلیر. یازی و سس دیل ابزالاری اولدوغو اوچون اونون قایدا-قانونلارینی گۆزله ملیدیر.

مئدیا اوسلوبو چوخ گنجکدیر. آنجاق او آز بیر مدتده کلوبال بیر جغرافیا مالیک اولوبدور. شیمالی آذربایجاندا مئدیادان گئیش شکیلده ایستیفاده اولونور و بو واسیطه گونو-گوندن گوجلنیر. شیمالی آذربایجاندا آذربایجان ادبی دیلی هم یازیلی صورتده ، هم ده شیفاھی صورتده (دانشیق اوتاقلاری) مئدیادا تطبیق اولونور. مئدیا اوسلوبونون کلوبال جغرافیاسی اولدوغو اوچون اونو شیمال و جنوب دئییه ایکی یئره بؤلْمک دوغرو اولماز. کیم هارادا یاشاییر بو اوسلوبدان یارارلانا بیلر. بیز مئدیا اوسلوبونو اونون تظاهور شکلینه گؤره ایکی یئره بؤلوروک: ۱- لاتین قرافیکاسیندا اولان مئدیا ؛ ۲- عرب قرافیکاسیندا اولان مئدیا. دؤزدور بیز ائله الکترونیک قاینالارا راستلاشیریک کی، اونلار داها چوخ اوخوجو ایله علاقه ده اولماق اوچون هر ایکی قرافیک فورمادان یارارلانیرلار.

مئدیا اوسلوبوندا ایستیفاده ائدنلری ایکی قروپ ساییریق: ۱- نورمالاری گؤزله بینر ؛ ۲- نورمادان کناردا اولانلار.

مئدیا اسلوبونون یارانماسیله او ، اؤزونه مخصوص لوغت فونددو یارادیب و یئنی سؤزلر ادبی دیله داخل ائدییدیر. بو سؤزلرین بیر قروبو آلینما سؤزلردیر ، بیر قروبو دا اؤز دیلیمیزین ایمکاریندان فایدالاناراق یارادیلان یئنی سؤزلردیر.

ایر بیز پوبلیسیست اوسلوبون واسیطه سیله یئرلی ترمین و سؤزلردن ایستفاده ائتمکله کؤتله ایله علاقه یاراتماق ایستیرییک، مئدیا اوسلوبوندا بو عکسینه اولمالیدیر؛ بوتون دونیادا یاشایان آذربایجانلیلار اوچون آنجاق آذربایجان ادبی دیلینده علاقه یاراتماق داها دوغرو و

یئرینده دیر. یئرلی و لهجه خصوصیتلردن فایدالانماق کفایت دئیل و
دیلین آنلاما قاوراایشینی چوخ محدودلاشدیریر.

مئدیا اوسلوبوندا ترمینلرین خصوصی بیر فورماسی دا وار کی، لاتین
قرافیکاسیندا داها یاخشی تظاهر ائدیر. او دا سؤزلرین ایختصار
شکیلده یازیلما سیدیر. بو عرب قرافیکاسیندا اولابیلمز مثلا **slm**
(salam), ltf (lütfən). بو خصوصیته داها چوخ موبایل
تئلفونلاری واسیطه سیله گوندریلن قیسا مئساز سئرویسینده **SMS**
گۆره بیلیریک. عرب قرافیکاسیندا بئله ایمکان اولمادیغی اوچون
«قیسا مئساز»-لاردا یالنیز لاتین آلیفباسیندان یارارلانماق مومکوندور.
ائله بونا گۆره دیر کی، "صدا و سیما" تشکیلاتینین خارجی
پروقراملاریندا - خصوصا آذربایجان دیلینده خارجه اوچون
حاضیرلانان بؤلومده بوتون مئسازلار (حتا ایران داخیلیندن گؤندریلن
مئسازلار) لاتین قرافیکاسی ایله اولور. هله لیک بونا چیخیش یولو
تاپمامیشلار.

مئدیا اوسلوبو آذربایجان خالقینی داها دا یاخینلاشدیریر. بیز دونیانین
هر بیر یئرینده باش وئرن سیاسی، ادبی، مدنی پروسئسلری اؤز آنا
دیلمیزده اوخویوب، دیلداشلاریمیزلا بیرباشا علاقه ساخالایا بیلیریک.
میثال اوچون اینترنئتده اولان فوروملاردا (**forum**) جانلی اولاراق
اؤز دوشونجه میزی باشقالاریندا چارتدیرماق ایمکانیمیز وار.

مئدیا اوسلوبون آن بؤیوک ایمکانی سئچمک مسأله سیدیر. بیز
اینترنت واسیطه سیله و مئدیا اوسلوبون چرچیوه سینده هر هانسی
بیر معلوماتی اؤز دیلمیزده سئجیب فایدالانا بیلیریک.

گرگ ضیالیلاریمیز بو ایمكاندان داها چوخ بهره لنسینلر و آذربایجان ادبی دیلینین اینکیشافیندا و یایلماسیندا ، ایستر بو تایدا ، ایستر تورپاقلاریمیزدان کناردا پایلاری اولسون.

مئدیا اولوبو باشقا اولوبلاردان فرقلندیرن آن اساس یانی اونو گئنیشلییدیر. آیر هر هانسی بیر اولوب اؤزونه مخصوص سایاگی، سؤز فوندو و قراماتیک فورماسی وارسا مئدیا اولوبو بونلارین هامیسینی بیر یئرده جمعلشدیریب منیمسه ییر. مئدیا اولوبوندا باشقا اولوبلارین نایلیتلری توپلانیلیر؛ بورادا بیر یاندان بدیعی اولوب، دینی اولوب، علمی اولوب، پولیسیست-مطبوعات اولوبو باشقا بیر یاندان یاریم اولوبلار ایجتیماعی-سیاسی و مدنی مضمونلو یازیلار درج اولونور. بوندان علاوه فلکلور و خالق یاریجیلیگی مضمونوندا یارادیلیمیش اثرلر ده اؤزلرینه مخصوص اولان بدیعی اولوب ایله شیفاهی اولوبون بیرلشمه سینی گؤزک مومکوندور.

ادبی دیلین یئنی چاغیندا دئمک اولار کی، مئدیا و اوندان فعال اولان اولوب بویوک بیر چاخشما یاراداجادیر. مئدیا دیلی محدود بیر جغرافیادان چیخاردیب هر یئره سپه لییر. بو سپه لمک قایدا-قانون طلب ائدیر. بونا گوره نورمالارین دوزگون ایشلتمه سی و نورمادان کنارا چیخاماق مئدیا چاغینین آن واجیب مسأله سیدیر.

ایجازه وئرین بورادا بیر آز مووضوعدان اوزاخلاشیب دیله عاید داستانی سیزه دانیشیم. بوتون دونیا دینلرینده دیلین یارانماسی اوچون موقدس روایتلر وار. اوللاردان بییری ده توراتا عایدیر. دئمک توراتا یازیلیبیر کی، چوخ اُسکیلردن اینسانلار بیر دیلده دانیشیب یاشاییردیلار. بو اینسانلار بیر زامان دوشوندولر بیر گؤیدلن

قایر سینلار و اوجا آلاها آل چاتدیر سینلار. بونا گۆره باشلادیلار
گۆیدلنی تیکمه یه (بو گۆیدلنین آدی برج نمرود ایدی). او طرفدن
ده تانری گۆزدو بو آداملار دوغرودان اونا یاخینلاشیرلار ، دوشوندو بیر
ایش گۆرسون کی، بو اینسانلار عملرینده موفق اولماسینلار. نه ائتدی
؟ اونلارین دیلینه پته سالدی. دیلیری پته لشن آداملار داها بیر-
بیرینی باشا دوشمه دیلر و بینانی یاریمچیق اوتوروب هره بیر یانا
گئتدی. او گوندن دونیادا موختلیف دیلر دانیشیلدی. ایندی بیز ده
آیر هره میز بیر دیلده دانیشساق و اؤزوموز ایسته دییمیز کیمی
یازساق، داها آنا دیلیندن واحید بیر دیلدن سؤز ائتمک مومکون
اولماز.

مئدیا بو گون بئله بیر مرحله ده دیر. بیز گرگ هئج اولمازسا بورادا
آدبی دیلین واحید استانداردلارینی گۆزله یک- هانسیلار کی،
آتالاریمیزین سعیی نتیجه سینده یارانیدیر. استاندارد دیلی مئدیادا
تبلیغ ائدک.

منیم شخصی قناعتیم بئله دیر کی، نورمالاری رعایت ائدنلرین سایبی
ایستر تور کجه ده ، آذریجه ده و سایرده استانداردلاری رعایت
ائتمیینلردن قات-قات اوستوندور.

بیزیم دیلداشلا ریمیز ، ایرانداکیلار داها چوخ بو مسألیه جان
آتمالیدیرلار. من ائله سایتلارا راستلاشمیشام کی، اونو یارادان دیل
اؤیرتمک آرزوسوندا دیر؛ آنجاق مشدی عباد دئمیشکن چه فایدا کی،
هر شئی یالنیشدیر- داها چوخ دیلدن باشا دوشدوعو شخصی
آنلایشلاردیر. مارقلیسی دا بودور کی، همین سایتدا یازیلان

مكتوبلاردا بو ايش آلقيشلانيليب و چوخ شئى اؤيرنيلمه سى قئيد اولونور.

آلاه بيزى بئله بد عملردن اوزاق ائيله سين. آمين دئيينلر ديدار گؤرسون!

شیفاهی ادبی دیل اوسلوبو

کئچن بؤلمه لرده قئید ائتدیک کی ، ادبی دیلیمیزین ایکی تظاهور فورماسی وار ؛ بیر یازیلی ادبی دیل ، بیر ده شیفاهی ادبی دیل. یازیلی دیل ایله شیفاهی دیل آراسیندا یالیز سس و یازینین ایشتیراکی فرق یاراتماییر ، بورادا فرقلز چوخ گئیشدیر. بورادا فرقلر هم مورفولوژی، لکزیک باخیمدان ، هم ده سینتکتیک و بیرلشمه لر باخیمدان فرقلر مؤوجوددور. آن قباریق فرق اوندان عیبارتدیر کی، یازیلی دیلده سؤیلنیلن مطلب تامام اولمالیدیر ، فیکیری چاتدیرماق اوچون بیر چوخ سؤزدن ایستیفاده اولونور و فیکیر اوزون جومله لر واسیطه سیله ایفاده اولونور. آنجاق شیفاهی دیلده چوخ حاللاردا جومله لر تامام اولماییر، ایشلکده اولان سؤزلرین سایى چوخ آزدير (هر بیر دیلی دانیشماق اوچوق ۱۰۰۰ سؤز لازیمدیر) و فیکیر قیسیسا جومله لرده سؤیله نیلیر. بورادا شیفاهی دیل و شیفاهی ادبی دیل آراسیندا اولان فرقلره دیقت ائتمک چوخ بؤیوک اؤنم داشیییر. شیفاهی ادبی دیل کوتله آراسیندا علاقه یارتماق اوچون ایشلنیلن دیلدیر. بو دیلین موختلیف چالارلاری اولاییلر. بو چالارلار تاریخ بویو جوربجور ایقتیصادی- ایجتیماعی و جغرافی ندنلر اوزره یاراناییلر. هر بیر چالارین گئیشیلیی و محدود اولماسی دا تاریخی و موعیین بیر دؤور اوچون سجوی اولور. بیر چالار یا دیلچیلیک سؤزو ایله دئسک دیالکت-شیه موعیین بیر زاماندا گوجلنیلر و یا گوجونو ایتیره بیلر. میثال اوچون زامان - زامان ماراغا ، تبریز ، آردبیل و خوی دیالکتلری (چالارلاری) ایقتیصادی ندنلره گؤره چوخ گئیش بیر منطقه ده فعالیت ائدیبلر و سونرالار اوز فعالیتلرینی باشقا چالارلارا وئررک او منطقه لردن گئری چکیلیبلر.

شيفاهى اءبى ءىل ءئىنءه موعىن بىر اوصول و قاءءالارا ءاىناراق خالق آراسىنءا اىشلك اولان اءبى ءىلىن بىر فورماسىنى نظرده ئوتوروق. بونا گۆره ده شيفاهى اءبى ءىلىنىن اءساس قاىناغى اءله اءبى ءىلىن اؤزءور. شيفاهى اءبى ءىلىن عملى - اىشلك شكلى نىطق مءنىتىنى ياراىر. باشقا سؤزله ءئيه بىلرىك كى، شيفاهى اءبى ءىلءن ءوزگون يارارلانماق نىطق مءنىتىنىن گؤستىرىجىسى سايىلىر. نقءر بىر ئوبلو آراسىنءا اءبى ءىل يايغىن اولسا، بىر او قءر شيفاهى اءبى ءىل، باشقا سؤزله نىطق مءنىتى گوجلو اولار.

شيفاهى اءبى ءىلىن اءسكى بىر تظاهور فورماسى عاشىق صنعىتىنءه اؤزونو گؤستىرىر. عاشىق تارىخ بويونءا خالق ءاستانلارىنى شيفاهى اولاراق كوتله يه رواىت اءءىب و او آءءاكى حىس اءءىرءى ءىنله يىجى يورولا بىلر، سازى اءله آلىب موختلىف هاوالارى ءاستانا اويغون اوخويورءو. اءبءه، بوراءا عاشىق مجلسىن آب هاواسىنا گۆره يءرلى سؤزلىرءن و حءا يءرلى ءئىيم طرزىنءن فاىءالانىر. بو ءا شيفاهى اءبى ءىلىن شيفاهى بءىعى قولونا خلل گتىرمه يىرءى. بوراءا اءبى ءىلىن اءساس نورمالارى، او جومله ءن قراماتىك و سىنتاكس و فرازئولوؤىك نورمالارى رعاىت اولونورءو. بو گون موختلىف وسائطلرىن اورءاءا اولماسى نءىجه سىنءه عاشىقلىغىن اءساس وظىفه سى بىر آزجا ءا اولسا ءارالىب و يالنىز اونون ساز چالماق، شعر يارتماق و گئچمىش عاشىقلارىن عنعنه سىنىن ءاوامچىسى اولماق شعور و اورءاءا ءىر.

موعاصىر ءؤرءه شيفاهى اءبى ءىلءن يارارلانماق بىر نءچه اىستسقامءه اؤزونو گؤستىرىر؛ بونلارءان بىرى تلفوظءور. ءئمك سسلر و سؤزلىرىن آىءىن - آشكار تلفوظو و هر هانسى بىر فونئىتىك ءاءىشه ءن (شيفاهى ءىله مخصص اولان ءاءىشه لرىن) قاچماق گؤزل

نیطقه مالیک اولماغین ایلکین اساس و واجیب شرطی حساب اولونور. بئله بیر شرایط نه زمان یارانا بیلر ؟ آنجاق اوخوماق و اویرنمک سایه سینده. بری باشدان قئید اتمک لازیمدیر کی، بیز سؤزلریمیزی و جومله لریمیزی کیتابلاردا اولدوغو کیمی دئمه ملییک. بئله بیر وضعیته دانیشیق چوخ صنعی و غیرطبعی گؤرونر. آنجاق یازی ایله تلفوظ آراسیندا چوخ دا اوچوروم اولمامالیدیر. آیر بیز سؤزلری پیس تلفوظ ائتسک و بونا دا گؤبود بیر وورغو (intonation) قاتساق ، اوندا شیفاهی ادبی دیل قایدالارینا چوخ منفی یاناشمیش اولاریق. باشقا معنادا دیلیمیزدن چوخ گؤبود صورتده فایدالانیریق. بو مسأله هر زمان جمعیت قارشیسیندا اهمیتلیدیر. بونا گؤره ده « آذربایجان دیلینین اورفوائپیا لوغتی» سؤزلری دوزگون تلفوظ ائتمک اوچون حاضرلانیبیدیر. بو کیتابین اؤن سؤزونده قئید اولونور کی ، رادیو-تلویزیون تشکیلاتلاریندا ، تئیاتر ایشرلینده ، عومومی خیدمت یئرلرینده دوزگون تلفوظ اوچون همین کیتابدان فایدالانماق اولار.

ایکینجی ایستیفامت نئچه دیلی (bilingual) توپلومدا اولان غیرطبعیلیلکدیر. بوردا نیطیقهده ایکی دیلدن بیزاماندا فایدالانماق قارماقاریشیق بیر دیل (pidgin) اورتایا چیخیر. بو شکیده دیلدن یارارلانماق جنایت تورتمک کیمین بیر عمل ساییلیر. جنایتین ایضاحیندا فرده و جمعیت قارشی و اونلارا زیان چاندیران هر بیر عمل نظره توتولورسا ؛ قارماقاریشیق بیر دیلدن ایستیفاده ائتمک جمعیتین کیمیلیینه ، عادتینه ، مدنیتینه توره دیلن بیر زیانکار ایشدن باشقا بیر شی اولما بیلمز.

کوتله و اونون ساده عضولری دیلی طبعی بیر صورتده ایشلدیرلر و دیله گوندن گونه گوزللیک بخش ائدیرلر. آنجاق جمعیتین ائلیتری

(ضیالیاری)؛ شیفاهی ادبی دیلی ایشه درک دیلین دها بیر وارلی، فایدالی شکلینی کوتله آراسیندا یایمالی اولورلار. عکس حالدا دیله زیان گتیریرلر. شیفاهی دیله ایکی دیله عاید و بیر معنا چاتدیران سؤزلری یان-یانا ایشلمک دوزگون سایلمیر. خصوصن رسمی یئرلرده و او یئرلرده کی، شیفاهی نیطقدن ایستیفاده ائتمک (چیخیشلاردا، تدریسده، شعر مجلیسلیرینده و س.) لازیم اولور. شخصی موشاهیدلریم گؤستریر کی، ناطیق هیجانلاناندا نکته عوضیه نقطه ایشله دیب و س.

شیفاهی ادبی دیله زیان گتیرن و باشقا غیرطبیعی بیر ایستیقامتی دیلین ترجمه سیدیر. بو وضعیتده دانیشان بئینینده فارسجا دوشونور و سونرا اونو سورعتله آنا دیلینه چوخ گوبوت بیر دیله ترجمه ائدیب ائشیدنلرین قولقلارینا یوروش ائیر. بئله شیفاهی نیطقین زبانی یالنیز دوشونن اوچون دئییل؛ ائشیدنلرین هامیسینا زیان گتیریر. منیم شخصی ملاحظه م بودور کی، بیز عادی صوحبتلریمیزده آنا سؤز و جومله لریمیزی ایشله دیریک، آنجاق اوندا کی، ایستیریک علمی-ایقتیصادی و یا سیاسی بیر موضوعدان دانیشاق دئهنی ترجمه یه مثل ائدیریک. آیدین میثال گؤستریمک اوچون «صدا و سیم» وئرلیشلرین «سحر» ادلی آذربایجان دیلینده یایملانان بیر برنامه سیندن بیر نجه میثال گؤستریمک چوخ یئرینده اولار. تهران و اورمو دانیشانلاری آراسیندا دانیشق گندير و تهرانداکی آپاریجی اورمودان گزارش طلب ائدیر. اورموداکی آپاریجی اوز سؤزلری آراسیندا بئله ایفاده لر ایشله دیر: «دانشمندلریمیز یوخاری گنڈیبلر... دقیقن آیام ۲۲ بهمن شاید ۵۷ ایدی.. مملکتیمیز ایران در اختیار اولنلرین ازناپی ایدی... استان آذربایجان غربی برغم بوی که،

سویوق ایدی... خالق آیاق اوسته دوروبلار کی، ...^۱». ماراغلی بودور کی، اورمو آپاریجی تهرانداکی ایشدایشیندان عذر ایسته بیر کی، بو دیلی (آنلامادیم هانسی دیلی دئییر) یاخشی بیلیمیر و اوندان ایسته بیر کی، او بو سؤزلره آرتیق ایضاحات وئرسین.

آیر دیلین شیفاھی شکلینده ایشلتمکده چوخ حساس اولماساق دیل اورا چاتار کی، مثلن بوگون همدان اطرافیندا اولان تورکلر کیمین دئییه ریک اییرمی و بئش، اوتوز و یئدی، یوز و ایکی (و «او» تلفوظ اولونمالیدیر).

شیفاھی ادبی دیلین باشقا بیر غیرطبیعی ایشلتمه سی، سؤزلرین سیرانماسیندادیر. شیفاھی دیلدن فرقلی اولراق شیفاھی ادبی دیلده سؤزلرین چوخ موحکم سیرالانماسی اولمالیدیر. یازیلی ادبی دیلده (خصوصن بدیعی دیلده) سؤز سیراسی بدیعی تصویر، تاثیر و گؤزل ریتم یاراتماق اوچون دیلین یوکسلمه نامینه یئربه یئر اولابیلر. ساده شیفاھی دیلده ده سیرانی بیزیم دانیشیق طرزیمیز تعیین ائده بیلر. آنجاق شیفاھی ادبی دیلده بوقدر سربستلیک ایمکانسیز گؤزونور. گؤزل بیر نطق و تاثیرلی بیر دانیشیق پوخ آیدین و دوزگون سؤز سیراسی ایله یارانا بیلر.

چوخ تاسوفله دئمه لیم کی، بوتون بو قئید اولونان غیرطبیعیلیک بو تایدان باش وئریر. بونون بیر باغیشلانان یانی بودور کی، بیز اؤز آنا دیلیمیزده اوخویا بیلیمیریک و ائله بونا گؤره ده دانیشیغیمیز طبیعی حالتدن چیخیر. بونون گوناھی اونلارین بوینونادیر کی، بیزی بئله بیر طبیعی حاقیمیزدان محروم ساخلاماق ایسته بیلر. بیزیم اؤز دیلیمیزده دانیشماغیمیز سون ایلرده خارجه مملکتلره کوچ ائدن وطنداشلاریمیزین دیلینه اوخشاییر. اونلاردا فارسجا دانیشاندا

^۱. بورادا یوخاری گنتمک و آیاق اوسته دورماق سؤزلری ترجمه دیر.

نیطقلرینده ایستر – ایستمز خارجی سؤزدن ایستیفاده ائدیرلر. فرق بوردادیر کی، اونلار اؤز شرایطلرینی اؤزلری سئچیلر و یاشاییرلار، بیز ایسه بئله بیر شرایطته ایستمدن دوشموشوک.

دئمک شیفاهی ادبی دیل آذربایجان ادبی دیلینین جنوب قولوندا چوخ ضعیف اینکیشاف ائدیبدیر. بورادا ضیالیلاریمیزین رولو چوخ شرفلی و حساسدیر. دیلین بئله بیر فورماسینین ایشلمه سی ائلیتلیریمیزه بیر وطنداشلیق بورج کیمیدیر. هئج اولماسا رسمی و یاریم-رسمی اولان یئرلرده. بئله وظیفه گرگ ضیالیلاریمیز اوچون بیر یاریش سایلیسین. هارادا ببردن چوخ آذربایجانلی وار و اورادا ضیالیلاریمیز ایشتیراک ائدیرلر گرگ چالیشسینلار شیفاهی ادبی دیلدن یارارلانسینلار و بو یولدا بیر-بیری ایله رقابت آپارسینلار. ضیالی اودور کی، گؤزل دوشونسون، تمیز دانیشسین و عمللریندن اینسانلارا زیان گلمسین.

بدیعی اوسلوب

بدیعی اوسلوب ، اوسلوبلارین آراسیندا ، آن قدیم تاریخه مالیک اولان ایشلک اوسلوبلاردان بیری کیمی تانینیر. بدیعی اوسلوب یازیاقدیرکی دیل تاریخیمیزده شیفاهی اُدی دیل چرچیوه سینده فعالیت ائدیردی. یازیا گئچن چاغدان آرتیق یازیلی بدیعی اوسلوب طرزینده اورتایا فویولموشدور.

آذربایجان اُدی دیلینده بدیعی اوسلوب ایکی تظاهور فورمادا باش وئیر؛ شعر فورماسی و نثر فورماسی. بدیعی اوسلوبون تظاهور فورماسینی باشقا دیلدرده آیریجا بؤلورلر. میثال اوچون قالپئرین اینگیلیس دیلینین بدیعی اوسلوبونو بئله ساییر و قئید ائدیر کی ، هر بیر فورمانین اؤزونه مخصوص اؤزلیکلری وار:

۱- شعر دیلی یا ساده جه شعر

۲- تاثیر ائدیجی نثر یا داستان دیلی

۳- دراما دیلی.^{۷۷}

بو فورمالار دا ، اؤز نوبه لرینده موختلیف ژانرلاردا یارانا بیلرلر. بو فورمالار آذربایجان مدنیت تاریخینین موختلیف دؤورلرینده اورتایا گلیمیشدیر. اُدی دیلیمیز ایلك اولاراق فولکلور مضمونلاریندا هم شعیر ، هم ده نثردن یارارلانمیشدیر. بونا گؤره فولکلور تظاهور فورماسی نثر و شعر فورماسیندا اولان ژانرلاردان و قالیلردن فایدالانیر، آنجاق مضمونا گوره اونون بدیعی مضمونو و تصویر ائتمه ایفادسی فرقلی اولور.

^{۷۷}. ایلیبا رومانوویچ گالپئرین، اینگیلیس دیلینین اوسلوبیاتی، مسکو، ۱۹۸۱،

بدیعی اوسلوبون شعر فورماسی

أدبی دیلیمیز ایلکین تظاهور فورماسی شعر شکلینده اوزونو گؤستمیشدیر. بونون موختلیف دینی، ایجتیماعی و تاریخی سببلی وار. بیز بورادا بو سببلی آراشدیرمایاجاییق. آنجاق بونو خاطر تلاماق کیفایتدیر کی، تاریخ بویو أدبی دیلین شعر قولو داها چوخ فعال اولوبدور.

بدیعی اوسلوبون شعر تظاهور فورماسی هر هانسی بیر أدبی دیلین آن یوکسک قاتی ساییلیر. بو یوکسک قاتین یارانماسی مین ایلر تجروبه سینی طلب ائدیر. بورادا دویغولار و داخیلی عالم سؤزلر واسیطه سیله ائشیدنه یاخود اوخوجویا چاتدیریلیر. بدیعی اوسلوب اینسانین توپلوم حالدا یاشاماغا باشلادیغی دؤوردن یارانماسی ایدعا اولونور.

بدیعی اوسلوبوموزون شعر قولو بو گون آن یوکسک حالدا و سویه ده اولماسینی دئمک لازیمدیر. بو بیر یاندان دیلیمیزین مین ایلرجه یاراتدیغی بدیعی تجروبه لر نتیجه سینده مئیدانا گلیر، باشقا طرفدن بو گون آن مدرن واسیطه لردن بین الخالق سویه ده فایدالانماسیندان ایره لی گلیر. آذربایجانلیلار دونیانین بدیعی یارادیجیلیغیندن و ایرتیندن اؤز دیلرینده موختلیف واسیطه لرله استفاده ائدیرلر و بو خزینه یه اوز پایلارینی علاوه ائدیرلر.

آذربایجاندا بدیعی اوسلوبون شعر فورماسینا سون عصیرده چوخ قایغی
گوستریلبدیر. بونون نتیجه سینده شاعیرلر اوردوسو مئیدانا گلیمشدیر کی ،
اونلار ادبی دیلین شعورلو اینکیشافیندا چوخ تاثیرلی آدیملار آتمیشلار.

ادبی دیلیمیزین او تایللی و بو تایللی تاریخی اینکیشافیندا هئچ بیر آیرینتی
اولمامیش و فورما باخیمیندان اونلاری بیر-بیریندن آیرماق مومکون
دئییلدیر. مضمون باخیمیندان ایسه یئنه اورتاق مؤوضوعلار فرقلی اولان
مؤوضوعلارا گۆره داها اوسوتون گۆرونور. بو دا گئچمیش تاریخی یولوموزون
عینی اولماسیندان ایره لی گلیر.

بدیعی اوسلوبوموزون اوتای ایله بو تای آراسیندا اولان نوماسیزلیقلار داها
چوخ تکنیکی کاراکتئر داشییر. باشقا سؤزله بو تایدان مئیدانا گلن
نورماسیزلیقلار دیلین مضمونونا یوخ داها چوخ اونون فورماسینا تاثیر ائدیر.
بورادا گۆزه چارپان نورماسیزلیقلار داها چوخ شخصی کاراکتئر داشییر و
دئمک اولار کی سیسنماتیک بیر حالا دوشن بیر دوروم دئییل. داها دقیق
دئسک بیر شعرده گۆرونن نورمادان کنار بیر حال باشقاسیندا گۆرونمور .
موعین بیر حالدا تکرار اولونمایان نورمادان کنار حال سیستئم حالینی
قازانماز و بئله بیر دوروم ادبی دیلده شخصی دستخط کیمی سجه
لندیریله بیلر. بیز بو تایدان نشر اولونان اثرلرده و موختلیف درنک و ادبی
بیغیناقلاردا موشاهیده ائتدیمیز نورمادان کنار حاللاری بئله تصویر ائه
بیلریک:

۱- سؤز و لگزیک باخیمیندان گۆزه چارپان نورماسیزلیقلار. بئله وضعیتینی
ایکی شکیلده ایضاح ائتمک اولار؛ بیرینجیسی شخصی اوسلوب و
دستخط کی، بو ادبیاتیمیزدا چوخ طبیعی گۆرونن بیر حالدیر. بونو

نورماسيزليق دئييل ، بلکه بديعی ديلده چالار و رنگ ياراتماق بير مئيل
حئساب ائتمک اولار. ايکينجیسی ایفراط شکیلده يئرلی سؤزلردن
يارارلانماق کی، بئله حالی آرتیق نورمادان کنار اولان بير حال کیمی
قیمتلندیرمک لازیمدير. شعر قلیبلرینده فولکور مضمونلو
مؤوضوعلاردان دانیشارکن بئله حال قاچینیلمازدير. آنجاق کلاسیک و
مودئرن شعر يارادیجیلیغیندا بونا دوزمک اولماز.

کئچمیشلرده ده قئید ائتمیشیک کی، يئرلی سؤز اؤزو أدبی دیلی
گوجلندیرین بير مئتوددور و أدبی دیلیمیز يئرلی سؤزلر واسیطه سی و
دوزگون آخیمی ایله زنگیله شیر. بورادا شاعیرلریمیز چوخ حساس
اولمالیدیرلار و گرگ يئرلی سؤزلردن بير اوسلوب واسیطه سی کیمی
يارارلانسینلار.

مسئول لارین دیلی چالیشار گونده اون **ساحات**

بیر یول هر آی باشیندا دا ، خودکار دوشر یادا

(نه لر دوشر یادا، ح.آرش آزاد)

کیریمیش بو کؤلگه م

اوستومه یوروین

ایشکابلی دووارلار

یاخیلیر

(دونیانین میطباخیندان، نگار خیاوی)

یئنه قانلار دامالاردا جوشور هر **واخ** یادا دوشجک

قودورموش قورد اوخور مئیدن یارا اوستن وورور یاره

(غم داشی، حسن محسنی)

اونودمادین اوز خلقیوی الهام آلدیق اینامیندان
ظالمیره باش اگمدین هس قورخمادین اوز جانیندان
(یاشا رهبر، خیراله حق بیگی)

لگزیک و سؤز نورماسیزلیغین بیر شکلی ده آیینما سؤزلردن ایفراط
شکیلده و یا آنلاشیلماز بیر شکلیده ایستیفاده ائتمکدیر. بیز بو تاید
فارسجا تحصیل آلدیغیمیز اوچون فارسجا سؤزلرین ایشلنمه سینده
هئچ بیر غیرعادیلیک گؤرموروک ، حالبوکی اونو اوتایدکی بیر
آذربایجانلییا اوخودوغوموز حالدا اونون چاش-باش قالماسینا شاهدید
اولوروق. بئله دورومو ادبی دیلیمیزده جدی بیر نومارسیزلیق سایماق
داها دوغرو اولار.

فغانه گلدی شمع و شاهد و خومخانه و خادیم
اورکدن آغلییب احوالیمای میخانه لر یاندی
(پروانه لر یاندی، آ. علیایی)

کلبه تار کونولدا بزم حسرت قورموشام
ای صبا ویر بیر خبر باری او زلف تاردن
(دلداردن ، علی صادق موسوی)

مژه نه ناوک پیکان دیمیشم خلقه نه وار

گورورم خلق یانیر دردیمه اما کیمه نه

(خلقه نه وار ، علی صادق موسوی)

و لاکن بو آندا

اوزاقدان خوروز

بانلاییر

سحرین مژده سین وئریر

کولک

(گنجه، آلاو)

حقیقت یاز سؤزو دائیم ولووکی شایگان اولسون

بوراخ تجنیسی، ترجیمی، بو جور هذیانی آت گئتسین

(هذیانی آت گئتسین، ساپلاق)

۲- مورفولوژیک باخیمدان یارانان نورماسیزلیقلار: بئله حاللارا ایراندا
ایشلکده اولان آذربایجان ادبی دیلینده آز-چوخ راستلاشیریق. بو ، داه
چوخ کلاسیک عنعنه نین داوامی کیمیدیر. فعللرین حاللانماسیندا ،
عوضلیکلرین نؤوعونده آرتیق نورما ساییلمايان حاللارا موعاصیر
شعریمیزده راستلاشیریق:

اول قودرته سؤیلر عوقلا ائل گوجودور او

حقسیزلیبه، بیداده جوشان سئل گوجودور او

(شانلی حقیقت، م.درفشی)

غم-غصه کیچیک قلبینی گر دوپسه سیخیلما
بو گون ده کئچر آخیری غم لر ده قوتاری
(آی ساری کوینک، یحیی شیدا)

هچ بیلمزدم هاردان گلیر گندیری
فلک گیزلین نه طولوملار آندیری
(اوشاقلیق لذتی، حسن محسنی)

سوره بیلمیر داها سروان
یول گئندمیر داها کاروان
(گئجه، آلاو)

منجه ، ادبی دیلیمیزین بدیعی اوسلوبونون شعر فورماسیندا گؤرونن نورماسیزلیق یالنیز بو ایکی یؤنده گؤزه چارپیر و آرتیق دئمک اولار کی، او تای-بو تای بدیعی اوسلوبو آراسیندا جدی بیر فرقلمه گؤرونمور. آنجاق ، بونا باخمییاراق بعضا بیزی راضی سالمیان فیکیرلره ده راست گلیریک. میثال اوچون آذربایجان ادبی دیلینین جنوب قولونو آراشدیران پروفیسور نظامی جعفروف بدیعی اوسلوبدان دانیشارکن قئید ائدیر : " نئجه اولدو کی، ادبی دیلین بدیعی اوسلوبو جنوبدا دا شیمالداکی شکیلده (صمد ورغون، میرزا ابراهیموفون دیلی شکلینده) رئالاشمادی؟ - سوالینا جاواب وئرمک چتیندیر؛ بونون اوچون ، شوبهه سیز، جنوبدا ادبی-بدیعی فیکرین سون اون ایلده کی اینکیشاف تاریخینی دریندن آراشدیرماق طلب اولونور"^{۷۸} . ألبتده

^{۷۸} . ن. جعفروف، جنوبی آذربایجاندا ادبی دیل، باکی، ۱۹۹۰، ص. ۶۵

أیر صوحبت مضموندان گئدیر بو دوغرو اولا بیلر. آنجاق اوسلوبیات باخیمیندان جنوبداکی بدیعی اوسلوب هئچ ده شیمالداکی قارداشیندان گئری قالماییر و اساسن دیل داخیلی عامیلر هر ایکیسینده آز-چوخ عینی اولدوغو اوچون بورادا اوخشار جهتلر اوستونلوک قازانیر. باخمییاراق کی ، ائکسترالینگویستیک (دیل خارجی) فاکتورلار بورادا عینی دئییل.

او تای و بو تایداکی بدیعی اوسلوبون آراسیندا اولان فرقلندیجی مؤیللردن بییری ده بودورکی، بو تایدا او تایا گؤره کلاسیک سایاغا داها چوخ یاناشیلیر. بو تایدا تحصیل آنلار کلاسیک فارس ادبیاتینین تاثیر سونوندا آذربایجان دیلینده ده کلاسیک عنعنه نی داوام ائتمک ایسته ییرلر؛ باخمییاراق کی، کلاسیک شعر آذربایجان دیلیندن داها چوخ یوک طلب ائدیر و بو دیلیده چتین یئرلشیر. بو حاقد ا بؤیوک فضولی گؤزل سویلمیش:

اول سبیدن فارسی لفظیله چوخدور نظم کیم

نظم نازک تورک لفظیله ایکن دشوار اولور

لهجه ترکی قبول نظم ترکیب ایدوب

اکثر الفاضی نامربوط و ناهموار اولور

بنده توفیق اولسا بو دشواری آسان ائیلرم

نوبهار اولقاچ تیکندن برگ گل اظهار اولور

بدیعی اوسلوبون نثر فورماسی

بدیعی دیلیمیزین نثر قولو اؤز ائکیز قارینداشی اولان شعر قولاندان داها گنجدير. بو تظاهر فورماسی اَلیمیزده اولان نومونه لره گؤره سونرالار یارانمیشدیر. آنجاق او دا نئچه مین ایل تاریخه سؤیگنیر. بو فورما اؤوللر خالق یارادیجیلیغی قلیبلرینده فعال اولموش و سونرالار موستقیل بیر وارلیق کیمی حیات سؤرموشدور. بدیعی نثر فورمامیز قدیملرده روایت ، نصیحت، حکمتلی أحوالات و تاریخی مضمونو اولان یازیلاردا فعالیت ائتمیشسه ، اونون چاغداش یؤنو یعنی جکایه، رومان، دراماتورگیا ۱۹-نجو عصرین سونلاریندان یارانمیش و سونرالار سئناریو ، تاماشا پیئسلری، مینیمال یازیلار و س. علاوه اولونموشدور.

بدیعی اوسلوبوموز هر گون یارادانلاریمیزین اُثرلری سایه سینده و ترجمه چیلریمیزین اُمکی نتیجه سینده یئنی-یئنی گؤزللیکلره اییلنیر و اؤز داخلی پوتانسیئیلینه گؤره چاغداش دونیانین بدیعی دوشونجه سینه اؤز پایینی وئریر.

بدیعی اوسلوبوموزو دا شعر اوسلوبوموز کیمی مضمون و فورما باخیمیندان او تای - بو تای حیصه لره بؤلْمک اولماز. اُیر بئله بیر بؤلکو وارسا او یالنیز جوغرافی بیر آنلاییشدیر و مکانی کاراکتتری گؤستریر.